

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Fakulta humanitních studií

Tomáš Korbek

**REPREZENTACE ŠLECHTY V 19. STOLETÍ: FRANTIŠEK ARNOŠT A JAN NEPOMUK
HARRACH**

bakalářská práce

Vedoucí práce: PhDr. Blanka Altová

2013

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze dne 17. 5. 2013

Tomáš Korbel

Na tomto místě bych chtěl poděkovat svému vedoucímu práce paní PhDr. Blance Altové za její rady a odborné připomínky k práci. Dále bych chtěl poděkovat panu PaedDr. Janu Luštinovi, který mi poskytl důležité informace k tématu.

OBSAH

I. Úvod	5
II. Přehled použité literatury	9
III. Přehled použitých pramenů	13
IV. Harrachové v kontextu vývoje šlechty v 19. století.....	14
4.1. První společnost.....	14
4.2. Aktivity české zemské šlechty v letech 1780 až 1848.....	15
4.3. Šlechta a historismus v 19. století.....	18
V. Harrachové.....	24
5.1. František Arnošt z Harrachu (1799 – 1884).....	24
5.1.1. Cesty do Velké Británie.....	30
5.1.2. Zámek Hrádek u Nechanic.....	33
5.1.3. Hrobka v Horní Branné.....	37
5.2. Jan Nepomuk z Harrachu (1828 – 1909).....	39
5.2.1. Harrachovo mládí.....	40
5.2.2. Harrachovy hospodářské, politické a kulturní aktivity v šedesátých letech 19. století.....	44
5.2.3. Harrachovy politické a kulturní aktivity v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století.....	47
5.2.4. Harrachovy politické a kulturní aktivity na přelomu 19. a 20. století.....	51
5.2.5. Jan Nepomuk Harrach a velkostatek Jilemnice.....	56
5.2.6. Aristokratický konzervativismus a Jan Nepomuk Harrach jako představitel reformního konzervativizmu.....	60
VI. Závěr.....	65
VII. Textová a obrazová příloha.....	67
VIII. Seznam vyobrazení.....	83
IX. Seznam použitých pramenů a literatury.....	87

I. Úvod

Jako téma svojí bakalářské práce jsem si zvolil reprezentaci šlechty v 19. století. *Reprezentace* je už od konce 19. století jedním z důležitých konceptů metodologické debaty v historické vědě. Podle M. Bartlové můžeme reprezentaci definovat jako „*proces (a jeho výsledky), jímž se zastupuje nějaká skutečnost ve formálním aparátu lidské komunikace a vnímání; rozumí se, že tím dochází k určité redukci či jiné proměně výchozí skutečnosti*“.¹

Kategorie reprezentace se vyskytuje vedle teorie a dějin umění také v řadě dalších oblastí lidské činnosti, jako je politika, matematika či filosofie. Z umělecko-historického hlediska vystihuje pojem reprezentace v nejobecnější rovině vztah podobnosti mezi zobrazeným a obrazem. V dějepisectví se však setkáme s reprezentací ještě v jiném smyslu. Studium 19. století reflektuje v poslední době význam architektury i vizuálních umění pro reprezentaci národních identit. Naproti tomu v bádání o starších dějinách se setkáváme s tématem *reprezentace moci*, ať již moci císaře či krále, stavů či měst, nejčastěji v podobě veřejných rituálů. Jak uvádí M. Bartlová, „*reprezentace je v tomto smyslu míněna jako záměrná komunikační strategie. V posledních desetiletích rozpoznali i mnozí čeští badatelé v této kategorii relativně dobře pramenně doloženou a klasickými dějepisnými metodami zpracovatelnou součást systému symbolických hodnot historických společností*“.² Reprezentace je spojena s veřejnými projevy a vyžaduje diváka.

Základní koncept pro *reprezentaci šlechty* byl zformulován už ve středověku a odvíjel se od její funkce v tehdejší hierarchizované společnosti. Úloha šlechty spočívala v zachování a udržování míru, spravedlnosti, v ochraně slabých a v politice usilování o obecně dobré, to jest o obecné blaho. Prakticky byla šlechtě svěřena světská moc, vázaná na soubor povinností, který byl obsahem pojmu šlechtická čest. Teologická a morálně-politická legitimizace společenské role šlechty založená na pojmu cti trvala od středověku až do 19. století.

Počátky šlechtické reprezentace v Čechách se objevují již ve druhé polovině 12. století. Ta se projevovala především v podobě rozvoje heraldiky a výstavby hradních sídel. Razantnější projev šlechtické reprezentace se projevil ve 13. století, kdy do českých zemí přišla ze

¹ BARTLOVÁ, Milena: *Reprezentace* In: Borovský, Tomáš; Řepa, Milan; Hanuš, Jiří: *Kultura jako téma a problém dějepisectví, Země a Kultura ve střední Evropě – Svazek 2*, Matice Moravská, 2006, 63.

² *Ibidem*, 64 – 65.

západní Evropy rytířská kultura, která ovlivnila životní styl šlechty a přinesla nová témata i příležitosti k její reprezentaci. Aristokracie si tyto cizí impulzy rychle přisvojovala a rytířská kultura se stala nástrojem sociální stratifikace šlechty.³

Obrovským výzvám byla původem středověká šlechta se svým hegemonním postavením ve společnosti vystavena v moderní době, počínaje 16. stoletím. K prvnímu přelomu, který zasáhl myšlení, činnost, životní styl, kulturu i mentalitu této společenské skupiny, došlo ve chvíli, kdy šlechta vkročila do prostoru hospodářství, obchodu a finančnictví raně kapitalistického typu, tedy do oblasti, která byla vnímána optikou středověkého šlechtice jako nedůstojná a nepřípadná. V 16. století byla dokončena proměna středověkého rytíře, rentiéra a správce dominia v hospodářského podnikatele, finančníka a administrátora. Bylo to porušení jednoho tabu v rámci teorie „trojího lidu“, které v Čechách a na Moravě na konci 15. a na počátku 16. století vedlo téměř k válečnému konfliktu. Avšak pro šlechtu to byla cesta správným směrem. Její příslušníci pochopili, že dominia nabízejí jedinečný prostor pro podnikání merkantilního typu. Šlechta se tedy v moderní době stává podnikatelskou a finanční mocností.

Od 16. století také vzrůstal význam a tím i nároky na šlechtickou reprezentaci a s tím souviselo i utrácení závratných finančních částek. Reprezentace znamenala pro šlechtu způsob, jak vystavit na odiv bohatství a ekonomický potenciál. *„Bohatým člověkem se mohl stát kdokoli, ale za zámožného aristokrata byl považován pouze ten, kdo dovedl své bohatství přetavit na arzenál symbolů, patřících ke společenské úloze zámožného aristokrata. Bylo nezbytné, aby si každý aristokrat našel svůj vlastní přiměřený stupeň reprezentace, kterou si mohl dovolit, aniž by zbankrotoval. Aristokraté byli přesvědčeni, že k „dobrému jménu“ je potřeba zde na světě zanechat „pomníky“ o své existenci a že výdaje přináší mnohem větší reputaci, než peníze uložené v truhlách“.*⁴

Nejvyšší výdajovou položku aristokracie představovalo stavitelství, finanční prostředky vynaložené na stavbu sídel dalece přesahovaly praktické využití takto vzniklých objektů. *Nebylo výjimkou, že finančně nákladné zámecké komplexy, vybudované podle nových architektonických stylů, sloužily svému účelu jeden týden či dva do roka a jinak po většinu roku zely prázdnotou. Úloha budování sídel, či soustavy sídel nesloužila v raném novověku*

³ K tomuto tématu viz JUROK, Jiří: Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku, Nový Jičín, 2000, 31 – 32.

⁴ MAŤA, Petr: Svět české aristokracie (1500 – 1700). Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, str. 225 – 230.

výhradně k obytné funkci, ale byla to reprezentace aristokrata, která zdůrazňovala jeho nárok na moc“.⁵ Další formou šlechtické reprezentace bylo odívání a slavnosti, které rovněž prodělaly v 16. století posun k nákladnosti.

Kolem poloviny 16. století, v době humanismu a reformace, došlo také k proměně vztahu šlechty ke vzdělání a vědění v závislosti na tom se později právě vzdělanost stává jednou z podmínek nobilitace nové šlechty. Pro to, aby pochopila její důležitost pro upevnění vlastního postavení ve společnosti, měla šlechta nejlepší předpoklady. *Několikaleté cesty za vzděláním a poznáním – tzv. kavalírské cesty mladých šlechticů - byly nákladnou záležitostí“.*⁶

Další významnou součástí aristokratické reprezentace byl mecenát. Jednalo se o širokou škálu výdajových položek na podporu nejrůznějších osob – literátů, učenců, studentů, umělců, hudebníků, alchymistů, duchovních, sirotků, vdov či žebráků. Prostřednictvím majetku mohl aristokrat demonstrovat zbožnost, milosrdenství i kulturní vyspělost.

Po celé 17. a 18. století zůstávala šlechta v habsburské monarchii nadále spolu s panovníkem hlavním nositelem a vykonavatelem politické moci. Život aristokracie však byl čím dál více složitější a náročnější. Bylo nutné používat stále více prostředků ke zvládnutí „aristokratické role“. Rozsáhlé osvícenské reformy Marie Terezie a Josefa II. znamenaly zásah jak do postavení, tak i do systému hospodaření šlechty a přispěly k rozkladu feudálního hospodářského systému společnosti. Příjmy aristokratů se díky rostoucí daňové zátěži snižovaly, a šlechta, aby pokryla náklady potřebné na reprezentaci, byla nucena hledat další zdroje své obživy. Některé aristokratické rody se přizpůsobily změněným hospodářským podmínkám a začaly podnikat (Harrachové), ale jiné rody se nedokázaly vyrovnat s nastávající změnou a byly nuceny svá panství postupně odprodávat (Žerotínové). Podnikání šlechty výrazně proměnilo ráz krajiny českých zemí. V důsledku narůstajícího vzniku a spotřeby lnářských manufaktur se rozšířilo v horských a podhorských oblastech pěstování lnu a chov ovcí. V rovinných oblastech se začala intenzivně pěstovat cukrová řepa a došlo k rozsáhlé výstavbě cukrovarů.⁷

Středoevropská šlechta (jak tradiční, tak nová) byla koncem 18. a počátkem 19. století postavena před novou osudovou výzvou nezadržitelného nástupu občanské společnosti a

⁵ Ibidem, 247 – 249.

⁶ KNOZ, Tomáš; DVORÁK, Jan: Šlechta v proměnách věků, Matice Moravská, 2011, 12 – 13.

⁷ ŽUPANIČ, Jan: Nová šlechta rakouského císařství, Agentura Pankrác 2006, 52 – 56.

nacionalismu. Tato proměna byla hlubší než ony předchozí a odehrávala se napříč celou Evropou. „Nutnost podílet se na nezbytných reformách státu, sociálních poměrů, školství a vzdělání pochopila opět vlivná část osvícenské aristokracie. Její salony a zednářské lóže, ohniska veřejného mínění, se otevíraly vzdělaným občanským vrstvám i bývalým poddaným [...] Nejen majetek a hospodářské či finanční podnikání, ale i vzdělání a kulturnost posloužily coby legitimizace šlechty v rámci občanské společnosti, v níž sehrála důležitou roli. [...] Pokud by nebyly včas realizovány nutné reformy, přišly by revoluce a restaurace s nejasným výsledkem“.⁸

Pro sledování a popis změny úlohy aristokracie v občanské společnosti 19. století a její zapojení do nových činností v zájmu své reprezentace jsem si vybral dvě dosud opomíjené osobnosti českých dějin – Františka Arnošta z Harrachu (1799 – 1884) a jeho syna Jana Nepomuka z Harrachu (1828 – 1909).

⁸ KNOZ, DVOŘÁK (pozn. 6), 14.

II. Přehled použité literatury

V úvodní části textu, sledující vývoj šlechty v kontextu habsburské monarchie,⁹ jsem vycházel z knih Miroslava Hrocha *Na prahu národní existence*,¹⁰ který představuje českou zemskou šlechtu jako významný prvek procesu formování národního hnutí od josefínských reforem až po revoluční rok 1848, a z knihy Jana Županiče *Nová šlechta rakouského císařství*,¹¹ zejména z kapitoly o první a druhé společnosti. Pro užší rozlišení mezi zemskou a dvorskou šlechtou mi též posloužil rozsáhlý úvodní text od Jiřího Kroupy s názvem *Čechy 1780 – 1840* ke knize Taťány Petrasové a Heleny Lorenzové v *Dějinách českého výtvarného umění 1780 – 1890*.¹²

K tématu historismu jsem vycházel z podrobně zpracovaného úvodu z knihy Jindřicha Vybírala *Století dědiců a zakladatelů*,¹³ ve kterém si autor všímá jak pozitivních, tak negativních reakcí na historizující styl v architektuře a v umění a srozumitelně objasňuje historizující tendence v kontextu vývoje architektury a aristokratického způsobu života a myšlení. Důležitý přínos k porozumění architektuře 19. století jsem našel v knize Pavly Machalíkové *Objevování středověku* z roku 2005,¹⁴ která se zabývá recepcí gotického slohu v Čechách v pozdním 18. a 19. století.

K dějinám samotného rodu Harrachů v češtině existují pouze heslovité texty v základních přehledech o české šlechtě. Opomenuli-li Haladův *Lexikon české šlechty*,¹⁵ obsahující pouze základní a neúplné informace, pak nejsouvislejší text věnovaný harrachovskému rodu najdeme v Maškově knize *Modrá krev – minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*.¹⁶

Základní informace o životě Františka Arnošta z Harrachu (1799 – 1884) jsem čerpal z knihy Jiřího Kuthana *Aristokratická sídla v období romantismu*.¹⁷ V kapitole *Zámek v Hrádku u*

⁹ KROUPA, Jiří: Antropologický obrat a umění v českých zemích kolem roku 1800, in: HOJDA, Zdeněk; PRAHL, Roman: *Mezi časy... - Kultura a umění v českých zemích kolem roku 1800*, KLP Praha. 2000.

¹⁰ HROCH, Miroslav: *Na prahu národní existence*, Mladá fronta, 1999.

¹¹ ŽUPANIČ (pozn. 7).

¹² KROUPA, Jiří: Úvod – Čechy 1780 – 1840, In: *Dějiny českého výtvarného umění 1780 – 1890: Svazky 2 – 3*, kolektiv autorů, Academia, 2001.

¹³ VYBÍRAL, Jindřich: *Století dědiců a zakladatelů. Architektura jižních Čech v období historismu*, Praha 1999.

¹⁴ MACHALÍKOVÁ, Pavla: *Objevování středověku. Tři kapitoly k recepci gotického umění v Čechách v pozdním 18. a raném 19. století*, Praha 2005.

¹⁵ HALADA, Jan: *Lexikon české šlechty: erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti – Svazek 2*, Nakl. Akropolis, 2005.

¹⁶ MAŠEK, Petr: *Modrá krev – minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*, Mladá fronta, 2003.

¹⁷ KUTHAN, Jiří: *Aristokratická sídla období romantismu a historismu*, Akropolis, 2001.

Nechanic a další stavby rodu Harrachů Jiří Kuthan píše o Harrachovi jako o stavebníkovi a okrajově se zmiňuje také o jeho dalších společenských aktivitách. Kuthan v závěru kapitoly odkazuje na další zdroje, dosud publikované převážně pouze v němčině.¹⁸ K rozšíření poznání Harrachovy osobnosti jsem s pomocí Kuthanových odkazů vyhledal další cenné informace v literatuře věnující se jednotlivým Harrachovým aktivitám. Podrobněji jsem z hlediska zaměření své práce rozpracoval část věnovanou stavbě kostela svatého Cyrila a Metoděje v Praze-Karlíně. K obecnému významu cyrilometodějského kultu v 19. století jsem čerpal z knihy Martina C. Putny *Česká literatura 1848 – 1918 v evropském kontextu*.¹⁹ O národním významu stavby kostela se zmiňuje ve své práci také Jindřich Vybíral.²⁰ O Harrachově podílu na vybavení karlínského kostela informuje i text Ludvíka Kulhánka z roku 1906.²¹

Více zpráv je možné dohledat o Harrachově první cestě do Velké Británie v roce 1825, díky podrobně vedenému popisu jeho společníka knížete Jana Adolfa II. ze Schwarzenbergu. Této cestě se věnuje podrobně Jindřich Vybíral v knize *Století dědiců a zakladatelů*,²² přičemž cituje z kompletně vydaných Schwarzenbergových deníků z této cesty, které uveřejnil spolu s Miladou Sekyrkovou pod názvem *Britská cesta Jana Adolfa ze Schwarzenbergu roku 1825* v časopise *Umění XLVI*, č. 1 – 2 v roce 1998.²³ K druhé samostatné Harrachově cestě do Velké Británie v letech 1838 až 1839 jsem čerpal informace ze stati Cliva Wainwrighta *The Gothic Revival in Britain from Walter Scott to Pugin*, kterou přeložila Marie Mžýková v roce 1997.²⁴ Wainwright se pokusil doložit přímou spojitost mezi touto hraběcí cestou a následnou realizací dlouholetého plánu postavit zámek v Hrádku u Nechanic v novogotickém stylu, návrhů architekta Edwarda Bucktona Lamba, jehož tvorbu měl možnost při této cestě poznat.

Vzhledem k zaměření a k rozsahu své práce jsem v kapitole věnované vlastní zámecké stavbě využil základní literaturu o stavebním vývoji Hrádku u Nechanic (viz. Kuthan, Muchka, Kusák

¹⁸ WINDISCH-GRAETZ, Franz: *Schloss Hrádek in Boehmen*, In: Renate Wagner-Rieger, Walter Krause (Hrsg.): *Historismus und Schlossbau*, Muenchen 1975; BENEŠ, Franz Joseph : *Schloss Hrádek. Eine Monographie*. Prag 1887.

¹⁹ PUTNA, Martin C.: *Česká katolická literatura 1848 – 1918 v evropském kontextu*, Praha, Torst, 1998.

²⁰ VYBÍRAL, Jindřich: *Česká architektura na prahu moderní doby – 19 esejů o 19. století*, Argo, 2002.

²¹ KULHÁNEK Ludvík, *Chrám sv. Cyrila a Metoděje v Karlíně*, Praha: Storch, 1906. Dostupný online: http://aleph.nkp.cz/F/PPMNQ4JU3UYMMDHFLS5347D6KGY9DTC8TJLY1JRVHNVQTUGGJ-08658?func=full-set-set&set_number=086705&set_entry=000007&format=999.

²² VYBÍRAL (pozn. 13).

²³ VYBÍRAL, Jindřich/SEKYRKOVÁ Milada: *Britská cesta Jana Adolfa ze Schwarzenbergu roku 1825*, in: *Umění XLVI*, č. 1 – 2, 1998.

²⁴ WAINWRIGHT, Clive: *The Gothic Revival in Britain from Walter Scott to Pugin*, in: MŽYKOVÁ 1997.

ad.),²⁵ ale ve větší míře jsem čerpal z *Ilustrované encyklopedie českých zámků* Pavla Vlčka.²⁶ Vlček o Harrachově zámku nejprve pojednává v kontextu dalších českých aristokratických realizací v duchu romantického historismu, poté se mu věnuje monograficky. Přínosný byl pro mě zejména jeho výklad konstituce pevné skladby anglického domu, který následně aplikoval na hrádeckou stavbu. Cenná pro mě byla také stať Taťány Petrasové o architektuře, klasicismu, neoklasicismu a počátkům raného historismu v publikaci *Architektura z řady Velké dějiny zemí koruny* z roku 2001.²⁷ T. Petrasová Hrádek u Nechanic uvádí jako typický příklad raného historismu v Čechách, ve svém textu také publikovala jednu z prvních skic zámku od architekta Lamba.

Pro kapitolu o harrachovské hrobce v Horní Branné mi jako vzor posloužil Vybíralův text o schwarzenberské hrobce v Třeboni.²⁸ Do kontextu šlechtické reprezentace jsem harrachovskou hrobku zařadil s pomocí knihy R. Prahla, *Umění náhrobku v českých zemích*.²⁹ K popisu harrachovské hrobky jsem využil práci o exteriéru i interiéru harrachovské hrobky od předního odborníka na působení Harrachů v Čechách a ředitele jilemnického muzea, Jana Luštince.³⁰

Druhá část mé práce, věnovaná osobnosti Jana Nepomuka z Harrachu (1828 – 1909), vychází z knihy Jiřího Georgieva *Až do těch hrdel a statků?*,³¹ v které se autor zabývá politickým myšlením a strategiemi té části aristokracie, která se označuje jako česká státoprávní šlechta či konzervativní velkostatek. Mezi třemi „typy“ vzorových šlechticů je uveden i hrabě Harrach jako představitel konzervativce-reformátora. Georgiev podrobně sleduje Harrachovy kroky na domácí politické scéně, a obohacuje je popisem významné složky hraběcí reprezentace - hospodářské aktivity. Autor také přistupuje ke zmapování myšlenkových zdrojů středoevropského konzervativizmu, kterým jsem se ve zkratce zabýval v závěrečné kapitole. Jiří Georgiev se často odkazuje na citace z monografií Ferdinanda Menčíka, prvního Harrachova životopisce.³²

²⁵ KUTHAN (pozn. 17).

²⁶ VLČEK, Pavel: *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, Praha 1999.

²⁷ PETRASOVÁ, Taťána: *Stylový pluralismus – raný historismus (1844 – 1870)*, in: Benešová, Klára (ed.): *Velké dějiny zemí Koruny české – Tematická řada. Architektura*, Paseka, 2009.

²⁸ VYBÍRAL (pozn. 13).

²⁹ PRAHL Roman a kolektiv, *Umění náhrobku v českých zemích let 1780 – 1830*, Academia, 2004.

³⁰ LUŠTINEC Jan, *Hrobka hrabat Harrachů*, in: *Kruh autorů Liberecka*, Kalmanach, 2003.

³¹ GEORGIEV, Jiří: *Až do těch hrdel a statků? – konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*, NLN, 2011.

³² MENČÍK, Ferdinand: *Jan hrabě Harrach*, Praha 1898.

Co se týče obecného významu podnikání a životního stylu šlechty 19. století, vycházel jsem opět z knihy J. Vybírala *Století dědiců a zakladatelů*, a také z publikace Tomáše Knoze a Jana Dvořáka *Šlechta v proměnách věků*.³³ Posledně jmenovaní autoři se ale zabývají především aristokratickou činností v 18. století a Harrachům se věnují pouze okrajově, v kapitole věnované hospodářskému vzestupu Moravy.³⁴

Vedle politických a hospodářských aktivit jsem se zaměřil také na další významnou složku Harrachovy reprezentace – kulturní činnost v rámci českého národního hnutí. Zmínky o jeho zásluhách při výstavbě Národního muzea jsem našel v knize Karla Sklenáře *Obraz vlasti*,³⁵ a v knize Ferdinanda Menčíka *Příspěvky k dějinám českého divadla* jsem se dočetl o Harrachově podpoře umělecké činnosti v Národním divadle.³⁶ Překvapilo mne, že v poměrně rozsáhlé publikaci Františka Koláře a Milana Hlavačky³⁷ věnované Zemské jubilejní výstavě v Praze v roce 1891 se autoři vůbec nezmiňují o Harrachovském pavilonu, přestože z jiných zdrojů je zřejmé, že patřil na výstavě k nejúspěšnějším, proto jsem musel hledat v jiných zdrojích (viz následující kapitola).

Osobností Jana Nepomuka Harracha se věnuje také Jan Luštinec.³⁸ Jeho text ovšem obsahuje pouze základní informace. Podrobněji popisuje autor Harrachův vztah k jilemnickému panství, kterému jsem věnoval předposlední kapitolu své práce. Přínosnější pro mě byly Harrachovy dopisy a ukázky z jeho děl, uveřejněné Luštincem v časopise *Krkonoše*,³⁹ tyto prameny jsem zařadil do textové přílohy své práce.

³³ KNOZ, DVOŘÁK (pozn. 6).

³⁴ Harrachové zde vlastnili pece na výrobu železa v Arnoštově.

³⁵ SKLENÁŘ, Karel: *Obraz vlasti – příběh Národního muzea*, Paseka, 2001.

³⁶ MENČÍK, Karel: *Příspěvky k dějinám českého divadla*, Vydání 11, Česká akademie Františka Josefa, 1895.

³⁷ KOLÁŘ, František; HLAVAČKA, Milan: *Jubilejní výstava 1891. Slovo k historii*, roč. 1991, čís. 28.

³⁸ LUŠTINEC, Jan: *Jan Nepomuk František hrabě Harrach (1828 – 1909)*, Správa KRNAP, 2008.

³⁹ LUŠTINEC, Jan: *Z myšlenek hraběte Jana*, in: *Krkonoše*, Správa KRNAP, č. 4., 2009.

III. Přehled použitých pramenů

Prameny k harrachovskému rodu jsou dnes uloženy na několika místech. Největší část dokumentů se nachází v *Oesterreichisches Staatsarchiv* ve Vídni, kde je rodový archiv Harrachů. Pravděpodobně vše, co zůstalo na území České republiky, se nachází ve *Státním oblastním archivu v Zámrsku*. Zde jsou uloženy fondy: *Ústřední správa Harrachů*, zahrnující období let 1743 – 1950 (1951), a *Velkostatek Sadová*.

Ve fondu *Ústřední správa Harrachů*⁴⁰ se nacházejí dokumenty panství Hrádek, Branná a Jilemnice a část dokumentů Ústřední kanceláře ve Vídni. Většinou se jedná o materiály týkající se lesní správy a vodohospodářství, účetnictví, správy vrchního ředitelství velkostatků apod. Část fondu obsahuje mapy a plány lesní, katastrální, hospodářské, vodohospodářské, silniční a stavební. Z tohoto fondu jsem získal informace ohledně správy a hospodaření na jilemnickém panství.

Ve fondu *Velkostatek Sadová*⁴¹ se nacházejí účty za stavební materiál a vybavení, a plány ke stavbě Hrádku u Nechanic, ale k samotnému zámku se v archivu nenachází žádný souvisejší text. Z tohoto fondu jsem se dozvěděl pouze rozlohu a způsob správy Velkostatku Sadová.

V *Národní knihovně*, ve fondu 19. století, jsem objevil v digitalizované podobě *Katalog souborné výstavy Jana hraběte Harracha*,⁴² vydaný Vrchním lesním úřadem v Jilemnici v roce 1891. Tento katalog podrobně popisuje obsah a zaměření harrachovského pavilonu na Zemské jubilejní výstavě v Praze v roce 1891, a je tudíž cenným dokladem Harrachovy reprezentace.

⁴⁰ Ústřední fond Harrachů: Velkostatek Jilemnice 1661 – 1947, Státní oblastní archiv Zámorsk, 1963.

⁴¹ Velkostatek Sadová 1661 – 1947, Státní oblastní archiv Zámorsk, 1963.

⁴² Katalog souborné výstavy Jana hraběte Harracha na Všeobecné zemské jubilejní výstavě v Praze roku 1891 na oslavu jubilea první průmyslové výstavy 1791 v Praze, Vrchní lesní úřad Jana hraběte Harracha, Praha, 1891.

IV. Harrachové v kontextu vývoje šlechty v podunajské monarchii 1780 – 1848

4.1. První společnost

Příslušníci šlechtického stavu netvořili v habsburské monarchii 18. a 19. století jednotnou vrstvu, ale naopak podléhali přísné vnitřní hierarchizaci – kromě titulů je odlišoval také jejich původ. Toto rodově-ekonomické rozdělení přihlíželo nejen k ekonomickému a společenskému postavení jedince, ale také ke stáří a původu rodu. Na nejvyšším stupni společenského žebříčku stála aristokracie, tvořená osobami s minimálně šestnácti předky narozenými ve šlechtickém stavu, v naprosté většině disponující hraběcími a knížecími tituly. V každém případě ale můžeme mezi aristokracii zařadit jen ty rody, jejichž šlechtictví sahalo nejméně do počátku 18. století.

To byl i případ šlechtického rodu Harrachů, kteří byli do panského stavu povýšeni již v roce 1552. Aristokracie tvořila tzv. první společnost („*crème de la crème*“), která až do konce monarchie představovala osu života císařského dvora, „*privilegovanou a nepřístupnou skupinu ostře izolovanou od ostatního obyvatelstva monarchie včetně níže postavené šlechty... Hlavním a prakticky nejdůležitějším kritériem, které členství v této elitní kastě podmiňovalo, byl bezchybný původ*“⁴³. Harrachové odvozovali svůj původ od vladky Bohunka, který žil na počátku 14. století v Horním Rakousku. Společným znakem této první skupiny byla příslušnost ke katolické církvi a dále loajalita k panovnickému domu, často spojená s držbou některého z dvorních úřadů. Také Harrachové byli od 16. spjati s habsburským panovnickým dvorem jako dvorská šlechta – zastávali úřady hofmistra, dědičného štolby a maršálka, působili jako diplomaté a generálové v císařských službách, patřili k častým držitelům řádu Zlatého rouna. Řada mladších mužských příslušníků budovala systematicky církevní kariéru jako biskupové a arcibiskupové, a Harrachové patřili k hlavním oporám katolické církve v monarchii⁴⁴.

Tato skupina se dále dělila podle původu na vyšší a nižší vrstvu. Mezi vyšší, exkluzivní vrstvu, označovanou také jako vysoká šlechta, patřilo jen pár desítek rodin pocházejících z panujících nebo dříve panujících (tzv. mediatizovaných) knížecích rodů s knížecím či hraběcím titulem. Dále sem patřili také příslušníci starobylé šlechty („*Uradel*“) a šlechtici rozličného původu,

⁴³ Županič (pozn. 7), 16.

⁴⁴ MAŠEK (pozn. 16), 93 – 95.

kteří svůj titul získali za zásluhy podle příslušné listiny od panovníka („Briefadel“)⁴⁵. Rod Harrachů se v této souvislosti řadí do kategorie říšských knížat s právem oslovení „Osvícenosti“, což jim bylo přiznáno císařem v roce 1829, ačkoli titulárně patří mezi hrabata⁴⁶.

Druhou skupinou náležející k první společnosti byla úzká vrstva potomků starých nebo starších nobilitovaných rodů, označovaná také jako nižší šlechta⁴⁷.

4.2. Aktivity české zemské šlechty v letech 1780 – 1848

V letech 1780 – 1790 vládl v habsburské monarchii císař Josef II. Počátky jeho vlády byly poznamenány intenzivní a rychlou reformní činností. Reformy měly „zásahem shora“ modernizovat stavovsky uspořádanou monarchii v moderní občanskou společnost, v osvěcenském duchu, po vzoru vyspělejších západoevropských států.⁴⁸ Reformy se dotkly všech oblastí státní sféry a měly vytvořit jednotný, hospodářsky a politicky silný stát, založený na racionálním základě s vědomím práv a povinností všech jeho občanů.⁴⁹ V řadách české šlechty se velmi rychle vytvořila silná protijosefovská opozice, požadující stažení návrhu na berní reformu, která měla na rodovou aristokracii uvalit ještě větší daňové zatížení než doposud a omezit její příjmy. Také Jan Arnošt Harrach, zdatný podnikatel v oblasti textilnictví, železářství a především sklářství, se obával dopadu radikálních reforem na své podnikání a panskou opozici podpořil.

V roce 1790 však panovník náhle zemřel a na trůn nastoupil jeho bratr Leopold II., který nejen že téměř okamžitě zrušil některé bratrovy reformy, ale poté, co obdržel od stavů protestní dopis, nechal svolat zemský sněm, aby se představitelé stavů mohli vyjádřit k navržené berní reformě. Zemský sněm se konal v letech 1790 - 1791 v rozjitřené atmosféře revolučních událostí ve Francii. Po odvolání plánované berní reformy se hlavním předmětem jednání šlechty stalo udržení feudálních privilegií. Především šlo o snahu obnovit stará

⁴⁵ ŽUPANIČ (pozn. 7), 16.

⁴⁶ MAŠEK (pozn. 16), 95.

⁴⁷ K tomuto tématu viz např. ŽUPANIČ (pozn. 7); KNOZ, DVORÁK (pozn. 6) 200 – 202.

⁴⁸ KROUPA (pozn. 12), 16.

⁴⁹ K tomuto tématu viz např. PETRÁŇ, Josef: Počátky českého národního obrození, Academia, 1990; VYKOUPILO Libor: Slovník českých dějin, Julius Zirkus, 2000; WINTER, Eduard: Josefinismus a jeho dějiny – příspěvky k duchovním dějinám Čech, Moravy a Slezska, 1740 – 1848, Jelínek, 1945; VRBA, Jiří: Pod heslem osvícenství – historické črty z doby josefínské, Knihotiskárna A. Hrazánka, 1889 ad.

feudální práva a zachovat robotu. Zrušení nevolnictví a zavedení možnosti výkupu selských robot považovala šlechta za zásah do přirozeného řádu světa a obávala se úpadku pracovní morálky sedláků.⁵⁰ Dalším sporným bodem se stala přítomnost státních úředníků na vesnici a povinnost vrchnosti půjčovat sedlákům obilí při neúrodě. „*Postoj českého zemského sněmu, přesněji řečeno panského stavu, k poddanské otázce stál tedy nesmiřitelně na pozicích uchování a restituce feudálních vrchnostenských privilegií*“.⁵¹

Účastníci sněmovních jednání se však diferencovali v otázce centralismu. Zatímco vysoká šlechta byla proti, nižší šlechta, navyklá vydělávat si ve státních službách, centralismus podporovala. Mezi příslušníky vyšší aristokracie však také existovalo silné centralistické křídlo v čele s hrabětem Janem Rudolfem Chotkem, které vedle hospodářských požadavků, požadovalo svébytnost a nové státoprávní uspořádání českých zemí. Tato tzv. historická šlechta se považovala za reprezentanta celého národa a jako taková požadovala prohlášení Obnoveného zřízení zemského za ústavu, rozšíření pravomocí zemského sněmu a omezení vlivu rakouské byrokracie⁵². Panovník sice přislíbil přijmout korunu českého krále jako výraz uznání českého národa, ostatní požadavky však odmítnul. Osvícenský absolutismus nového císaře, založený na rovnováze jednotlivých sil ve společnosti, byl příliš spojen s Leopoldovou osobou jako absolutistického panovníka.⁵³

Tyto okrajové a na dlouhou dobu jediné snahy šlechty položily základ zemskému patriotismu, který se stal politickým programem příslušníků české zemské šlechty. Josefínské reformy sice vytvářely předpoklady budovat ve střední Evropě novou společnost rovných a svobodných občanů, ale tato společnost zůstávala nadále stavovsky strukturovaná. Co se týče nejvyšších vrstev v Čechách, skládala se z příslušníků dvorské šlechty (Schwarzenbergové, Fuerstenbergové, Lobkowiczové, Auerspergové, Chotkové, Thurn-Taxisové ad.), kteří zastávali vysoké dvorské úřady a měli přístup k habsburskému dvoru ve Vídni.⁵⁴ Tato část aristokracie se hlásila k „rakouskému“ státnímu patriotismu, vycházejícímu z tradice státního josefinismu a osvícenství. Podle něj by měl člověk jakožto občan a příslušník stavu poznávat a upevňovat své dobré postavení a štěstí ve své vlastní zemi pod jednou dynastií, spravující stát moudrými zákony.

⁵⁰ HROCH (pozn. 10), 17.

⁵¹ Ibidem, 18.

⁵² Ibidem, 18 – 19.

⁵³ KROUPA (pozn. 12), 16.

⁵⁴ ŽUPANIČ (pozn. 7), 24.

Vedle ní tu ovšem měla tradičně silné pozice zemská šlechta (Harrachové, Thurnové, Cerninové, Sternbergové, Kolowrat-Krakowští, Kolowrat-Liebsteinští ad.), představitelé konzervativní tradice zemského stavovství a vlastenectví v zemských úřadech, udržující stálé povědomí o „české“ kultuře a historii.⁵⁵ Tradiční zemské vlastenectví zemské šlechty se zrodilo z romantické představy o národě a etniku převážně v německém a českém středostavovském prostředí.

Zapojení zemské šlechty do první fáze národního obrození (1780 – 1840) ale probíhalo pozvolna z důvodu odlišné koncepce národní identity a vedoucí síly hnutí, kterou tvořila část „druhé společnosti“ a příslušníci vyšší vrstvy měšťanstva, tzv. honorationes. Josef Dobrovský ve svém pojednání o českém národu, vycházel z raného liberalismu a scientismu a přišel s odlišným pojetím národního vědomí; odsunul zemský patriotismus do pozadí a nahradil jej ideou národa občanské společnosti, formované kulturní kontinuitou a historickou státní tradicí. Zemská šlechta se vydělila z hlavního proudu sociálního a kulturního hnutí, a začala podnikat samostatné kroky pro rozvoj českého národa, především v umělecké rovině. Skupina vlasteneckých aristokratů a zámožnějších měšťanských vzdělavců se od roku 1796 scházela v salónu Šternberského paláce na Malé Straně v Praze ve *Společnosti vlasteneckých přátel umění*, která měla za cíl vytvořit obrazárnu pro umělecky cenná díla a založit kreslířskou školu pro mladé umělce. Ta byla zřízena císařským dekretem v roce 1799 a svoji činnost zahájila o rok později jako nejstarší umělecká škola v českých zemích.⁵⁶ Dalším velkou národní akcí zemské šlechty byla záštita nad výstavbou *Vlasteneckého muzea* v roce 1818. Pracovníci Vlasteneckého muzea měli vyhledávat a uchovávat cenné národní písemnosti, a také vydávat vlastní časopis. Počáteční nezájem veřejnosti napomohl k větší spolupráci a sblížení vlastenců a šlechty, která se názorově otevřela a přijala Jungmannovo a Palackého jazykové pojetí národa. Výsledkem spolupráce se pak stalo vyhlášení veřejné sbírky na založení *Matice české* v roce 1830. Zemská šlechta financovala výstavbu nového ústavu pro českou literaturu a zavázala se, že bude podporovat české literáty a sponzorovat vydávání jejich knih.⁵⁷

V době předbřeznové se rozšiřovalo kulturní vědomí šlechty v zemích habsburské monarchie. Šlechtici podnikali více zahraničních cest, ve kterých se zaměřili na poznávání odlišného

⁵⁵ KROUPA (pozn. 12), 17.

⁵⁶ BARTLOVÁ, Milena: Naše, národní umění, Společnost pro Odbornou literaturu Barrister-Principal, 37.

⁵⁷ HROCH (pozn. 2), 229 – 230.

životního stylu, dostávali se do styku i s technickým pokrokem a modernizačními snahami západoevropské společnosti (k tomuto tématu viz kapitola 6.1.1.).

V roce 1848 však nový panovník František Josef I. pod vlivem revolučních událostí zastavil „liberalizaci“ monarchie rozpuštěním říšského sněmu v Kroměříži a nastolil neoabsolutismus. „*Nástup nového konzervativního systému mimořádně posílil postavení elitářské dvorské společnosti. Šok z revoluce a obava ze šíření demokratických tendencí, které se v této době šířily Evropou, ještě výrazněji semkly řady rodové aristokracie, která v císaři oprávněně viděla hlavního (a v podstatě také jediného) obhájce svých privilegií*“.⁵⁸ Národnostní problémy zemské šlechty ustoupily na čas do pozadí a byly nahrazeny hospodářskou reprezentací, která se projevovala zvýšenou ekonomickou aktivitou šlechty na svých pozemcích. Také František Arnošt a Jan Nepomuk z Harrachu se v padesátých letech 19. století zaměřili na hospodářské zvelebování svého východočeského panství a jejich vlastenecké aktivity se odehrávaly až do začátku šedesátých let spíše na lokální úrovni. I přesto, že poddanství a závazky velkostatkářů vůči poddaným skončily, „vrchnost“ byla pořád venkovským obyvatelstvem brána jako ochránce a dobrodinec, na kterého se venkované obraceli s prosbami o pomoc.

Vývojem šlechty ve druhé polovině 19. století se podrobněji zabývám v kapitole 6. 2. věnované Janu Nepomukovi z Harrachu.

4. 3. Šlechta a historismus v 19. století

Základním obecným termínem pro dějiny umění a architektury 19. století je *historismus*. Podle Marie Pospíšilové je historismus obecnou tvůrčí silou, která prochází evropským uměním jako věčné téma s různou intenzitou. Vyjadřuje všeobecnou tendenci s převažujícím příklonem k historickým hodnotám v umělecké tvorbě, spíše než objevování nových tvarů. Dějiny umění mají za úkol najít a dešifrovat tyto umělecké formy a vysvětlit jejich aplikaci v nové stylové situaci.⁵⁹ „Historismus sblížuje vzájemně protikladné principy, smiřuje minulost s přítomností. Bolestně prožívaný konflikt nahrazuje osvobozující, rozmarnou nebo slavnostní hrou,“ píše J. Vybíral.⁶⁰

⁵⁸ ŽUPANIČ (pozn. 7), 15.

⁵⁹ POSPÍŠILOVÁ, Marie: Historizující zámecký interiér 19. století v Čechách, in: Umění, Ústav pro teorii a dějiny umění ČSAV, Praha, 1979, 298.

⁶⁰ VYBÍRAL, Jindřich: Historismus – mrtvolné divadlo? In: Česká architektura na prahu moderní doby, Argo-VŠUP 2002, 40.

Jako historismus se v dějinách umění neoznačuje „jednotná stylová epocha, ale určitý projev myšlení a pociťování světa prostřednictvím historických individualit a koncepce vývoje uměleckých stylů, které jsou spojené s možnými inspiracemi formami minulých dob.“⁶¹ Pojem historismus vychází ze způsobů (německého) historického myšlení a z politických věd byl přenesen do oblasti historie a dějin mentalit. V periodizaci vývoje architektury v Čechách se do rané romantické fáze historismu zařazují stavby čtyřicátých až šedesátých let 19. století. Přísná vrcholná a pozdní fáze historismu trvá od přelomu šedesátých a sedmdesátých let až do střetu s modernou kolem roku 1900. Vyznačuje se snahou o využití studia plánů původních historických staveb, jejich konstrukce, užitých stavebních technologií a slohových detailů. Hlavními stylovými mody historismu jsou novorenesance a novogotika, a to jak v obecném slohovém výrazu, tak ve specifických národních verzích. Zároveň se objevují i prvky novorománského slohu, který se v 19. století označuje jako byzantský, a v pozdním historismu i prvky a postupy manýrismu a sloh novobarokní. Pojem historismus⁶² se začal užívat jako polemické heslo v českém intelektuálním diskursu devadesátých let 19. století a to jako opozitum vůči pojmu moderna; ve chvíli, kdy skutečnost, kterou označoval, byla vnímaná jako problém. Historismus v architektuře a umění představuje podle M. Hrocha ikonografickou paralelu ke konstrukci národních mýtů a národních dějin.⁶³

Historismus se z hlediska dějin umění dělí na ranou, střední a pozdní slohovou fázi. Raný historismus bývá také někdy označován jako romantický, pozdní jako eklekticismus.⁶⁴ Pro raný či romantický historismus, k němuž bývá přiřazován i harrachovský Hrádek u Nechanic, bylo podle Renate Wagnerové-Riegerové typická „příznačná tvůrčí subjektivita a stylový synkretismus, aplikující dekorativní formy středověké či raně renesanční architektury na symetricky komponované, mohutné objemy, v jejichž fasádách vládne rovnováha horizontál a vertikál a monotónně se opakuje stejné členění“.⁶⁵ Toto členění je dále upřesněno stylovými mody (neoklasicismus, neorenesance apod.).

Vedle těchto modů se objevuje množství označení, mající za úkol specifikovat jednotlivé stylové polohy. Pro středověké inspirace v umění na přelomu 18. a 19. století se jeví nejvhodnější označení *romantická gotika*. Tomuto pojmu odpovídá v anglické literatuře

⁶¹ KROUPA (pozn. 12), 26.

⁶² ŘEZNÍKOVÁ, Lenka: *Moderna & historismus*, Praha: Libri, 2004, 57 – 68.

⁶³ HROCH, Miroslav: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních národ*, Praha: Slon, 2009, 246.

⁶⁴ MACHALÍKOVÁ (pozn. 14), 16.

⁶⁵ VYBÍRAL (pozn. 13), 20.

termín *Gothic Revival*, s jehož projevy se v našem prostředí setkáme především v krajinářských parcích. K jeho znakům patří vedle různorodosti inspiračních zdrojů také zdůraznění fantazijní složky.

Od třicátých let 19. století se v Čechách prosazuje období slohové *neogotiky*, které čerpá inspiraci převážně z vrcholného a pozdního středověku.⁶⁶ Novogotika se pro část české šlechty stala výrazem zemské vlastenectví v opozici k Metternichovskému absolutismu. V důsledku rakouských státních reforem ztratila zemská šlechta své výsadní postavení a příslušníci české aristokracie hledali způsob, jak se zařadit do moderní občanské společnosti, aniž by ohrozili dědičná privilegia. V novogotickém slohu, který nejlépe upomínal na slavnou feudální minulost šlechty, se již v Čechách budují rozměrnější stavby, včetně aristokratických sídel. Za první zámek v neogotickém stylu na našem území bývá považován Hrádek u Nechanic.

Kníže Schwarzenberg i hrabě Harrach vykonali několik cest do Anglie, kde se tamější šlechta svojí podnikatelskou činností zapojila do procesu vytváření občanské společnosti, a stala se tak vzorem pro ostatní evropské šlechtice.⁶⁷ Anglie se dostala do popředí světového dění také zásluhou svého rozhodného podílu na porážce napoleonské Francie, která znamenala ústup Francie z přední pozice v evropské kultuře i v jiných oblastech. Anglie se tak stala vzorem nejen v průmyslovém podnikání, ale i v kultuře, umění a také v módě a bydlení.⁶⁸

Otázce historismu ve vztahu k dobovému umění a společnosti se badatelé začali věnovat teprve v šedesátých letech 20. století. Část vědců (Clark, Pevsner) považovala historismus v 19. století za období úpadku a špatného vkusu Angličanů, který posléze přejala většina kontinentální Evropy. Tento postoj vycházel z dobového záporného ohlasu některých francouzských nacionalistických umělců, kteří považovali přebírání elementů historických stylů a architektonických systému Angličanů za málo originální a „moderní“. Zastávali názor, že historismus vytvářeli bezzásadoví, pragmaticky uvažující architekti postrádající umělecké vzdělání a vkus.⁶⁹

Většina badatelů však považovala historismus za postoj typický pro 19. století, v jehož rámci bylo zkoumání a využití dějin podstatnější než objevování a rozvíjení nových systémů a forem. Historismus v umění byl podle Wenera Hofmanna nezbytným prostředkem

⁶⁶ MACHALÍKOVÁ (pozn. 14), 17.

⁶⁷ K tomuto tématu viz kapitola 6.1.1.

⁶⁸ POSPÍŠILOVÁ (pozn. 59), 300 – 301.

⁶⁹ VYBÍRAL (pozn. 13), 11 – 14.

objevování podstaty bytí člověka v době, kdy se rozplynul bezproblémový vztah jedince ke světu, způsobem hledáním jistot v dosud nepoznané obavě z budoucího vývoje. Podle Wolfganga Goetze bylo přebírání historických forem motivováno cyklickým vnímáním času a ideologickou přiměřeností: „*Výběr starších forem symbolizoval spojení s minulou epochou, která se měla stát modelem pro současnost... Minulost je oživena, aby byla jejím prostřednictvím vyjádřena idea či program, koncepce vlády nebo různé ideje legitimacy*“.⁷⁰

Goetz považuje historismus vedle renesance a klasicismu za jednu z forem nadčasového fenoménu („*druhý proud evropského umění*“) vycházející z eklecticismu, který se prostřednictvím syntézy a smísení různých prvků snaží vytvořit něco lepšího.

Anglický vědec Hans Gerhard Evers si kladl otázku, do jaké míry byl historismus 19. století produktem nového světového názoru. Hlavní příčinu tvarových výpůjček z umění minulých epoch nacházel v dobovém rozvoji historických nauk. Jeho výzkumy, konfrontující jednotlivá architektonická díla s obecnými tématy kulturních a sociálních dějin staví historismus do pozice nositele společensko-politických představ. Revoluční náboj a pluralita stylů jsou podle Everse výrazem idejí demokracie a plurality názorů, panující v demokratické měšťanské společnosti 19. století.⁷¹ Zvýšený archeologický zájem o artefakty minulosti, princip konformity a romantické přesvědčení mělo u diváka vyvolat hluboké a vznešené city a imitovat „krásu“ středověku.

Podobně jako Evers uvažoval německý historik Wolfgang Braunfels, který se domníval, že historické styly fungují v těsných vztazích k politickým funkcím budov. Nejdál v tomto směru zašel Max Onsell, pro něhož byla neogotika, na rozdíl od klasicismu, symbolem nacionálního a regionálního, ale také demokratického. Také badatel Peter Collins popisoval spojitost mezi historismem a nacionální reprezentací. Collins se rovněž domnívá, že nástup „revivalismu“ v 19. století souvisel s novým vědomím historie a úhlem pohledu na historické slohy jako vzpomínky na „staré dobré časy“.

Další otázka badatelů se dotýkala vědomí vlastní historicity v 19. století a jaké pohnutky vedly k požadavku nového stylu. Collins připouští význam nových konstrukcí a materiálů, nároky nových stavebních typů a také touhu po originalitě. Ale hlavní příčinu vidí v ambicích historiků architektury, pro něž „*moderní stavba byl v podstatě sbírkou potenciálních*

⁷⁰ Ibidem, 14 – 16.

⁷¹ Ibidem, 17.

starožitných fragmentů, které by mohly být jednoho dne objeveny a studovány budoucími historiky jako výpověď o sociálních dějinách viktoriánské éry".⁷²

Francouzský historik umění Claude Mignot napsal, že architekt, který chtěl tvořit v historickém slohu, se potýkal s dilematem, jak uvést do souladu tři témata - dobové rozšíření romantické estetiky, oživení gotiky, která kultivovala neogotiku, to vše na pozadí všeobecně uznávaného klasicismu řecko-římské tradice: *„Architekt v prostoru vymezeném těmito póly může podle typu a programu zvolit jedinou předlohu, již podle nutnosti obmění, nebo pracuje synteticky a z motivů různých epoch vytváří novou jednotu. V obou případech slohové výpůjčky mají svá pravidla – nenáročné napodobování je opovrženímhodné, všichni tvůrci sdílejí mínění, že je třeba vytvořit zcela současný styl. Historie může nabídnout konstrukční princip; jindy je to formální typ, členění nebo motiv, který může být přizpůsoben novým technikám a danostem*".⁷³ Architektura 19. století se podle Mignotova názoru stala v důsledku nárůstu počtu obyvatel masovým fenoménem; dosavadní výlučné zakázky pro privátní mecenáše výrazně rozšířily práce pro „neosobní objednavatele – stát, různé korporace či orgány samosprávy. Vedle tradiční aristokratické a sakrální architektury, která si podle Mignota nadále udržela svoji kvalitu, dochází k rozvoji privátní měšťanské architektury, níž se poжил požadavek komfortu, elegance s požadavkem na nižší finanční náklady, a k rozvoji veřejných staveb, které rovněž v omezené míře přejímají formální řeč královských paláců, a zároveň originalitu nových stavebních programů průmyslové doby.⁷⁴

Dilematem požadavku modernosti architektů 19. století se věnoval také Joe Mordaunt Crook. Umělec, vědom si své úlohy v dějinách, je posedlý ideou nové syntetického stylu, ale nabízí se mu pluralita forem a paradox hledání budoucnosti v minulosti. Jako východisko z tohoto dilematu mohlo být pro architektky podle Crooka *„použití dekorace ne jako výrazu, ale jako symbolu, zřeknutí se snah o integraci struktury nad ornamentem a použití ornamentu jako vizuálního jazyka, založeného na estetických asociacích*".⁷⁵

Výzkum historizující architektury má v českých zemích poměrně dlouhou tradici. Už v roce 1914 vydal Vincenc Kramář studii, v níž zamítl názor o „neoriginalitě a kopírování“ neohistorických slohů, a naopak vyzdvihnul ideál nového stylu, zhmotňující přírodní a společenské zákony, které měly vzniknout syntézou antiky a gotiky. Naproti tomu Zdeněk

⁷² Ibidem, 18.

⁷³ Ibidem, 21.

⁷⁴ Ibidem, 22.

⁷⁵ Ibidem, 23.

Wirth a Antonín Matějček odsuzovali 19. století ve své knize z roku 1922 pro jeho „slohový chaos“ a nedostatek tvůrčí invence.⁷⁶

Jednoznačné úctě se u nás historismus těšil po roce 1948, kdy se stal vzorem politické architektury, sloužící oslavě totalitního režimu. Jediným badatelem, který vyvázl z ideologické karantény, byl Viktor Kotrba, podle jehož názoru ztělesňovaly výtvarné formy minulosti ideje politické legitimacy 19. století. Podle vzoru svých západoevropských kolegů se Kotrba zaměřoval na *„ideové proudy v soudobé společnosti a na podněty a osobitý přínos objednavatele, stavebníka a jeho myšlenkových představ... Historický převlek nebyl projevem nostalgické či trpné závislosti na minulém dění, nýbrž prostředkem sebevyjádření nové vládnoucí třídy, přihlašující se k té či oné tradici“*.⁷⁷

⁷⁶ VYBÍRAL (pozn. 20), 12 – 13.

⁷⁷ Ibidem, 14 – 15.

V. Harrachové

5. 1. František Arnošt z Harrachu (1799 – 1884) [5]

Harrachové patřili v 19. století k nejstarším šlechtickým rodům v celé monarchii (první písemná zmínka o tomto rodu je z roku 1277). Zemanský, později hraběcí rod Harrachů pocházel z jižních Čech, z Kaplicka na česko-rakouském pomezí, z vesnice Harrachy nedaleko Rožmberka. Ve 14. století se rod rozdělil na dvě větve, jejichž členové žili na obou stranách zemské hranice.⁷⁸ Své jihočeské statky ztratili Harrachové v roce 1732, kdy vymřela česká větev rodu. Významnějšího postavení dosáhla rakouská větev rodu Harrachů v 16. století, když v roce 1524 získal Leonard Harrach (1467 – 1527) jako zemský hejtman v Korutanech dolnorakouské panství Rohrau a jeho potomci se v roce 1552 stali svobodnými říšskými pány, a byl jim přiznán panský stav a další četná uznání od císaře. Zakladatelem další větve rodu v Čechách se stal Karel I. z Harrachu (1570 – 1628) [1].⁷⁹ Jako rádce císaře Ferdinanda II. a rakouský velvyslanec v Benátkách a v Bavorsku obdržel v roce 1627 hraběcí titul a právo na vlastní ražbu mincí. Karel měl celkem 14 dětí; nejznámější syn Arnošt Vojtěch (1598 – 1667) se stal v roce 1622 pražským arcibiskupem [2].⁸⁰ Druhý syn Leonard založil rohravskou větev [10], která vymřela po meči Antonínem Harrachem v roce 1886, a její majetek přešel na větev jilemnickou.⁸¹ Zakladatelem nové české jilemnické větve se stal Karlův další syn Otto Bedřich (1610 – 1639), císařský voják a diplomat, který získal panství Horní Branná. Jeho syn Ferdinand Bonaventura (1636 – 1706) [3] zakoupil v roce 1701 panství Jilemnice, které se stalo hlavním sídlem této české větve, a díky své výhodné sňatkové politice úspěšně

⁷⁸ HALADA (pozn. 15), 54.

⁷⁹ Ibidem, 54.

⁸⁰ K osobnosti arcibiskupa Arnošta Kryštofa z Harrachu dále viz CATALANO, Alessandro. Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008; ČORNEJOVÁ, Ivana; MIKULEC, Jiří; VLNAS, Vít, a kol. Velké dějiny zemí Koruny české VIII. 1618–1683. Praha, : Paseka, 2008; KRÁSL František, Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve římské a kníže arcibiskup pražský. Historicko-kritické vypsání náboženských poměrů v Čechách od roku 1623-1677, Praha, Arcibiskupská knihtiskárna 1886.

⁸¹ MAŠEK (pozn. 16), 94.

rozmnožil harrachovské panství v Čechách.⁸² Z této větve rodu pocházel také František Arnošt, který se narodil 13. prosince 1799 ve Vídni jako syn Arnošta Kryštofa (1757 – 1838).

František Arnošt užíval původní erb ze 14. století – tři bílá pštroší péra, rozbíhající se vidlicovitě ze společného středu, zlaté koule v červeném štítě [7] – který se v menších obměnách zachoval až do jeho doby.⁸³

Po studiu práv vstoupil v roce 1821 do státních služeb jako praktikant na okresním úřadě, c. k. komořím a roku 1824 byl pak jmenován dvorním koncipistou. Již roku 1825 byl jako mimořádný vyslanec knížete Esterházyho vyslán společně s Janem Adolfem II. ze Schwarzenberka do Francie na korunovaci krále Karla X. do Remeše. Po ceremonii odjeli z vlastní iniciativy oba šlechtici do Británie, aby se zde seznámili s rozvinutými průmyslovými podniky a metodami jejich řízení, a během této cesty navštívili také řadu historických památek.⁸⁴ Tato zkušenost měla do budoucna významně ovlivnit jejich domácí podnikatelskou i stavební činnost.

Dne 29. května 1827 se František Arnošt oženil v knížecí schwarzenberské domácí kapli ve Vídni s Annou Marií Terezií princeznou z Lobkovicz (1809 – 1881). Z tohoto manželství byly čtyři děti: Jan Nepomuk František (1828 – 1909), který zdědil panství Jilemnice a Sadová, Arnošt Břetislav (1830 – 1837), Alfred Karel (1831 – 1914), který zdědil panství Janovice u Rýmařova, a Marie Terezie (1835 – 1839).⁸⁵

Správy harrachovských statků se František Arnošt ujal až v roce 1838, po smrti svého otce Arnošta Kryštofa z Harrachu. Podle dekretu dvorské kanceláře z 23. února 1841 se rod Harrachů dělil do dvou linií – starší (Rohrau) a mladší (Bruck). Nárok na predikát Erlaucht (Osvícenost) ovšem nenáležel hlavě starší, ale mladší linie – tedy Františku Arnoštovi.⁸⁶ K jeho majetku v Čechách v této době patřila panství Branná a Jilemnice v Podkrkonoší, Stěžery a Sadová u Hradce Králové, dále Šluknov, Trnávka, Kunčice, Janovice u Rýmařova, a od roku 1838 také Stračov, kde bydlel František Arnošt se svojí rodinou až do dostavby

⁸² Panství zahrnovalo poddanské městečko Jilemnice a 59 vsí. Nejdůležitější část produkce tvořilo lesní hospodářství. Dřevo se zde těžilo pro potřebu železných hamrů v Arnoštově a skláren v Novém Světě. Mezi další statky patřilo např. Velké Březno, Šluknov, Horní Markvartice nebo Janovice na Moravě.

⁸³ BUBEN, Milan: Encyklopedie heraldiky, Praha 2003, 391 – 392.

⁸⁴ Tato cesta měla klíčový význam pro vznik rodového sídla v Hrádku u Nechanic, a proto se jí podrobněji věnuji v další kapitole.

⁸⁵ POUZAR, Vladimír (a kol.): Almanach českých šlechtických rodů, Praha 1999, 151.

⁸⁶ BINDER-KRIEGLSTEIN, Oesterreichisches Adelsrecht, 100.

zámku v Hrádku u Nechanic.⁸⁷ V následujících letech ještě hrabě své rodové državy rozšířil o statky Barchov (1850), Zvíkov (1854), Puchlovice (1868), Dolní Přím (1879) a Libčany (1884) - všechny tyto statky administrativně spadaly pod velkostatek Sadová. Nechanické panství se tak postupně stalo nejrozsáhlejším harrachovským panstvím v českých zemích.⁸⁸

Na zdejším panství nechal František Arnošt vystavět podle plánu britského architekta Edwarda Bucktona Lamba velkolepý zámek v anglickém neogotickém stylu Hrádek u Nechanic, jemuž je věnována kapitola 6.1.2. Mezi jeho další stavební aktivity patří výstavba loveckého zámečku v Harrachově v letech 1836 – 1837, před rokem 1870 nechal vystavět rodinnou hrobku v Horní Branné v Podkrkonoší v neorománském stylu (viz. kapitola 6.1.3) a mezi lety 1854 až 1858 nechal velkoryse přestavět zámek Prugg nad Litavou (1854 – 1858) [8]. V letech 1845 až 1859 nechal podle návrhu architekta Franze Beera přestavět harrachovský palác ve Vídni [9], kde nechal umístit rodinou uměleckou sbírku.⁸⁹ V roce 1862 postavil cukrovar v Sadové.

Bohatství Františka Arnošta Harracha se však nezakládalo jen na držbě pozemkového majetku, ale také na výrobě textilu, skla a železa. Podnikatelská činnost měla v rodině Harrachů dlouhou tradici. V roce 1714 zahájil Alois Tomáš Raimund Harrach (1669 – 1742) [4], významný politik své doby a proslulý mecenáš umění, na svém panství Harrachov výrobu skla a jeho podniky začaly exportovat sklo do celé Evropy. Jeho vnuk Jan Arnošt (1756 – 1829) z moravské větve rodu Harrachů rozšířil podnikatelské aktivity o zpracování textilu a železa.⁹⁰ Produkty z harrachovské sklárny v Novém Světě patřily k nejlepším výrobkům svého druhu v celé monarchii, a byly oceněny na světových výstavách v Paříži, Londýně, Vídni, Filadelfii a Melbourne⁹¹. František Arnošt Harrach působil dlouhá léta v čele české průmyslové jednoty a v roce 1851 byl pověřen přípravou rakouské účasti na první světové

⁸⁷ V habsburské monarchii patřil Harrachům ještě Parndorf na území dnešního Burgenlandu, Bruck nad Litavou, ležící v Dolním Rakousku, a Aschach na Dunaji v Horním Rakousku.

⁸⁸ Rozloha nechanického panství činila 36 586 ha, rozloha jilemnického panství 24 052 ha (Velkostatek Sadová 1661 – 1947, Státní oblastní archiv Zámorsk, 1963).

⁸⁹ KUTHAN (pozn. 17), 25. Jako významný sběratel umění proslul už Ferdinand Bonaventura, zakladatel harrachovského východočeského panství. V době jeho působení rakouského velvyslance na španělském dvoře začal Ferdinand Bonaventura v Madridu ve velkém nakupovat obrazy od významných sběratelů a umělců na nejrůznějších uměleckých aukcích. Okolo roku 1700 si nechal Ferdinand Bonaventura podle plánů Domenika Martinelliho vystavět palác ve Vídni, kde hodlal vystavit své obrazy. Přestavbou tohoto paláce vytvořil František Arnošt rozsáhlé výstavní prostory pro harrachovskou rodovou uměleckou sbírku svých předků, která se zde nachází dodnes (TURNER, Jane (ed.): The Dictionary of Art, Vol. 14, London 1996, 190).

⁹⁰ MAŠEK (pozn. 16), 95.

⁹¹ KUTHAN (pozn. 17), 18.

výstavě v Londýně, byl předsedou rakouské výstavní komise. Na této výstavě také prezentoval výrobky sklárny Nový svět. Roku 1854 se stal zástupcem rakouské vlády na mnichovské živnostenské výstavě.

František Arnošt Harrach se rovněž zasloužil o výstavbu železniční dráhy z Pardubic do Vídně. Byla to v té době nejdelší železniční trať v monarchii, která spojovala Vídeň s uhelnými revíry na severu Čech. F. A. Harrach byl řadu let předsedou její správní rady. František Arnošt Harrach též působil v roli předsedy dolnorakouské zahradnicko-obchodní společnosti a české dostihové společnosti. Za své zásluhy v oblasti průmyslového rozvoje rakouské monarchie byl 5. června 1854 jmenován císařským tajným radou a 27. dubna 1854 vyznamenán řádem železné koruny 1. třídy. V tomtéž roce obdržel velký kříž královského saského Albrechtova řádu a v tom samém roce mu byl udělen čestný kříž suverénního řádu johanitů.⁹²

František Arnošt z Harrachu byl také činný politicky. V předbřeznové době sledoval pokusy o reformu zemského zřízení a v roce 1848 se dokonce účastnil jednání Slovanského sněmu v Praze, kde jej doprovázel i syn Jan. Slovanský sněm probíhal v Praze ve dnech 2. až 12. června a měl zde být dojednán společný politický program všech slovanských národů, žijících na území rakouské monarchie. Účastníci sněmu reprezentující široké sociální spektrum od středních až po vyšší vrstvy se jasně vymezili proti pangermanismu, základními ideami byly panslavismus a Palackého austroslavismus, hlavní myšlenkou bylo právo národů na sebeurčení. Docházelo však ke stále větším neshodám mezi slovanským a německým obyvatelstvem, a tak byla do Prahy povolána armáda. Po svatodušní mši na Koňském trhu 12. června došlo k potyčce mezi vojskem a průvodem, a proto byl sněm rozpuštěn.⁹³

V roce 1861 byl fideikomisními velkostatkáři zvolen do pražského zemského sněmu a o rok později se stal držitelem Řádu Zlatého rouna.

František Arnošt Harrach vedle svých podnikatelských, spolkových a politických aktivit se také angažoval jako mecenáš. V letech 1854 až 1863 se v Karlíně stavěl v nerománském stylu římskokatolický kostel sv. Cyrila a Metoděje [11, 12].⁹⁴ Byla to největší církevní novostavba té doby i v Čechách. Výstavba tohoto kostela probíhala na pozadí sporu o nalezení pravého „národního“ umění, které by legitimizovalo identitu českého národa v době, kdy většina příslušníků německá společnost pohrdala Slovany a jejich kulturou a považovala je za

⁹² Ibidem, 18 – 19.

⁹³ K tomuto tématu viz např. ČERNÝ, J. M.: Slovanský sjezd v Praze roku 1848, Praha: Knapp, 1888; Zpráva a sjezdu slovanském, Praha: Haas, 1848.

⁹⁴ KUTHAN (pozn. 17), 19.

méněcenné. Podle mnichovského architekta a historika, Bernharda Gruebera,⁹⁵ který v té době působil v Praze, samostatné české umění neexistovalo a bylo součástí německého umění – většina klíčových osobností české architektury byli Němci a veškerá znalost technických konstrukcí pronikala do Čech ze západu. Čeští badatelé a publicisté naopak snižovali význam německého kulturního prostředí a zdůrazňovali přínos východní kulturní misie, zvláště byzantské a románské kultury, které vedle gotiky významně ovlivnilo domácí umění.⁹⁶ Neorománský sloh se stal stylem užívaným pro výstavbu církevních staveb (dále viz např. Harrachova hrobka), které měly manifestovat českou národní ideu.

V roce 1863, v době dokončení stavby, proběhla na Velehradě celonárodní pouť u příležitosti tisíciletí příchodu Cyrila a Metoděje na Moravu. Rakouské státní orgány i německojazyčná církevní hierarchie chtěli oslavy udržet v čistě náboženském rámci, bez zdůraznění národních a jazykových aspektů cyrilometodějství. Velehradské oslavy se proto nesly v důsledně dvojjazyčném a zemském duchu, hlavními kazateli byli pražský arcibiskup Schwarzenberg a olomoucký arcibiskup Fuerstenberg. Kult Cyrila a Metoděje byl v době industrializace, kdy venkovské obyvatelstvo přicházelo do měst a ztrácelo kontakt se svými rodinami, náboženskými obcemi a zavedenými tradicemi, propagován jako kult ochránců rodiny a křesťanské morálky. Moravským, slovenským, slovinským a chorvatským vlastencům, kteří považovali soluňské věrozvěsty za nositele slovanské myšlenky, přesahující rámec moravské zemské hranice, nebyla cesta na Velehrad vůbec povolena. Tento zákaz vyvolal po celých Čechách vlnu vlasteneckého nadšení. Národně-politický význam Velehradu byl rozšiřován záplavou cyrilometodějských životopisů, písní, spolků, soch, oltářů a jubilejních křížů. *„Velkolepá architektonická rekonstrukce samotného velehradského chrámu i jeho okolí se proměnila ve všelidové, moravský národ sjednocující dílo; v dílo onoho symbolického významu, jakého nabyla pro Čechy sbírka na Národní divadlo“.*⁹⁷

Karlínský kostel sv. Cyrila a Metoděje byl postaven jako trojlodní bazilika podle projektu vídeňského architekta Karl Roesnera na náměstí nově v roce 1817 založeného průmyslového města Karlína, stavbu vedl pražský architekt Ignác Ullmann. Iniciátorem jeho výstavby byla Katolická jednota, která chtěla v industriálním Karlíně pro venkovské přistěhovalce vybudovat církevní stavbu, která by svým prostým vzhledem připomínala staré venkovské

⁹⁵ O jeho působení viz VYBÍRAL (pozn. 5), 43-59.

⁹⁶ VYBÍRAL (pozn. 20), 16.

⁹⁷ PUTNA (pozn. 19), 220 – 221.

historické kostely, čímž si chtěla naklonit katolicky vlašné dělníky a upevnit tak svoji pozici. Roku 1850 uspořádala Katolická jednota veřejnou sbírku, do které přispěla také řada významných osobností kulturní a politického života v českých zemích, včetně Františka Arnošta Harracha. Na stavbu přispěl i bývalý rakouský císař Ferdinand I. Dobrotivý. Na pozemku, zakoupeném karlínskou obcí, byl 10. června 1854 za přítomnosti císaře Františka Josefa I. a jeho ženy Alžběty položen základní kámen (Václav Levý, Josef Mánes, František Ženíšek ad.). Pražský arcibiskup Schwarzenberg zadal vypracování návrhu známému architektovi, profesoru vídeňské Akademie Karlu Roesnerovi, ale vedením stavby se ujal pražský architekt Ignác Ullmann. Podle dobových zpravodajství byl kostel výhradně dílem Roesnera a Ullmannova úloha se omezovala pouze na úlohu prováděcího architekta. Přesto autor prvního přehledu umění 19. století K. B. Mádl vytvořil legendu, podle níž stavbu „*dlužno považovati za dílo Ignáce Ullmanna, který tak podstatné změny v plánech učinil a celek do podrobná propracoval a řídí, že z Roesnerových náčtů nezbylo víc nežli základní tón stylový*“.⁹⁸ Novější literatura pak tuto tezi přejala a jako hlavního architekta uváděla Ullmanna.

Na výzdobě jeho interiéru se podílela celá řada českých umělců, které financovali významní čeští mecenáši.⁹⁹ Harrach nechal pro karlínský kostel zhotovit v dílně nechanického řezbáře V. Žabky kazatelnu, se sochami sv. Jana Nepomuckého, Františka z Pauly, Panny Marie, Anny a Alfréda – patronů hraběcí rodiny Harrachů, jejichž znak se nachází ve spodní části. Žabka také vyřezal pro karlínský kostel čtyři zpovědnice, a na Harrachův náklad byla dále pořízena mramorová dlažba v presbytáři.¹⁰⁰

František Arnošt hrabě z Harrachu zemřel 26. února 1884. Patřil k významným a vlivným osobnostem 19. století. Jeho úspěchy v oblasti průmyslového podnikání mu umožnily stát se i významným stavebníkem a uskutečnit rozsáhlé stavební plány v anglickém duchu. Také se aktivně se zapojoval do společenského a politického života. Jeho vlastenecké zásluhy byly připomenuty v řadě vzpomínek významných osobností té doby. Také nelze opomenout jemu adresované díky a dopisy od vrchních říšských a zemských představitelů, kteří oceňovali jeho vlastenecké, loajální a obětavé chování. Díky němu se Harrachové stali významnými

⁹⁸ O ideologické modelaci dějin, kdy I. Ullmann byl českými historiky umění 20. století uváděn s křestním jménem Vojtěch a jako jediný (a český) architekt karlínského kostela, aby se zdůraznil jeho český původ viz VYBÍRAL (pozn. 20), 16.

⁹⁹ KULHÁNEK (pozn. 21), 4 – 9.

¹⁰⁰ Ibidem, 15 – 23.

podporovateli českého národního hnutí, v tomto úsilí pokračoval i syn Františka Arnošta, Jan Nepomuk z Harrachu.

5.1.1. Cesty Františka Arnošta z Harrachu do Velké Británie

Pro pochopení záměru Františka Arnošta Harracha vystavět neogotický zámek v Hrádku u Nechanic je potřeba zmínit se o jeho dvou cestách do Velké Británie v letech 1825 a 1838 – 1839. Obě tyto cesty měly značný vliv na jeho průmyslovou i podnikatelskou činnost v Čechách. První cesta obohatila hraběte o nové poznatky především v oblasti průmyslové výroby, druhá návštěva britských ostrovů výrazněji ovlivnila jeho architektonické cítění a vkus a odrazila se na podobě zámku Hrádku u Nechanic.

První cesta v roce 1825

František Arnošt Harrach byl v roce 1825 vyslán jako atašé v doprovodu rakouského velvyslance na korunovaci francouzského krále Karla X. Tato korunovace se odehrála v květnu téhož roku v Remeši, přítomen byl i kníže Jan Adolf II. ze Schwarzenberga.¹⁰¹ Po skončení ceremonií se oba šlechtici vypravili na kavalírskou cestu do Británie, kde strávili několik měsíců. Kavalírské cesty po Evropě patřili v 19. století takřka k povinným úkonům mladých aristokratů. Kníže Schwarzenberg si během této cesty vedl deník, jehož výňatky publikoval Jindřich Vybíral a Milada Sekyrková v roce 1998 v časopise *Umění*.¹⁰² Zápisy pokrývají období od 29. července do 31. prosince 1825. Jak je z deníku patrné, zpočátku byli oba šlechtici doprovázeni ještě knížetem Thurn-Taxisem, a hrabě Harrach se vrátil domů v polovině listopadu.¹⁰³ Harrachovo jméno se v deníku vyskytuje jen na několika místech, lze však předpokládat, že až do listopadu doprovázel Schwarzenberga na všech cestách.

Mladí velmožové strávili nejprve několik týdnů v Londýně, kde se účastnili nejrůznějších společenských zábav a banketů. Osou britské cesty však bylo vyspělé průmyslové podnikání, především výroba železa a oceli. Už v Londýně se šlechtici seznámili nejen s příslušníky nejvyšší britské aristokracie a diplomacie, ale také s významnými osobnostmi britského

¹⁰¹ VYBÍRAL (pozn. 13), 25.

¹⁰² VYBÍRAL, SEKYRKOVÁ (pozn. 23), 129 – 145.

¹⁰³ VYBÍRAL (pozn. 13), 25.

průmyslu, s nimiž vášnivě diskutovali o obchodu, bankách, výrobě železa a způsobu chovu dobytka. V polovině srpna se Harrach a Schwarzenberg vypravili na anglický a skotský venkov, kde navštívili řadu průmyslových center (Birmingham, Manchester, Liverpool, Glasgow, Newcastle, Sheffield aj.).¹⁰⁴ Kníže Schwarzenberg si do deníku pečlivě zaznamenával nejen jednotlivá místa pobytu, ale i podrobné popisy a nákresy strojů a pracovních postupů. Kromě textilních továren, sléváren, válcoven, vysokých pecí a doků navštívili cestou také řadu hradů a zámků (Warwick, Kenilworth, Stowe, Ruby aj.), které je mnohdy zaujaly stejnou měrou, jako moderní technické vynálezy. Jak poznamenal Jindřich Vybíral „ačkoliv je velmi fascinovaly plameny šlehající ze sléváren u Stonebridge, byla to nakonec skotská krajina s jezery, lesy, skalními útvary a vodopády, co probouzelo největší nadšení mladých aristokratů“.¹⁰⁵

Pro dokreslení atmosféry uvádím publikovaný překlad některých pasáží z knížecího deníku:

11. 8.: Den začal v půl osmé. Po snídani jsem jel s Harrachem na zámek Warwick, který patří hraběti z Warwicku **[13]**. Vzali jsme si chlapce, který nás musel vést. Pohled na zámek na mne udělal nadmíru příjemný dojem. Zámek je jedním z nejstarších a nejkrásnějších v Anglii a je uvnitř celý zařízený tak, jak bývaly (zámky) v 15. století. [...] Zámek, stojící na kopci, kolem jehož úpatí protéká řeka, je postaven z kamenných kvádrů a člověk si zde připadá jako v minulých dobách. Gotická okna [?] notně přispívají k tomuto klamu. Kdybych chtěl začít opěvovat vysoké věže, nemohl bych opomenout nic. V zámku je mnoho obrazů; můj spolucestující Harrach před jedním z nich padl, neboť byl podobný Raphaelovi. [...]

Poté jsme se sebrali a jeli do Kenilworthu **[14]**. Tento velmi podivuhodný zámek, jenž se stal ještě známější zásluhou W. Scotta, ležel při naší cestě a rádi bychom udělali i objížďku, abychom se s ním mohli seznámit. [...] Začali jsme u budovy brány s křovitou místností a pokračovali do zámku, který je kolem vystavěn z červeného pískovce. Navštívili jsme všechny síně a klenuté prostory, které kdysi bývaly kuchyní, předpokojem, obytnými místnostmi apod. [...] Podobu zámku je ještě možné dobře rozeznat. Něco prý, podle Lestera, mělo být postaveno teprve později. Kostel a takzvané opatství si věru zaslouží návštěvu. [...]¹⁰⁶

¹⁰⁴ VYBÍRAL, SEKYRKOVÁ (pozn. 23), 132.

¹⁰⁵ Ibidem, 133.

¹⁰⁶ Ibidem, 134 – 135.

31. 8. (během návštěvy na Droumont Castle): [...] *Květinová zahrada je zde vpravdě nehezká, naopak spíše ohavná, plná soch a bílých kamenů. Mně se nelíbí a Harrachovi ještě méně.* [...] ¹⁰⁷

Druhá cesta v letech 1838 – 1839

Druhou cestu do Británie uskutečnil František Arnošt Harrach mezi lety 1838 – 1839, jako člen rakouského poselstva u příležitosti korunovace královny Viktorie 28. června 1838. Na rozdíl od své první cesty podnikl hrabě svoji druhou cestu s jasným cílem – nalézt v Británii vzory a inspiraci pro plánovanou stavbu nového harrachovského sídla. Nejvíce pozornosti proto věnoval prohlídce venkovských sídel, zahrad a parků a nákupu odborných publikací o novogotickém stylu ¹⁰⁸.

Harrach se zde setkal s proslulým tvůrcem krajinářských zahrad Johnem Claudiem Loudonem (1783 – 1843), autorem významné knihy *The Encyclopaedia of Cottage farm and Vills Architecture* z roku 1833. Návrhy venkovských sídel pro Loudona vyhotovoval architekt Edward Buckton Lamb (1806 – 1869), který se později stal autorem prvních plánů na výstavbu Hrádku u Nechanic. Loudon také vydával vlastní časopis *The Gardener's Magazine*, a v září 1839 v něm o Harrachovi píše:

„Hrabě Harrach, rakouský šlechtic, který má značné majetky v Rakousku, Maďarsku a Čechách, projížděl nedávno několik měsíců touto zemí, prohlížeje si zahrady a venkovská sídla v různých částech Anglie a Skotska a hledaje inspiraci, již využije po svém návratu.[...] Hrabě nakoupil množství rostlin, koní, nástrojů aj.; a odvezl si plány a návrhy připravené Mr Lambem pro stavbu velkolepého sídla, které bude obsahovat okolo devadesáti pokojů, včetně bytu pro vlastního duchovního, lékaře aj.[...] V Anglii byl hrabě nejvíce ohromen jedním domem nedaleko Beauvoir Castle, který se již mnoho let rekonstruuje, je ohromně velký a žádná dvě okna na něm si nejsou podobná; jeho majitel Mr Gregory hledal inspiraci během svých cest po celé Evropě“. ¹⁰⁹

¹⁰⁷ Ibidem, 138.

¹⁰⁸ WAINWRIGHT (pozn. 24), 33 – 52.

¹⁰⁹ Ibidem, 51.

Dalším Gregoryho sídlem, které hraběte zaujal, byl zámek Harlaxton Manor v hrabství Lincolnshire[15, 16]. Tato originální stavba s typickými rysy velkých domů alžbětinsko-jakubovské éry patří k nejvýznamnějším a nejskvostnějším příkladům alžbětinského revivalu v Anglii. Některé interiéry byly inspirovány kontinentálními příklady či přímo vybaveny dovezeným zařízením, které Gregory zakoupil na své cestě po Evropě. Interiér Harlaxton Manoru ovlivnil podobu mnoha dalších šlechtických sídel nejen v Británii, ale i po celé Evropě, díky svému uveřejnění v práci Josepha Nashe *The Mansions of England in the Olden Time*, kterou si Harrach nechal poslat do Čech po jejím vydání v roce 1849 [17].¹¹⁰

5.1.2. Zámek Hrádek u Nechanic [18, 19, 20]

Pro výstavbu nového rodového sídla si František Arnošt z Harrachu vybral dosud neosídlený Lubenský vrch na svém panství Sadová, uprostřed lesních porostů. Zatímco ostatní aristokraté ovlivnění romantismem přestavovali starší sídelní objekty (Lednice, Hluboká), tak František Arnošt zahájil novostavbu zámku na „zeleném drnu“. Tato volba také umožnila Harrachovi poskytnout architektům větší volnost, aby mohli do podoby stavby promítnout své představy. Hrabě si přál postavit nové sídlo ve středověkém duchu, aby bylo obklopené přírodou a oddělené od okolního světa.¹¹¹

Plány stavby, kterou pro Harracha v Anglii navrhnul Edward Buckton Lamb, vykazují ještě dozvuky klasicistního stylu.¹¹² To je patrné i ze skici z roku 1839, kterou publikovala Taťána Petrasová v roce 2001 [21],¹¹³ na níž jsou patrné známky dvou výrazných tendencí raného historismu – na jedné straně blokovitost stavby, která působí jen jako nepatrně obměněný klasicistní pavilon, a na druhé straně nové půdorysné pojetí s paprčitým rozevíráním os a neogotická podoba věží, která stavbu odlišuje od předchozí doby a dodává jí určitou malebnost. Půdorys anglických zámků býval asymetrický a v celkové koncepci převládala jistá nepravidelnost. Naopak plánům na stavbu Hrádku dominuje požadavek symetrie a

¹¹⁰ Ibidem, 51 – 52.

¹¹¹ MUCHKA, Ivan; PETŘÍČEK, Václav; NEUBERT, Ladislav: *Východní Čechy – historie, krajina. Umělecké památky, Panorama, 1990, 74.*

¹¹² KUSÁK, Dalibor; BURIAN, Jiří; MUCHKA, Ivan: *Hrady a zámky v Čechách a na Moravě – proměny slohů a životního stylu, Panorama, 1980, 95.*

¹¹³ PETRASOVÁ (pozn. 27), 55.

pravidelnosti v duchu tehdy stále převládajícího klasického architektonického myšlení [22].¹¹⁴

Rozpracováním Lambových návrhů a vedením stavby byl pověřen Karl Fischer z Vídně, který byl s Harrachem v Anglii v letech 1839 – 1840. Fischer jako architekt v hraběcích službách dále rozpracoval návrhy na podobu přidružených hospodářských a administrativních budov (kancelářské, jízdní, kočárovny a divadla) a byl také hlavním tvůrcem definitivní podoby zámeckých interiérů i nábytku. Své představy konzultoval kníže Harrach také s dalšími architekty, Franzem Georgem Stamannem a Franzem Beerem, autorem velkolepé přestavby schwarzenberského zámku Hluboká. Stavbu realizoval vedoucí harrachovské stavební kanceláře Josef Schubert.¹¹⁵

Harrachovský zámek byl vystavěn jako jednopatrová dvoukřídlá stavba, s bočními křídly, která svírají nikoliv v pravý úhel, jak bylo běžné u barokních a klasicistních čestných dvorů, ale tupý úhel. Střední část zámku je zvýrazněna čtverhrannou pětibokou věží s harrachovským erbem, sevřenou pětibokými rizality [23, 24]. V severozápadním křídle je další, ale menší čtverhranná věž, v níž je zámecká kaple. Tak byla záměrně narušena symetrie celé stavby, aby bylo dosaženo větší malebnosti. Hlavní průčelí zámku s ústřední věží je obráno do zámeckého parku a k jihu. Na této straně průčelí také vystupují z těla stavby půlkruhové a polygonální bastiony, v jejichž přízemí a prvním patře se nacházejí reprezentační zámecké prostory.¹¹⁶ Zdivo zámeckých budov, jeho věží, „bašt“ a rizalitů ukončuje po celém obvodu motiv cimbuří, *„někdy vysazené na krakorcích, za nimiž zůstávají pro pohled zcela skryté nízké střechy [...] Zámecká okna jsou většinou obdélná s neogotickými šambránami a římsami. Jejich forma poukazuje k anglickým vzorům, stejně jako tudorské oblouky podjezdu při nádvorní straně střední zámecké budovy. Jen okna kaple byla navenek odlišena tím, že mají hrotité oblouky“*.¹¹⁷ Z důvodu absence středověké obranné funkce jsou okna prolomena nikoliv střílnami, ale širokými okny a na cimbuří chybí ochozy pro bojovníky. Dojem středověkého „opevnění“ navozuje mělký příkop, obepínající zámek z jižní strany. S velice významným a osobitým projevem historismu se setkáme v zámeckém interiéru Hrádku. Výlučnost těchto prostorů spočívá v tom, že se jako nejbližší životní prostředí svých obyvatel zachovaly do dnešní doby v prakticky neporušené podobě z 19. století. Nejsou

¹¹⁴ Ibidem, 57.

¹¹⁵ WAINWRIGHT (pozn. 24), 43.

¹¹⁶ MUCHKA, PETŘÍČEK, NEUBERT (pozn. 111), 74 – 75.

¹¹⁷ KUTHAN (pozn. 17), 21.

pouze muzeálními sbírkami uměleckých děl a předmětů, ale jsou také dokladem aristokratické kultury a bydlení, módy, sběratelství a způsobu života. *„Reprezentační zámecké interiéry nebyly tak často měněny jako např. palácové a jiné interiéry v rušné Praze koncem 19. století, kde podnikavá buržoazie [...] pohotově přizpůsobovala své interiéry nejmódnějším proudům a praktickým požadavkům. Oproti tomu zámecké interiéry byly vázány tradicí a podřizovány málo proměnné konvenci. Z toho vyplývá jejich neměnnost a zachování jejich celku často bez nejmenších porušení a změn po celé generace“.*¹¹⁸ Zámecké interiéry jsou proto ojedinělým svědectvím veřejné i osobní reprezentace svých šlechtických obyvatel.

Zatímco pro vnější vzhled stavby byla příkladem anglická gotika, v interiérech hrádeckého zámku se až na výjimky (vstupní prostor, kaple, dekorativní prvky) setkáváme s prostorovým řešením ve stylu italské renesance. Interiéry měly buď poskytovat pohodlné bydlení anebo reprezentovat stavebníka a jeho rodinu. Tomu odpovídá také rozložení jednotlivých místností. Nejdůležitější společenské a reprezentativní prostory jsou umístěny v přízemí hlavní budovy, což umožňuje i jejich lepší propojení se zámeckým parkem, jak se stalo zvykem již u francouzských klasicistních zámků. Naopak soukromé pokoje knížete a kněžny se nacházejí v prvním patře zámku. Na rozdíl od středověkých nebo raněnovověkých šlechtických sídel se v šlechtickém prostředí 19. století kladl důraz na to, aby bylo v interiérech maximum přirozeného světla, v každé místnosti se tudíž nacházejí velká prosklená okna, která historická anglická sídla neměla.¹¹⁹

Z nádvoří strany harrachovského zámku se nejprve vstupuje do chodby **[25]** a z ní do Rytířského sálu **[26]**, umístěného v samém středu zámecké dispozice. V obvodové zdi Rytířského sálu, který jako jediná místnost na zámku zaujímá dvě patra, byl umístěn mohutný krb a okolo něj rytířská turnajová brnění, připomínající zlatý rytířský věk. Na stěnách rytířského sálu byly rozvěšeny rozměrné podobizny a erby slavných předků a jejich příbuzných, aby reprezentovaly slavnou dávnou minulost rodu. V jižní stěně Rytířského sálu je vstup do tzv. Zlatého sálu **[27]**, největší a nejhonosnější místnosti na zámku. Na Zlatý sál z boku navazují menší reprezentační prostory – na východě tzv. Muehlgrubský salon a jídelna, na západě herna a knihovna **[28]**.¹²⁰ Uspořádání reprezentačních místností odpovídá

¹¹⁸ POSPÍŠILOVÁ (pozn. 59), 296.

¹¹⁹ VYBÍRAL (pozn. 13), 58.

¹²⁰ Ibidem, 22 – 23.

tradici skladby anglického aristokratického domu, která se konstituovala podle pozdně gotické architektury 15. století. Pro přijímání návštěv se využíval přijímací salon (zde Rytířský sál). Centrální a nejlépe vybavenou místností byla hala (Zlatý sál), kde se odehrávala rodinná a společenská setkání. Za ni ve výbavě a důležitosti následovaly jídelna a obytná místnost (ta na Hrádku nevznikla), dále knihovna, herna a pracovna (na Hrádku byly pracovny hraběte a hraběnky umístěny v soukromém apartmá v prvním patře).¹²¹

Vedle administrativní stránky výstavby zámku jakožto reprezentačního rodově historického a rodinného sídla je zde také neméně významný aspekt reprezentativní, přibližující atmosféru doby a patriotický postoj Františka Arnošta Harracha. Tento aspekt se projevil už při slavnostním svěcení a uložení základního kamene 13. června 1841. Této slavnosti se účastnil nejen hrabě Harrach se svojí rodinou, ale i vysoký počet urozených hostů z řad českého obyvatelstva.¹²² Do základního kamene byl vložen pamětní spis (*Denkurkunde*) a popsání stavu panství Sadová (*Skizze ueber den gegenwaertigen Zustand der Herrschaft Sádowa*). Pamětní listina byla nejprve před celým shromážděním nahlas přečtena samotným hrabětem Harrachem. V textu vysvětluje hrabě svoje pohnutky, které ho vedly k založení zámku v lůně Čech. Zámek nemá být pouhou ozdobou harrachovského rodu, ale také výrazem srdečné lásky vlasti a ke svým poddaným, kterou si mají zachovat všichni jeho budoucí majitelé. Vzpomenutá láska k české zemi se zde ovšem pojí s tradiční oddaností k panovníkovi v duchu tradičních aristokratických ctností:

*„Všemohoucí dej, aby tento zámek po mnohá staletí záři jako sídlo přeslavného hraběcího harrachovského rodu, jenž se zrodil v šerém dávnověku z pravého českého pokolení; dej Všemohoucí, aby také budoucí ratolesti tohoto rodu po vzoru svých ušlechtilých předků v srdci uchovávaly zásady ctnost, zbožnosti a lásky k Bohu a věrnost svému králi, aby se stále osvědčovali jako spravedliví a dobrotiví páni a zástupci svých milovaných poddaných, aby stále milovali čest a slávu českého lidu a aby tito jako potomci ušlechtilého českého panského rodu byli zastoupeni v mužské linii. Vezmi Pane nebes tento příbytek do své mocné ochrany, nyní i v budoucí době Amen“.*¹²³

¹²¹ VLČEK (pozn. 26), 123 – 124.

¹²² Mezi hosty byli přítomni např. krajský hejtman Hansgirk z Jičína, královéhradecký biskup Carol Hahnel, mnoho církevních hodnostářů, panských sluhů a úředníků.

¹²³ KUTHAN (pozn. 17), 24.

Na slavnosti také přednesl tehdy třináctiletý syn stavebníka zámku, Jan Nepomuk Harrach, báseň s názvem *Dokument*, v níž je popsáno položení základního kamene a představa budoucího života na zámku. Tato představa vychází z dobového romantismu.¹²⁴ Autorem básně a pravděpodobně i pamětní listiny byl český archeolog a historik Jan Erazim Wocel (1802 – 1871), který byl v té době vychovatelem v hraběcích službách. Této osobnosti se podrobněji věnuji v kapitole 6.2.1. Báseň i pamětní spis dobře vypovídá o sympatiích Harrachů k zemskému patriotismu a o romantickém rozpoložení tehdejší šlechty. Nové sídlo umožnilo Harrachovi také lepší správu svého stále se rozrůstajícího panství v Čechách. Do té doby Harrach pobýval v Čechách pouze zřídka a většinu času trávil na svých dolnorakouských panstvích – zimu ve vídeňském paláci, a léto na zámku v Pruggu. Pro česká panství byly zřízeny jednotlivé správy, které pravidelně podávaly informace o své činnosti i o všech významnějších událostech a opatřeních ústřední harrachovské kanceláři, která se nacházela nejprve ve Vídni, a poté přímo na Hrádku.¹²⁵

5.1.3. Hrobka v Horní Branné [29]

Další architektonický objekt, jímž chtěl František Arnošt Harrach reprezentovat a demonstrovat slávu svého rodu, je harrachovská hrobka v Horní Branné u Jilemnice, patřící k nejnáročnějším stavbám svého druhu v českých zemích. Mauzoleum se nachází nedaleko jilemnického harrachovského zámku v obci Horní Branná (u Semil).

Tento zvláštní typ stavby se stal v 19. století nedílnou součástí reprezentace významných šlechtických rodů v Čechách (např. schwarzenberská hrobka v Třeboni). Vedle své funerální funkce má hrobka také řadu historicko-politických významů – spíše než svatyní měla být manifestací světské moci a sloužit nejen mrtvým, ale i živým. *„Nesmrtelnost poskytnutá předkům upevňuje pozice dědiců, je prostředkem jejich sebevyvýšení a sebeutvrzení. Dovoluje jim těšit se z odlesků někdejší slávy a zavazuje k rozvíjení zděděného údělu“.*¹²⁶ Tak to předepisuje už raně romantická teorie zahradního umění, podle které má hrobka splynout s krajinou v osvícenské představě o přírodě jako místě odpočinku stranou pozemského

¹²⁴ Ibidem, 24.

¹²⁵ Inventář – Ústřední správa Harrachů 1745 – 1950 (1951), č. I., Státní oblastní archiv Zámorsk 1983, 6.

¹²⁶ VYBÍRAL (pozn. 13), 82 - 83 .

shonu, a podle které představuje „nástroj ctnosti“. Hrobky byly zahradními architekty zasazovány do krajiny podobně jako světské stavby, což svědčí o úzké vazbě živých ke svým předkům a o sepětí člověka s přírodou. Monumentální vzhled má v souladu s mocnými silami přírody také probouzet vlastenecké city.¹²⁷ V tomto ohledu má harrachovská hrobka podobnou historickou a politickou úlohu, jako její světský protějšek – zámek Hrádek u Nechanic.

Myšlenkou na stavbu rodinné hrobky na svém panství se hrabě Harrach zaobíral současně se stavbou hrádeckého zámku, nejpozději však od roku 1839. Samotná hrobka byla budována v letech 1840 – 1850. Již po dvou letech byla vybudována hrubá stavba, ale později, snad z finančních důvodů, postupovaly práce mnohem pomaleji a celá hrobka byla dokončena po dlouhé pauze až v roce 1870. Stavbu vedl s největší pravděpodobností harrachovský stavitel Josef Schubert, který působil i na stavbě Hrádku u Nechanic, ale jeho autorství v případě harrachovské hrobky nebylo dosud potvrzeno. Je pravděpodobné, že spoluautorem celého projektu mohl být i slavný pražský architekt Josef O. Kranner (1801 – 1871),¹²⁸ který zde na hraběcí objednávku prováděl nejnáročnější kamenické úpravy (portál, zábradlí vnitřní galerie ad.). Na běžnějších úpravách se podíleli také místní řemeslníci: stavitel Jan Herkner z Jilemnice, tesař Antonín Rosenberg z Hrabačova, Josef Čivrný z Branné a další.¹²⁹

Tato ortogonální centrální neorománská stavba patří stylovou čistotou a precizním provedením i nejmenších detailů k vrcholným objektům svého druhu v celých severních Čechách. Lomené oblouky podpírající kupoli sice připomínají gotické formy, rozhodujícím způsobem tu ale převládá ne příliš běžné tvarosloví románské. Zatímco u Hrádku u Nechanic můžeme vysledovat jasnou inspiraci v Anglii, stylová podoba hrobky je zcela odlišná a její sloh označovali současníci jako „italský“.¹³⁰

Samotný objekt je tvořen vlastním tělesem kaple s ústředním osmibokým prostorem zakončeném nízkou jehlancovou střechou s dvojitým papežským křížem, a výrazně nižším patrovým ochozem s pultovou střechou. Monumentalita exteriéru stavby je zjemněna *„obloučkovým vlysem, pásem ozubů, působivým střídáním červených a světlých pískovcových kvádrů a zejména pravidelných rytmem oblouků s polosloupky a úzkými okny, z nichž hořejší, osvětlující kapli, jsou zdobena kružbami. Umělecký vrchol vnějšího pláště vytváří nádherný*

¹²⁷ PRAHL (pozn. 29), 298 – 300.

¹²⁸ Od roku 1861 až do své smrti v roce 1871 vedl dostavbu Svatovítské katedrály v Praze.

¹²⁹ LUŠTINEC (pozn. 30), 79.

¹³⁰ KUTHAN (pozn. 17), 25.

*ústupkový portál s polosloupy, bohatě ornamentálně zdobené pásy pletenců a palmet. Dřevěné dveře jsou po celé výšce pokryty pěkně pracovaným kovovým křížem. Celý objekt je obklopen kamennou zdí uzavírající malé parčík s mohutnými stromy, jež umocňují rozjímavý charakter místa“.*¹³¹

Hrobka má zasvěcení sv. Kříže. Vchází se do ní portálem z červeného mramoru, který je lemován polosloupy s listovými hlavicemi a vlysy a je opatřen dvoukřídlovými mřížovými vraty [30]. Vedle dveří se nachází oktogonální, přibližně 1 metr vysoká kropenka se znakem Harrachů, která má stejnou barvu, jako zmíněný portál. Stěny hrobky jsou obloženy červeno-černým mramorem, podlahu kryjí černé a bílé dlaždice. V úrovni prvního patra je prostor hrobky rozčleněn galerií, která obíhá podél všech stěn. [31]. Interiér hrobky je zaklenut hvězdnicovou klenbou svedenou do svazkových pilastrů. Z interiéru hrobky se vchází do krypty.¹³²

Hrobka byla slavnostně vysvěcena 4. září 1870. Z protější kaple sv. Aloisie ve zdejším špitále sem byly v březnu 1875 přeneseny ostatky dříve zemřelých příslušníků harrachovského rodu. V únoru 1886 zde podle svého přání spočinul stavebník celého díla – František Arnošt Harrach [32]. Nejokázalejší pohřeb se zde uskutečnil v prosinci 1909, kdy sem byly z Vídně přeneseny ostatky Jana Nepomuka z Harrachu, syna stavebníka hrobky. *„Na smuteční slavnosti se shromáždily nesčetné davy lidí, z Prahy dokonce přijel zvláštní vlak s primátorem hlavního města a významnými představiteli našeho politického a hospodářského života“.*¹³³

Poslední šlechtický pohřeb se v Horní Branné uskutečnil v roce 1935, kdy sem k poslednímu odpočinku uložili hraběte Ottu.

5. 2. Jan Nepomuk z Harrachu (1828 – 1909) [6]

„Snažení a duševní práce národa našeho má za následek, že povstaly rozličné myšlenky, rozličné smýšlení v národě našem. Ale když pomýšlí, jak je možno, abychom svou budoucnost zachránili, abychom svou pozici upevnili, přicházím vždy k tomu úsudku, abychom hleděli všechny síly v tomto národě československém spojit, aby žádná část našeho národa se nevzdalovala, žádný faktor vyloučen nebyl, k tomu ale jednohlasně zapotřebí obětavosti,

¹³¹ LUŠTINEC (pozn. 30), 80.

¹³² Ibidem, 80.

¹³³ Ibidem, 81.

lásky, která neodsuzuje nikoho, a která naopak spojuje všechny síly. Budeme-li se této lásky držeti, bude budoucnost národa našeho zabezpečena!“ Z projevu Jana hraběte Harracha na Národopisné výstavě československé v Praze r. 1895¹³⁴

Někdejší majitel rozsáhlých statků v severních Čechách, na Hradecku, v Dolním Rakousku a Uhrách patřil k nejvýznamnějším představitelům nejen šlechtického rodu Harrachů, ale také aristokratické společnosti druhé poloviny 19. Století, které se aktivně podílela na politickém, hospodářském i kulturním v českých zemích.

5.2.1. Harrachovo mládí

Jan Nepomuk František hrabě Harrach se narodil 28. listopadu 1828 jako syn vzdělaného, vlastenecky orientovaného Františka Arnošta hraběte Harracha a jeho manželky Anny Marie Terezie, původem ze starobylého a vlivného českého rodu Lobkoviců. Díky tomu vyrůstal Jan v poněkud odlišném prostředí než většina jeho urozených vrstevníků, byl obklopen vynikajícími českými učiteli. Ti ho odmalička vedli k tomu, aby si uvědomoval své kořeny a osvojil si oba zemské jazyky – němčinu i češtinu.¹³⁵ Největší podíl na jeho výchově měl kutnohorský rodák a pozdější profesor archeologie na pražské univerzitě a konzervátor Muzea království českého, Jan Erazim Wocel, který dokázal v Harrachovi zábavnou formou vzbudit zájem o minulost českého národa. Výuka sice probíhala v němčině, ale velkou pozornost Wocel věnoval slovanským jazykům, a zvláště češtině.¹³⁶ Mladý Harrach si svého učitele a jeho vztahu k české kultuře nesmírně vážil, svědčí o tom dopis, ve kterém Wocelovi s hrdostí píše, jak na jaře 1843 na přání otce v harrachovském paláci ve Vídni nastudoval Klicperovu veselohru Rohovín čtverrohý.¹³⁷ Tento dopis také dokládá pozoruhodnou úroveň Janovy češtiny **(A.)**.

Na Janově výchově a vzdělání se také podíleli pozdější českobudějovický advokát Vendelín Gruenwald a především budoucí knihovník Muzea království českého, Antonín Jaroslav Vrátko, který byl s Janem v kontaktu až do své smrti v roce 1892. Vrátko vychovával

¹³⁴ LUŠTINEC (pozn. 38), 1.

¹³⁵ Je všeobecně známo, že Harrachova čeština byla po celý jeho život dosti kostrbatá, což později vzbuzovalo úsměšky zejména mezi mladočechy a Jaromír Čelakovský označil dokonce po jednom zasedání zemského sněmu Harrachovu řeč za koktání.

¹³⁶ GEORGIEV (pozn. 31), 302 – 303.

¹³⁷ Společně se svými vrstevníky Adolfem Schwarzenbergem, Rudolfem Kinským a Jiřím Lobkovicem.

mladého hraběte od roku 1845, předtím působil jako učitel v rodině u barona Hildpranta na Blatné. Po celých šest let vedl výchovu Jana a jeho mladšího bratra Alfréda, a to v době jejich dospívání a formování vlastních názorů na politický život a společenskou realitu. Je možné se domnívat, že J. Vrťátko měl podíl na tom, že se z Jana, konzervativního šlechtice, stal v budoucnu jeden z nejoddanějších spojenců staročechů v aristokratickém táboře, který upřímně převzal národní složku staročeského politického programu a snažil se ji spojit se svým konzervativním přesvědčením.¹³⁸

V roce 1848 navštívil mladý šlechtic spolu s otcem Slovanský sjezd v Praze. V tomto roce také vstoupil do armády, s níž se roku 1849 účastnil tažení proti povstalcům v Uhrách. Postupně dosáhl Jan Harrach hodnosti rytmistra husarského pluku a po necelých osmi letech odešel po neshodách se svým velitelem do civilu. Spolu s císařským poselstvem, vedeným jeho strýcem Josefem knížetem Lobkowiczem a požadujícím carskou pomoc proti vzbouřeným Maďarům, se roku 1849 vypravil do Ruska a navštívil Petrohrad. Podruhé navštívil Rusko v roce 1859, tentokrát po boku českých politiků a navázal zde cenné ekonomické kontakty. V Čechách v té době tak idealizovaní Rusové si získali jeho sympatie, a i když se nikdy nestal panslavistou, zůstali natrvalo pevným článkem jeho politických představ.

3. srpna 1856 se Jan Harrach oženil s Marií Markétou princeznou Lobkowiczovou v novoměstském kostele svatého Jindřicha v Praze. Novomanželé se usadili na nově zakoupeném velkostatku Konárovice u Kolína. „*Spokojené manželství, z něhož vzešlo celkem šest potomků, naplňovalo Harrachův život poklidným rytmem, jehož řád určovaly povinnosti vlastníka později již poměrně rozsáhlého hospodářství*“¹³⁹. V roce 1863 založil na svém panství Stěžery na Královéhradecku rolnickou školu¹⁴⁰. Studium i strava na této škole byly pro žáky z Hradeckého kraje zdarma, pro ostatní za určitý poplatek. Pokud se však žáci účastnili hospodářských prací, dostávali mzdu, jež jim pak byla odečtena z účtu za stravu. Příkladný hospodář Harrach nechal na svém panství vysázet moruše pro pěstování bource morušového, potřebného k výrobě hedvábí, zakládal také cukrovary. Aby vytvořil více pracovních příležitostí v chudém Podkrkonoší, soustředil se na výrobu skla a dokonce se zabývali myšlenkou založit tabákovou továrnu.

¹³⁸ VALENTA, Politické dějiny českých zemí a habsburské monarchie 1848 – 1914, Gaudeamus, 2002, 54.

¹³⁹ GEORGIEV (pozn. 31), 304.

¹⁴⁰ Ačkoli stěžerská škola brzy zanikla, nostalgická vzpomínka na ni zůstala u hraběte živá i po desetiletích. Když v roce 1908 slavil Jan Harrach své osmdesáté narozeniny, uložil stranou finanční částku za účelem zřízení nadace, která měla nést jeho jméno a z jejíhož výtěžku měla být vyplácena podpora stěžerským zemědělcům.

Role šlechtice jako podnikatele se mezi pozemkovou aristokracií prosazovala od počátku 18. Století, kdy se někteří šlechtici zapojovali do procesu protoindustriální a manufakturní výroby, která v některých odvětvích přešla k výrobě tovární. Šlechta v habsburské monarchii se během 18. století postupně zapojila do procesu výroby spotřebního zboží, především textilu, keramiky, kožedělných výrobků, ale také do výroby železa a litiny. Od 30. let 19. století se šlechtičtí podnikatelé zabývali také průmyslovým zpracováním zemědělských plodin, zejména cukrové řepy.¹⁴¹ Díky tradičnímu chovu dobytka na některých šlechtických panstvích, začalo průmyslově zpracovávat mléko a vyrábět sýry. Největší podíl potravinářské výroby na šlechtických velkostatkách však tvořilo zpracování obilí a brambor. Tyto plodiny se využívaly mimo jiné ve vrchnostenských pivovarech, sladovnách, palírnách a škrobárnách. Nezanedbatelným zdrojem příjmů šlechtického velkostatku byla těžba a zpracování surovin pro stavebnictví (těžba kamene a písku, pálení cihel a vápna a zpracování dřeva na pilách).¹⁴² Provoz mlýnů a později elektráren zajišťovala energie z vodních toků.

Aristokracie sice v průběhu 19. století ztratila formálně svá privilegia a na nich založenou společenskou výlučnost, ale díky rozsáhlému pozemkovému vlastnictví si nadále uchovala silný společenský vliv. Šlechta se přizpůsobila kapitalistickým formám podnikání na svých velkostatkách a podílela se také na podnikání ve zcela netradičních a nových oborech. V 19. století se stalo velmi módní získat pro akciovou společnost skvěle znějící jméno se společenským zvukem a šlechta byla přitahována k investování peněžních prostředků v nejrůznějších oblastech. Podle O. Urbana to bylo v případě české zemské šlechty nejčastěji investice do dynamicky se rozvíjejícího železničního podnikání, do kterého investovali velké částky i oba Harrachové, na druhém místě pak bylo bankovní podnikání. *„Při současném udržování pozemkového vlastnictví získávala aristokracie pronikáním do sféry průmyslového a obchodního podnikání velice silné pozice, které do značné míry vysvětlují její celkový vliv na vnitřní i vnější zahraniční politiku habsburské monarchie... Nešlo přitom zdaleka jen o podvědomé přizpůsobení se novým podmínkám. Zajímavá diskuze o hledání nové společenské funkce šlechty, o znovupotvrzení jejího společensky výjimečného postavení ukázaly, že se jednalo o vědomou snahu včlenit se do nových poměrů a dát třídním vztahům nové společnosti určitý stavovsky-aristokratický punc. Z ekonomického hlediska hrála vysoká*

¹⁴¹ KNOZ, DVOŘÁK (pozn. 6), 175 – 176.

¹⁴² Ibidem, 191.

*aristokracie v podstatě stejnou roli, jako špičky podnikatelské buržoazie z občanských vrstev.*¹⁴³

Pro pozemkovou aristokracii bylo při jejím podnikání rozhodující, nakolik jsou využívány zdroje surovin, pocházející z panství či velkostatku. Nákup surovin výrobu prodražoval a nebyl považován za výhodný. Podniky byly zásadně zřizovány na vlastní půdě a byli v nich zaměstnáváni vlastní poddaní, s výjimkou cizích specialistů. Řada podniků tohoto drobného průmyslu byla pronajímána za roční nájemné. Vedení bylo v rukou najatého správního personálu, který se ale díky malé zainteresovanosti na zisku příliš nesnažil o aktivní bilanci a o racionalizaci. To ovšem nebyl případ Jana Nepomuka Harracha, který jako jeden z mála aristokratů působil aktivně jako vedoucí manažer a nebránil se ani technologickému rozvoji a inovacím za účelem udržení konkurenceschopnosti svých podniků. Do svého velkostatku investoval značné finanční částky a k zisku kapitálu mu pomohlo i sdružování jeho podniků do společností s dalšími podílníky a přeměna ve veřejné nebo akciové společnosti.¹⁴⁴

Harrachovo úsilí o modernizaci velkostatku souviselo také se změnou životního stylu. Jak píše J. Vybíral, venkovský život neznamenal pro šlechtu pouze únik z všední reality a zábavné rozptýlení, na přelomu 18. a 19. století stále nabývala na významu úloha šlechtického vladaře jakožto hospodáře, který se sám a bez pomoci vrchnostenských úředníků stará o svůj rodový majetek.¹⁴⁵ „Šlechtický velkostatek je nyní nástrojem moderního podnikání. Nahrazení trojpolního systému střídavým, moderní metody hnojení, zavedení mechanizace, plánovitě pěstování dobytka a racionální využití pracovní síly vede k pronikavému zvýšení výnosů. Růst urbanizace a budování nových dopravních cest zlepšuje podmínky odbytu a umožňuje výrobu orientovat na trh. Aristokrat poloviny 19. století již není kavalír, obdivovaný pro svou společenskou obratnost, ale velkostatkář, zběhlý v ekonomických a právních vědách, oceňovaný díky svým úspěchům v hospodaření a výkonům v prestižních sférách, doposud vyhrazených pouze příslušníkům měšťanských vrstev. S měšťanskými velkokapitalisty navazuje šlechtický podnikatel úzké styky, jimž správní rady bank, železnic a průmyslových podniků dávají pevnou bázi.“¹⁴⁶ Šlechta si tak vytvořila i nový způsob reprezentace: úspěšný a vzdělaný podnikatel, hospodář.

¹⁴³ URBAN, Otto: Česká společnost 1848 – 1918, Praha, Svoboda, 1982, 292.

¹⁴⁴ KNOZ, DVOŘÁK (pozn. 6), 192 – 193.

¹⁴⁵ VYBÍRAL (pozn. 13), 67.

¹⁴⁶ Ibidem, 67.

Na proměnu životního stylu a nového způsobu myšlení horních vrstev evropské aristokracie, včetně Harrachů, v hospodářské sféře měla velký vliv Anglie, která už od první poloviny 19. století byla pro kontinentální Evropu pro své moderní hospodářské metody vzorem a poskytovala návod ke zvýšení rentability průmyslové výroby a zemědělského podnikání. Díky svým cestám do Británie se už Janův otec František Arnošt seznámil s „měšťanskými“ způsoby anglické šlechty a stal se zastáncem nahrazení roboty za peněžní náhradu a reformy překonaných způsobů pozemkové držby. V Anglii si také osvojil ideál gentlemana, který nesnižuje význam urozenosti, ale klade daleko větší důraz na vnitřní postoje a společenské vystupování šlechtice.¹⁴⁷

5.2.2. Harrachovy hospodářské, politické a kulturní aktivity v šedesátých letech 19. století

Janův přínos českému průmyslu nelze přehlédnout. Díky svým hospodářským úspěchům se stal předsedou České hedvábnické jednoty, Českého spolku pro vývoz a přívoz (dovoz, pozn. autora), banky „Slávia“ a dalších hospodářských institucí s výlučně českým kapitálem. Své předsednictví nechápal nikdy pouze jako čestnou formalitu a do dění zasahoval odbornou prací, vlivem své osobnosti a nezřídka i velkorysou hmotnou pomocí.¹⁴⁸ Tyto spolky nebyly výlučně hospodářskými sdruženími a často měly i vlastenecký přesah. Jak píše Georgiev, Harrach však vždy upřednostňoval zájmy zemědělského podnikání nad národnostními problémy obou kmenů Království českého, a tak mu nedělalo potíže stanout také v čele smíšeného česko-německého ovocnářského spolku v Čechách.¹⁴⁹

Jakožto zámožný a vlivný velkostatkář a příslušník starého českého šlechtického rodu se stal Harrach v šedesátých letech podporovatelem českých vlastenců, kterým často poskytoval štědrnou finanční podporu. V roce 1860 převzal Jan Nepomuk od svého otce navíc ještě správu jilemnického panství, a vzhledem ke klimatickým poměrům Podkrkonoší se zde soustředil především na lesní hospodářství, které dosáhlo za jeho éry vrcholu. Na svém novém panství okamžitě zavedl jako úřednický jazyk češtinu. Rekonstruoval a rozšířil

¹⁴⁷ Ibidem, 70.

¹⁴⁸ LUŠTINEC (pozn. 38), 5.

¹⁴⁹ GEORGIEV (pozn. 31), 305.

jilemnický pivovar, který se stal záhy věhlasným po celém kraji pro svoji kvalitu. Rovněž sklárna v Novém Světě-Harrachově prošla jedním z nejslavnějších období.¹⁵⁰

I přes své četné úspěchy měl hrabě početnou skupinu nepřátel, kteří odmítali jeho názory a kroky. Vedle německých liberálů se objevili odpůrci také v části české politické reprezentace, zvláště mezi mladočechy. Na jejich protišlechtickou averzi málem Harrach doplatil v roce 1861, když kandidoval na předsedu Hospodářské jednoty kraje královéhradeckého. Ačkoli byl nakonec těsným poměrem zvolen, rozpoutala se v mladočeských Národních listech štvavá agitace proti jeho zvolení¹⁵¹. Ve své nové funkci uspořádal Harrach řadu hospodářských výstav a vydal dvě publikace o zemědělství: *Krátké naučení o důležitosti hnoje, kterak dlužno nakládati s ním rozumně a kterých vad se vystříhati* a *Krátké naučení o důležitosti dobytka dojného* (1864). Mezi jeho priority jakožto předsedy Hospodářské jednoty patřilo zakládání včelařských spolků, příprava hedvábnického kongresu a posilování samosprávy jednotlivých okresních hospodářských jednot.

Od počátku šedesátých let se Harrach angažoval také v českém politickém životě. Jako člen konzervativního velkostatku úspěšně kandidoval v roce 1864 do zemského sněmu Království českého za jilemnický kraj a o pět let později se stal členem říšské rady. V této funkci neúspěšně prosazoval revizi zákona o hospodářských spolcích, neúspěch jeho snažení ho však donutil na krátkou dobu rezignovat na post předsedy Hospodářské jednoty. Politickým přesvědčením byl austroslavista, blízký názorům F. L. Riegera, na rozdíl od něj kladl důraz na aktivní prosazování národní politické koncepce.¹⁵² Své konzervativní názory shrnul a vydal v publikaci *Spása Rakouska* (1865), ve které odmítl existenci českého národa mimo rámec rakouské říše. Dobře si uvědomoval, že mnohonárodnostní podunajská monarchie může fungovat pouze na základě rovnoprávného přístupu ke všem zde žijícím národnostem. Požadoval, aby císař František Josef I. přijal korunu českého krále a aby obnovil zemské sněmy ve všech státoprávních celcích monarchie **(H.)**. Provedení rakousko-uherského vyrovnání formou dualistického uspořádání v roce 1867 považoval za obrovské zklamání a za svoji osobní prohru. Jeho nenaplněným snem bylo přání založit novou konzervativní stranu.¹⁵³

¹⁵⁰ LUŠTINEC (pozn. 38), 6.

¹⁵¹ GEORGIEV (pozn. 31), 306 – 307.

¹⁵² LUŠTINEC (pozn. 38), 6 – 8.

¹⁵³ GEORGIEV (pozn. 31), 307.

České vlastenectví se u Harracha neprojevovalo jen ve sféře podnikatelské a politické. Nemale jsou také jeho zásluhy o rozmach českého kulturního života. Svými finančními příspěvky podporoval úsilí o výstavbu Národního divadla a v roce 1862 byl zvolen do jednatelského sboru pro vybudování této scény. Pro jednání sboru poskytl Harrach svůj pražský palác a po dobu nepřítomnosti předsedy Karla Schwarzenberga se dokonce ujal správy sboru, narazil však na odpor rakouské části aristokracie, která se domnívala, že by se exponovaní šlechtici neměli angažovat v takovýchto „ultračeských“ aktivitách.¹⁵⁴ O rok později jako kurátor divadelního spolku poklepal na základní kámen nové budovy divadla a pronesl projev, který zachytil Ferdinand Menčík: *„Národnost jest posvátný prapor, kolem něhož všichni se soustřediti musíme, národnosti posloužíme divadlem, a proto vynasnažme se o divadlo“*.¹⁵⁵

V souvislosti s finanční podporou výstavby Národního divadla vypsali Harrach v roce 1861 soutěž o nejlepší českou operu, která měla zahájit provoz nového divadla. Jeho představy, podobně jako vize mnoha jeho současníků, vycházely z toho, že národní hudba by měla vycházet z hudby lidové. Cena a odměna ve výši 600 zlatých byla udělena po prodloužení lhůty v roce 1866, a to Bedřichovi Smetanovi za operu *Braniboři v Čechách* [33, 34]. Smetanova opera sice svým námětem podmínkám soutěže nevyhovovala, ale Harrach naštěstí rozpoznal mimořádné kvality tohoto díla, pozměnil podmínky soutěže, aby Smetana mohl cenu získat. Velmi dobře to osvětluje Harrachův dopis Bedřichu Smetanovi (B.).

Zasazoval se také o postavení muzejní budovy na Václavském náměstí v Praze. 7. března 1861 byl na valném shromáždění Společnosti Muzea Království českého, které zasedalo poprvé po pěti letech, zvolen členem výboru této společnosti [35, 36]. Podle proslovu jednatele Václava Vladivoje Tomka bylo postavení výboru v minulých letech „ve vysoké míře choulostivé a nepřijemné, budilo ochablost a pocit, jako by půda pod nimi klesala, nyní ale s radostnou nadějí hledí vstříc lepší budoucnosti“.¹⁵⁶ Shromáždění proběhlo v režii „historické“ šlechty, mezi níž patřil i hrabě Harrach, a od které si muzejní společnost slibovala větší šanci na prosazení návrhu výstavby nové muzejní budovy a štědrú finanční podporu. Proto byl novým prezidentem výboru zvolen místo Františka Palackého hrabě Jindřich Jaroslav Clam-Martinič, viceprezidentem kníže Karel Schwarzenberg, který převzal zároveň

¹⁵⁴ LUŠTINEC (pozn. 38), 9 – 10.

¹⁵⁵ MENČÍK (pozn. 36), 74.

¹⁵⁶ SKLENÁŘ (pozn. 35), 203.

správu hospodaření. Dalším členem se stal vedle hraběte Harracha, baron Hildprant.¹⁵⁷ Sklenář si ve své knize všimnul, že zatímco v jiných spolcích té doby převažovali nově měšťané a bohaté střední vrstvy, muzejní společnost naopak posilovala svůj pozdně feudální charakter a stala se baštou konzervativních názorů ve veřejném životě a zčásti i ve vědě. *Je celkem charakteristické, že právě při jednáních o schválení muzejních stanov na prahu nové doby, kdy jednatel Václav Vladivoj Tomek zprostředkoval styk muzejního prezidenta hraběte Clam-Martince jako vůdce české zemsko-vlastenecké „historické“ šlechty s liberály Palackým a Riegerem, se položily základy spojenectví české národní strany se šlechtou. Nejenom kvůli personální jednotě hledalo také muzeum těsnější svazek s bývalými „stavy“, se zemským sněmem a jeho výborem; jeho snaha o převzetí a finanční zajištění zemskými orgány však skončila jen získáním pravidelné roční peněžní podpory počínaje rokem 1861. Spojení národní reprezentace s „historickou“ šlechtou kolem muzea se ještě utužilo po porážce roku 1867 a dalších nezdarech české politiky“.*¹⁵⁸

Jako kurátor Matice české (1862 – 1890) podporoval Harrach intenzivně českou literaturu. Štědrými finančními dotacemi podpořil v roce 1864 třetí vydání *Prostonárodních písní a říkadel* Karla Jaromíra Erbena, se kterým se přátelil a dopisoval [37, 38]. Částkou 1 000 zlatých velkoryse uhradil jedenácté vydání matičního přírodovědného časopisu *Živa*, který však v roce 1864 zanikl pro nedostatek abonentů.¹⁵⁹ V roce 1867 sepsal a vydal *Chronologický přehled dějin českých* pro mládež a 1 400 výtisků věnoval Matici. Hrabě byl v šedesátých letech členem mnoha spolků, vedle již uvedených vlasteneckých spolků působil v Katolicko-politické jednotě pro Království české a v pražském šlechtickém spolku Adels-Ressource. *„Pokud bývá 19. století označováno za zlatou dobu spolkové aktivity, představuje Jan Harrach vhodný příklad, který může pravdivost této fráze dosvědčovat“.*¹⁶⁰

5.2.3. Harrachovy politické a kulturní aktivity v sedmdesátých a osmdesátých letech

19. století

Od počátku sedmdesátých let se hrabě Harrach ještě usilovněji zapojil do politického dění. S velikou nadějí sledoval jednání mezi staročechy a rakouskou vládou, týkající se

¹⁵⁷ Ibidem, 204.

¹⁵⁸ Ibidem, 203 – 205.

¹⁵⁹ Ibidem, 244.

¹⁶⁰ GEORGIEV (pozn. 31), 306.

fundamentálních článků. Pro účel jednání dokonce poskytl svůj pražský palác[39].¹⁶¹ Odmítal politiku pasivní rezistence, která pro něj znamenala ztrátu vlivu ve věcech státoprávního a národnostního celku; naopak usiloval o co největší aktivitu nejen českých poslanců, ale i historické šlechty. Během pobytu v Jilemnici prohlásil: „*Tak jak pevně skály krkonošské stojí, tak odhodlaně a vytrvale bude hájit česká historická šlechta práva koruny české a domáhati se jich všemi zákonnými prostředky*“.¹⁶²

Harrach se od počátku své politické kariéry zajímal o národnostní problematiku a snažil se ji zahrnout do svého volebního programu. Jasně to dokládá Harrachův *modus procedendi* z roku 1871, které se dochovaly v jeho pozůstalosti: „*1. Obstrukce ať se ponechá Němcům, 2. Hlasovati proti všemu, co proti interessům národa, 3. Hleděti získati majoritu s Poláky a středem, 4. Levici do opozice hnáti*“.¹⁶³ Harrach se domníval, že by v Předlitavsku měla vzniknout silná státoprávní strana, která by byla v opozici k vládnoucí straně ústavověrné. Tato strana by měla být reformulována a doplněna o národní element, aby se stala atraktivní pro širší vrstvy českého obyvatelstva a získala tak na síle.¹⁶⁴ Také politické strany ostatních historických zemí by podle hraběte měli přijmout národní program, neboť pouze „*uznání státoprávního postavení Uherska, zemí Koruny české a historických zvláštností ostatních království a zemí, zajištění národnostní rovnoprávnosti a náboženské svobody, přiznání zákonodárné moci panovníkovi a zemským sněmům, rozdělení působnosti mezi ústřední a zemské vlády zajistí trvalý mír*“.¹⁶⁵ Harrach považoval Korunu českou za jádro celé monarchie se silnou státoprávní tradicí a český národ (*boehmische Volk*) za autochtonní obyvatelstvo, které má mít rovnocenná práva s ostatními obyvateli monarchie za podmínky plného respektu národních zájmů německé menšiny (*Landesbrueder*) na svém území. V situaci, kdy lid touží po usmíření a uklidnění národnostních sporů, zůstává podle Harracha jedinou možností bezmezná věrnost a podpora rakouského císaře, jakožto ztělesnění ideje jednotného Rakouska. Prvním krokem by v souladu s fundamentálními články mělo být sestavení nové vlády, která postupně připraví a provede kroky pro vyrovnávací akce mezi Čechy a Němci, dalším krokem pak korunovace císaře na krále českého v Praze.¹⁶⁶

¹⁶¹ Ibidem, 307.

¹⁶² MENČÍK (pozn. 32), 29.

¹⁶³ GEORGIEV (pozn. 31), 308.

¹⁶⁴ MENČÍK (pozn. 32), 31.

¹⁶⁵ GEORGIEV (pozn. 31), str. 310.

¹⁶⁶ Ibidem, 311 – 312.

Harrachova oddanost císaři a „rakouské myšlence“ dokládá špatný výklad současníků o jeho postoji k myšlence panslavismu. Hrabě navštívil carské Rusko podruhé v roce 1871, za účelem zřízení exportního skladu v Moskvě. Považoval tuto zemi za nevyužitý hospodářský potenciál, který by měli Češi vzhledem k jazykové spřízněnosti využít. V čase vystěhovalectví do Ameriky poukazoval Harrach na slovanskou vzájemnost a „široké lány nezdělané půdy v Rusku“.¹⁶⁷ Svě panslovanské myšlení shrnul a vydal Harrach v pojednání nazvaném *O budoucnosti a světodějinném povolání Slovanů*. Harrach píše, že se v jeho době stal panslavismus již realitou a vybízí ke slovanské kulturní a společenské vzájemnosti a doporučuje, aby se každý Slovan naučil vedle svého mateřského jazyka navíc ještě ruštinu. Pro Rakousko-Uhersko je ruská velmoc vzorem v otázce slovanské národnostní autonomie, protože se taktéž opírá o slovanské obyvatelstvo.¹⁶⁸ Odmítá však carský centralistický styl vlády a za ideální stav považuje zřízení federalismu a princip samosprávy. Navrátí-li Rakousko Slovanům jejich politická a historická práva, může se opět stát důležitým hráčem na mezinárodním poli jako prostředník mezi Východem a Západem.

Harrachovo slovanské zaujetí tedy neznamena přijetí panslavismu, ale pouze vysvětluje hraběcí racionální postoj k otázce národní identity jako každodenního plebiscitu. Kořeny tohoto postoje ke slovanské vzájemnosti, která se stala nedílnou součástí Harrachova veřejného vystupování a významně ovlivnila jeho politické kroky, můžeme nalézt už v hraběcí výchově jeho českých učitelů, především J. E. Wocela.¹⁶⁹ I přes rozdílné politické názory s předním představitelem staročeské strany Františkem Ladislavem Riegrem pojil oba muže vzájemný respekt a hluboké přátelství, o čemž svědčí Harrachův důvěrný dopis Riegrovi z Vídně dne 5. února 1875 (C.).

Otázkám národní autonomie se Harrach ještě víc věnoval jako poslanec po vstupu českých politiků do říšské rady v roce 1879. Po smrti svého 26. února 1884 a po vymření starší harrachovské linie z Rohrau v roce 1886 však musel řady českých poslanců v říšské radě opustit a věnovat se správě svých rodových statků. Zůstal pouze členem panské sněmovny a starostou Nechanic. Převzetí rodového fideikomisu zvětšilo jeho finanční možnosti a zvýšilo vážnost jeho postavení. Hrabě byl často zavalen prací a mnohými žádostmi o podporu nejrůznějších aktivit. Pomáhal, kde se dalo, ale své aktivity bedlivě vážil. Ukazuje to i

¹⁶⁷ MENČÍK, Ferdinand: Slovanské vědomí Jana hr. Harracha, in: Osvěta 3/1913, 165.

¹⁶⁸ GEORGIEV (pozn. 31), 317 - 318 .

¹⁶⁹ Ibidem, 319.

následující dopis, adresovaný M. Červinkové-Riegrové, s níž byl pisatel po léta v přátelských kontaktech **(D.)**.

Dalším problémem, který souvisel s národnostní problematikou a který Harracha intenzivně zaměstnával, bylo neutěšené postavení české menšiny ve Vídni. V roce 1881 publikoval hrabě v časopise *Osvěta* svoji studii *Čechoslované ve Vídni*, kterou osobně zaslal rakouskému císaři Františku Josefovi I. Po stručném historickém úvodu konstatuje, že ve Vídni žije větší počet Čechů než v Praze (podle sčítání lidu z roku 1869 je to 147 090 obyvatel uvádějící jako svoji obcovací řeč češtinu), a že většinu příslušníků této menšiny tvoří dělníci. Ve městě však chybějí české školy, bohoslužby v českém jazyce,¹⁷⁰ spolky trpí nedostatkem a nevyvíjejí dostatečnou činnost atd. Čech, který přijde do Vídně, se v důsledku toho může jen těžko plně začlenit do života a stává se spíše druhořadým, nezřídka i posmívaným občanem **(I.)**. Je v zájmu vlády i národa, aby se postavení menšin zlepšilo a vyrůstali občané rovní, vzdělaní, oddaní svému státu i národu. Podle Harracha sice Vídeň zůstane městem s výraznou převahou německy mluvícího obyvatelstva, ale všem národnostem se zde musí dostávat rovných práv (jako v celé říši), a to tím spíše, že se jedná o hlavní město monarchie¹⁷¹.

Harrach neopomenul podotknout, že už v lednu 1871 apeloval v *Národních listech* na české vlastence a řemeslnické spolky, aby podpořili jeho myšlenku na založení české průmyslové školy ve Vídni. V interpelacích požadoval také zajištění českého vyučování pro děti krajanů ve Vídni či poctivou metodiku při sčítání národnostní příslušnosti k monarchii. Jako předseda vídeňské Slovanské besedy a finanční sponzor českého vzdělávacího spolku Komenský dokázal hrabě přesvědčit o potřebě založení českých institucí ve Vídni také některé své aristokratické přátele, např. Ferdinanda Lobkowice, Leopolda Sternberga, Adolfa a Jana Schwarzenberga či Jindřicha Clama, a tak se mu nakonec podařilo založit ve Vídni českou školu a prosadit bohoslužby v českém jazyce, čímž výrazně oživil zdejší spolkový život. V jeho paláci na Freyungu se nacházela pokladna, kam mohli vlastenci skládat své peníze na výstavbu českého kostela.¹⁷² V roce 1901 se Harrach v dopise obrátil na slavného mecenáše Josefa Hlávky s prosbou o financování výstavby Českého domu ve Vídni. Poskytnutí tržní částky dvě stě tisíc rakouských korun však musel Hlávka kvůli svým dalším podnikatelským aktivitám v Praze odmítnout **(E.)**. Jak podotýká Menčík, byl to rovněž hrabě Harrach, kdo stál

¹⁷⁰ Ještě v roce 1900, kdy mezi 1 674 957 Vídeňany žilo 100 712 osob s českou obcovací řečí, si hrabě musel postěžovat, že oproti 991 Italům Češi stále nemají vlastní kostel.

¹⁷¹ LUŠTINEC (pozn. 38), 7.

¹⁷² GEORGIEV (pozn. 31), 313 – 314.

za mnohými pokusy vydávat ve Vídni český tisk (*Zvěsti slovanské, Vídeňský zvon, Věstník*).¹⁷³ Označení „otec vídeňských Čechů“, které mu přičkli už jeho současníci, dobře vypovídá o jeho vztahu k české menšině.

V sedmdesátých letech byly také oživeny plány na výstavbu Muzea Království českého na Václavském náměstí v Praze. V květnu 1877 byl Harrach spolu s Riegerem hlavním aktérem pro zřízení Komitétu pro stavbu nového muzea. *„Komitét se skládal ze dvou sekcí, vědecké a umělecko-stavební. První měla projednat požadavky kustodů, z druhé, v níž zasedal i architekt Josef Hlávka, pak vyšel první návrh plánu od architekta Antonína Baumana a stavební program vypracovaný profesorem E. Ringhofferem a architektem Josefem Mockerem“*.¹⁷⁴ Na zemském sněmu roku 1883 pomohl prosadit zařazení nákladů na přípravné práce pro stavbu nové budovy muzea do zemského rozpočtu, za což byl po zásluze zvolen v roce 1890 po Karlu Schwarzenbergovi prezidentem Společnosti Muzea Království českého, dnešního Národního muzea, kterým zůstal až do své smrti v roce 1909.¹⁷⁵

5.2.4. Harrachovy politické a kulturní aktivity na přelomu 19. a 20. století

Na přelomu let 1889 a 1890 se dostal hrabě Harrach do konfliktu s radikalizovanými požadavky mladočeské strany, díky svým smířlivým postojům k německé části obyvatelstva. Harrach se osobně angažoval v projektu takzvaných punktací – dohod mezi Čechy a Němci o společném soužití obou národností v Království českém. Nepatřil sice mezi politiky, kteří se přímo podíleli na jednáních (Karel Mattuš, F. L. Rieger, A. O. Zeithammer za staročechy, Richard Clam-Martinic, Bedřich Kinský, Jiří Lobkovic za konzervativní velkostatek), ale ze své vlastní zkušenosti na jilemnickém velkostatku pociťoval silnou potřebu vytvořit spravedlivou politickou dohodu.¹⁷⁶ Podle navržené jedenáctibodové úmluvy měla být zemská zemědělská rada a zemská školní rada rozděleny do dvou národních sekcí, menšinové školy měly být zakládány ze zemských prostředků, stejně tak obchodní a živnostenské komory. Jejich volební obvody a řády měly být taktéž revidovány. *„Z českého pohledu nejproblematičtější byl požadavek na reorganizaci obvodů okresních a krajských soudů a revize jazykového režimu u orgánů politické správy a samosprávy, která stejně jako záměr oddělit českou a*

¹⁷³ MENČÍK (pozn. 32), 33.

¹⁷⁴ SKLENÁŘ (pozn. 35), 275.

¹⁷⁵ MENČÍK (pozn. 32), 39.

¹⁷⁶ GEORGIEV (pozn. 31), 321.

*německou kurii na zemském sněmu mohla být interpretována jako nástroj ke zformování uzavřeného jazykového prostoru v Království českém“.*¹⁷⁷

Harrach se považoval za prostředníka mezi staročeskou stranou a konzervativním velkostatkem a pociťoval plnou odpovědnost za výsledná ujednání. 2. června 1890 vystoupil na zemském sněmu s obhajobou rozdělení zemské školní rady. V projevu ostře odsoudil destruktivní politiku mladočechů, která pouze štěpí síly obou národů. Apeloval na české i německé poslance, aby co nejrychleji provedli společné státoprávní reformy, které povedou ke konsolidaci vnitřních poměrů a posílení monarchie. Výsledkem spolupráce obou národů se podle hraběte měla stát příští společná jubilejní výstava.¹⁷⁸

Punktace hájil Harrach až do jejich hořkého konce. Ještě na schůzi zemského sněmu 27. 11. 1890 obhajoval v obou zemských jazycích návrh na rozdělení zemědělské rady. Naprosto odmítal jeho „protičeský charakter“, jak byl označován některými mladočeskými politiky. *„...Zákon o zemědělské radě, tohle nevíňátko, nemůže býti příčinou tohoto ukrutného odporu. Já myslím, že ten odpor má důležitější příčinu; tento odpor zdá se mi, že se zakládá jenom v tom, že panuje nedůvěra, nedůvěra Čechů k Němcům a k vládě a nedůvěra Němců a vlády k většině nyní českého obyvatelstva. V tom vidím já příčinu všeho toho sporu a celé té války, která se zde vede nejenom v naší sněmovně, ale také v novinách i na venkově... (Stenografické zprávy sněmu českého, II. výroční zasedání, str. 1130)“.*¹⁷⁹

Po punktačním debaklu ustoupily Harrachovy politické aktivity do pozadí a hrabě se soustředil na své hospodářské úkoly a funkce. Uspořádání společné výstavy mělo pro Harracha vedle politického významu také význam reprezentační; hrabě si jako schopný podnikatel uvědomoval přínos výstavy pro hospodářský rozkvět Čech a příležitost k demonstraci ekonomické vyspělosti západní části habsburské monarchie. Jako nositel tohoto pokroku se měla prezentovat v první řadě česká státoprávní šlechta.

Harrach se osobně podílel na organizaci výstavy a jako člen přípravného výboru osobně jednal v listopadu 1889 o císařově patronátu nad výstavou s arcivévodou Karlem Ludvíkem, pokud to bude společný podnik Čechů a Němců. Bylo přijato rozhodnutí, že výstava se bude konat v roce 1891, na paměť stého výročí první průmyslové výstavy a bude tedy nazývána „jubilejní“. Začátkem roku 1890 však němečtí podnikatelé požadovali, aby se výstava

¹⁷⁷ URBAN (pozn. 143), 393.

¹⁷⁸ Harrachův projev byl posléze vydán hraběcí kancelář tiskem pod názvem *Jeho Osvícenost Jan hrabě Harrach na sněmu Království českého o úmluvách vídeňských.*

¹⁷⁹ GEORGIEV (pozn. 31), 322.

posunula až na rok 1892. V létě a na podzim roku 1890 dosáhly rozpory mezi českými a německými poslanci zemského sněmu vrcholu. Němečtí zástupci vystoupili ze všech výstavních výborů a němečtí podnikatelé odřekli svoji účast na výstavě.¹⁸⁰ Výstava byla bez německé účasti zahájena 15. května 1891, ale arcivévoda Karel Ludvík a ministři vídeňské vlády se zahájení přesto zúčastnili, stejně jako poslanci zemského a říšského sněmu, a představitelé české šlechty a podnikatelů. Jubilejní výstava se tak stala příležitostí k reprezentaci podnikatelských aktivit české šlechty a buržoazie. Návštěvníci jubilejní výstavy měli možnost seznámit se uceleně se stavem české průmyslové, zemědělské a lesnické výroby, s ovocnářstvím, vinařstvím, pivovarnictvím, včelařstvím a dalšími odvětvími českého hospodářství. Výstava obsahovala průmyslové expozice strojírenské, hornické, sklářské i průmyslové chemie. Část výstavy byla zaměřena na společenskou stránku života v Čechách - na zdravotnictví, zemské korporace a spolky, na výtvarné umění i archeologické vykopávky.¹⁸¹

Harrachův pavilon patřil vedle šlechtického pavilonu knížete Lobkowicze a hraběte Thuna, k nejnavštěvovanějším objektům celé výstavy, byl stylizován do podoby typické horské krkonošské roubenky, jaké se nacházely na Harrachově jilemnickém panství [40]. Většina vystavených exponátů v Harrachově pavilonu měla připomenout krásu a význam krkonošského podhůří a zdůraznit, že tento region je příkladem dobrého česko-německého soužití.¹⁸² Zapůjčené exponáty z jilemnického velkostatku dokládají význam tohoto panství pro Harrachovo podnikání. Harrachovská expozice byla rozdělena do devíti oddílů (zástojů), z nichž největší pozornost byla věnována polnímu hospodářství a hospodářskému průmyslu (byly vystaveny grafické tabulky a účetní knihy, evidenční knihy, hospodářské mapy, polní výrobky a výrobky z cukrovaru a cihelny Sadová). Jako druhé odvětví svého podnikání hrabě Harrach představil lesní hospodářství a průmysl, tedy pěstování, těžbu a ochranu lesů, dopravu a zpracování dřeva (byly vystaveny ukázky lesních semen a těžařských nástrojů, a také maketa pily v Rokytnici nad Jizerou). Jako třetí nejdůležitější téma své expozice hrabě předvedl historii lesního hospodářství na harrachovských velkostatech v letech 1581 až 1890 (vystavil převážně urbáře, mapy a lesní knihy), aby si návštěvníci mohli udělat ucelenou představu o historii, vývoji a správě harrachovského panství. V dalších oddílech výstavy se

¹⁸⁰ KOLÁŘ, HLAVAČKA (pozn. 37), 5.

¹⁸¹ Ibidem, 8.

¹⁸² Ibidem, 14 – 15.

nacházely ukázky loveckých zbraní a trofejí, umělého chovu ryb v Jilemnici, horské salaše se světnicí, nábytkem a pracovním nářadím, výrobního postupu bělidla v Hrabačově, maketa sklárny Nový svět a postup výroby dutého skla.¹⁸³ V pavilonu bylo možné také ochutnat harrachovské pivo z vlastního sladu. Je zajímavé, že dnes nejznámější harrachovský výrobek – sklo z Nového Světa – byl na výstavě zastoupen pouze dvěma ukázkami váz. Je zřejmé, že hrabě považoval za důležitější ukázat výsledky svého lesního a průmyslového hospodaření a společenské poměry na svém paství.

V roce 1894 navštívil hrabě Černou Horu, Dalmácií a Bosnu, aby zde vyjednal vzájemnou hospodářskou spolupráci.¹⁸⁴ Jako člen rakouské delegace se zúčastnil zemské výstavy ve Lvově, na oplátku za polskou účast na jubilejní výstavě v Praze. Za věrné služby mu panovník 8. února 1896 udělil Řád zlatého rouna. Ačkoli Harrach patřil k nejvýznamnějším osobnostem monarchie, císař s udělením tohoto prestižního ocenění otálel, především kvůli jeho otevřeným názorům na řešení slovanské problematiky a kritice dosavadní rakouské politiky. Harrach i ve svých šedesáti osmi letech považoval udělení řádu za úspěch, protože neslevil ze svých názorů. Riegrovi k tomu 18. února 1896 napsal z chorvatské Opatie dopis, který jasně vypovídá o Harrachově skromnosti a pracovitosti **(F.)**. 18. ledna 1901 mu byl propůjčen velkokříž Leopoldova řádu.

Své myšlenky a názory prezentoval Harrach v devadesátých letech hojně v dobovém tisku. Znepokojovala ho národnostní problematika, zvláště neschopnost a neochota politických stran racionálně vyřešit některé otázky a dospět ke kompromisu. V roce 1896 uveřejnil Harrach v deníku *Politik* článek *Zur boehmischen Frage*, ve kterém apeluje jak na Badeniho vládu, aby se nevyhýbala národnostním otázkám a prostřednictvím ministra-krajana vypracovala návrh řešení, tak na mladočechy, aby podpořili jazyková vyrovnání Čechů s Němci. Vyvrcholením těchto snah se měla stát „společná“ korunovace císaře Františka Josefa I. na českého krále. V případě nezdaru těchto jednání se hrabě obával o budoucnost monarchie, „*jelikož Němci v parlamentu praktikovaná obstrukce povede v důsledku k revoluci v ulicích*“.¹⁸⁵

¹⁸³ Katalog souborné výstavy Jana hraběte Harracha na Všeobecné zemské jubilejní výstavě v Praze roku 1891 na oslavu jubilea první průmyslové výstavy 1791 v Praze, Vrchní lesní úřad Jana hraběte Harracha, Praha, 1891, 11 – 27.

¹⁸⁴ O Harrachově podnikatelském duchu svědčí skutečnost, že po návratu do Vídně rozpracoval myšlenku založení akciové společnosti, která by v Dalmácií stavěla hotely a lázeňská sídla. Sám si v Boce Kotorské zakoupil v osadě Tople letní sídlo.

¹⁸⁵ GEORGIEV (pozn. 31), 325.

V dalším článku s názvem *Was nun?* z roku 1897 se Harrach vyjadřoval k německému požadavku anexe německo-jazyčných oblastí k německému národnostnímu státu. Podle hraběte by tato anexe výrazně oslabil české země, které by se ocitly v izolaci a v podřadném postavení. „Uzná-li německá strana požadavek na zavedení češtiny jako úřední řeči za oprávněný, lze očekávat, že z druhé strany by mohl být učiněn ústupek ve věci zřízení dvou národnostních kurií na zemském sněmu“.¹⁸⁶ V roce 1900 zveřejnil Harrach opět v deníku *Politik* výzvu k vlastencům království a zemí zastoupených v říšské radě, ve které ostře vystoupil proti centralismu rakouské vlády: „kdyby byla korunním zemím poskytnuta taková míra samosprávy, kterou potřebují k zajištění věcí svého zvláštního zájmu, jistě by tyto země byly na druhé straně schopny většího nasazení ve prospěch celku“.¹⁸⁷ Za tento stav mohou podle hraběte především němečtí centralisté, kteří podřívají důvěru politického režimu. Místo toho by se měl v celé monarchii konsolidovat politický život a posílit víra v Rakousko-Uhersko, „zachováním jednoty monarchie, vedené v souladu s pragmatickou sankcí vládnoucí dynastií, uznáním v roce 1867 sjednaného státoprávního postavení Uher, respektem k státoprávní identitě Koruny české a uznáním historických práv ostatních korunních zemí, zajištěním rovnoprávnosti národů monarchie a autonomie svobody uznaných náboženských vyznání“.¹⁸⁸

Harrach byl po celý svůj život zastáncem celorakouského patriotismu a své názory jasně formuloval v článku *Die Bahn ist frei!*, a opět na stránkách listu *Politik* 29. září 1900, v němž prosazoval myšlenku vzniku nové konzervativní strany, která by nahradila prázdné místo po staročesích a pokračovala ve vyrovnávacích akcích, v jejímž programu měla být: „1. reforma ústavy odpovídající právům a poměrům korunních zemí, 2. rovnoprávnost jako zásada pro správu věcí církevních a školských, před soudem i při volbách, 3. spravedlivá reforma volebních řádů do zemských sněmů, 4. sčítání lidu podle mateřské řeči jako základ pro zjištění skutečných národnostních poměrů, 5. ochrana národnostních menšin, 6. dynastická loajalita jako spojovací tmel národů monarchie a základ rakouského patriotismu, 7. posílení zemských rozpočtů, 8. němčina jako jazyk centrální správy a armády, přičemž zemské jazyky mají být vyučovány jako povinný předmět na středních školách, 9. podpora rakouského patriotismu, 10. potírání nepřátel Rakouska uvnitř jeho hranic, 11. posílení řídicích schopností rakouského

¹⁸⁶ Ibidem, 326.

¹⁸⁷ Ibidem, 327.

¹⁸⁸ Ibidem, 328.

vedení, zlepšení situace pracujících a podpora vyučování náboženství, 12. pokrok ve všech oborech, 13. realizace tohoto programu silami většiny poslanců ve sněmovně říšské rady, kteří podpoří vládu, v níž budou zástupci všech národů monarchie“.¹⁸⁹

Své myšlenky a postoje shrnul Harrach v roce 1905 v reedici svého pojednání *Oesterreichs Heil*, kde popisuje politický vývoj habsburské monarchie po celé 19. století. Opět se vrací k aktu korunovace jakožto výrazu uznání a posvěcení moci, a ke kritice dualismu. Za novou nadějí pro záchranu rakouské monarchie považuje hrabě její přeměnu z „*německé na východní říši Evropy*“,¹⁹⁰ s jasnou orientací své zahraniční politiky na Rusko a na Balkán.

Harrachova bohatá hospodářská a politická činnost na přelomu 19. a 20. století živila jeho pověst vlastence a významného mecenáše českých kulturních podniků. Tyto akce měly ale pro hraběte také čistě reprezentační funkci. I přesto, že většina současníků s jeho myšlenkami a názory často nesouhlasila, Harrachova prestiž a úspěchy daleko přesáhly hranice jeho jilemnického panství a Harrachovo jilemnické panství se po Jubilejní výstavě stalo vzorem pro správu a hospodaření ostatních podhorských regionů.

5.2.4. Jan Nepomuk Harrach a velkostatek Jilemnice

Jan Nepomuk Harrach se po celý život soustřeďoval na zvelebení jilemnického panství, v oblasti západních Krkonoš a Jizerských hor. V roce 1701 zdědil Ferdinand Bonaventura Harrach, zakladatel české jilemnické větve Harrachů, panství Branná po Valdštejnech, přikoupil Jilemnici od Harantů z Polžic a Bezdržic, a obě panství sloučil do rodového velkostatku Jilemnice.

Hlavním zdrojem příjmu panství byla těžba dříví, které bylo z velké části plaveno po Labi do Kolína a dováženo na místa určení. Na vlastním panství se dřevo spotřebovávalo pro sklářskou huť v Novém Světě, hamry v Arnoštově a tři pivovary. Přírodní poměry jednotlivých částí jilemnického panství se lišily podle nadmořské výšky, a proto byla správa panství rozdělena do třech oddílů, které podléhaly správě velkostatku v Jilemnici. Na území velkostatku byla v provozu také řada pil, z ostatních průmyslových podniků pak např. cihelna v Javorku, bělidlo a manufaktura v Hrabačově. Nejznámější průmyslový podnik, jehož význam přesahoval i do zahraničí – sklárny v Harrachově a Novém Světě – podléhaly přímo

¹⁸⁹ Ibidem, 329.

¹⁹⁰ Ibidem, 331.

harrachovskému ústřednímu ředitelství ve Vídni.¹⁹¹ Velkostatek Jilemnice tvořil základ harrachovských výnosů. Značnou část příjmů tvořil také nájem z horských chat a hotelů, které Jan Harrach v Krkonoších stavěl a udržoval ve vlastní režii, anebo je pronajímal.¹⁹²

Velkou pozornost věnoval Harrach zdokonalování krkonošských komunikací, a to nejen z praktických hospodářských důvodů, ale také v souvislosti s tehdejší rozkvětem turistiky.¹⁹³ K rozmachu turistiky v Čechách docházelo začátkem 19. století, kdy se pořádaly první vycházky, výlety uzavřených společností nebo i jednotlivců. Mezi první nadšence turismu patřili např. K. H. Mácha, J. K. Tyl, které přitahovala romantická krása přírody, ale i památky slavných dob naší minulosti (cílem byl např. Říp, Blaník, Radhošť). V padesátých a šedesátých letech 19. století byla v Čechách dobudována základní železniční síť, která pomohla rozvoji cestování a turistiky, a byly zakládány první „výletní“ spolky a organizace. Roku 1862 vznikla zásluhou Miroslava Tyrše tělovýchovná organizace Sokol, která měla ve svých stanovách zařazeno i pěstování výletů. Tyrš vyzdvihl nácvik soustavného a vytrvalého pochodu a vyzdvihuje i kulturně poznávací obsah společných výletů. Po roce 1866 hledali čeští vlastenci, znechuceni politikou Rakousko-Uherska, novou neutrálnější oblast svého zájmu. Turistika představovala ideální možnost, jak demonstrovat význam a jedinečnost českých zemí, a přitom neznepokojoval vídeňskou vládu. Dne 11. června 1888 byl založen Klub českých turistů, jehož prvním předsedou byl Vojtěch Náprstek. Toto datum je dnem vzniku organizované turistiky v Čechách. Klub českých turistů měl obdobnou činnost jako alpské kluby - zpřístupnil turisticky zajímavá místa budováním stezek a tvorbou značení, zřizoval chaty a noclehárny, vydával turistické mapy a průvodce, pečoval o historické a přírodní památky, prováděl turistické značení cest, dnes nejdokonalejší v Evropě, a organizoval výlety vedené školenými průvodci.¹⁹⁴

Na západních hřebenech Krkonoš nechal hrabě vybudovat tzv. Harrachovskou cestu, vedoucí z Harrachova údolím Mumlavy k Labské boudě a dále do Špindlerova Mlýna, která výrazně zpřístupnila komunikaci mezi odlehlými kouty nejvyšších hor. Hrabě dbal na to, aby informace podél cesty byly v německém i českém jazyce. Roku 1889 byl hrabě u zrodu jilemnického odboru Klubu českých turistů a o tři roky později byl pro mimořádné zásluhy jako první jmenován jeho prvním čestným členem. Vědom si významu turistického ruchu,

¹⁹¹ Ústřední fond Harrachů: Velkostatek Jilemnice 1661 – 1947, Státní oblastní archiv Zámorsk, 1963, 1 – 6.

¹⁹² K neznámějším harrachovským horským hotelům patřila Labská bouda a Petrovka.

¹⁹³ LUŠTINEC (pozn. 38), 12.

¹⁹⁴ HORÁK, Václav: Krkonoše, Olympia, 1980, 62 – 66.

nechal postavit na Žalém roku 1890 dřevěnou restauraci, a o dva roky později místo nevyhovující železné rozhledny charakteristickou kamennou věž [41].

Výstavba věží byla tradiční výsadou šlechty, na velkou vzdálenost viditelnou reprezentací významu rodu a jeho vlivu. Snad právě v této souvislosti se i výstavba rozhleden stala na konci 18. století novým druhem aristokratické reprezentace a šlechta si je stavěla na svých pozemcích, aby bylo možné obhlédnout, co vše jim patří, co mají ve své moci. První rozhledny byly architektonicky pozoruhodné stavby tzv. „sentimentálních zahrad“ doby osvícenství které častěji než na kopcích vznikaly v zámeckých parcích v tehdy módním neogotickém slohu. Jednalo se např. o Liechtensteinův minaret v Lednicko-valtickém areálu, Chotkův templ v Krásném dvoře či Sylva-Tarouccův Gloriet v Průhonicích. První horskou rozhlednou se stala v roce 1825 Josefská věž na Kleti, jejíž výstavbu financoval rovněž aristokrat – Jan Adolf II. Schwarzenberg. Opravdová expanze rozhleden začala až začátkem osmdesátých let 19. století, kdy se zvýšil zájem o turistiku a turistické spolky. Až do počátku 1. světové války se stavěly především dřevěné věže, které však dlouho nevydržely a byly nahrazovány novými, často kamennými rozhlednami – to byl i případ rozhledny na Žalém.¹⁹⁵

K rozmachu krkonošské turistiky přispěl hrabě i bezděky, když v roce 1892 nechal přivést pro své lesníky první lyže a učinil tak z Jilemnice místo, kde se začal rozvíjet lyžařský sport. Pro místní lyžařský spolek postavil Harrach výletní restauraci na vrchu Kozinec nad Jilemnicí, která se záhy stala významným cílem krkonošských návštěvníků [42].

Harrach si však zároveň uvědomoval důležitost ochrany horské přírody. Lesy, značně zasažené nadměrnou těžbou v 16. a 17. století, byly ve druhé polovině 19. století ve značně svízelném stavu. Proto vynaložil značné částky na zlepšení celkového stavu lesů, zejména nákupem lesních semen. V roce 1904 Harrach zřídil v Labském dole na severním svahu Krkonoš první krkonošskou přírodní rezervaci o rozloze přes 60 ha, aby zajistil nad alpskou hranicí lesa účinnou ochranu kosodřeviny před jejím vykácením.¹⁹⁶

K hospodářskému a turistickému rozmachu kraje dále přispěl Harrach vybudováním místní dráhy z Martinic v Krkonoších do Rokytnice nad Jizerou (**G.**). Podle nerealizovaných plánů dokonce hrabě zamýšlel napojit tuto místní dráhu na některou z hlavních tratí v Jizerských horách, čímž by se výrazně zvýšila dostupnost a spojení jilemnického regionu. K samotné Jilemnici a nedalekému Harrachovu měl Harrach vřelý a srdečný vztah po celý svůj život,

¹⁹⁵ NOUZA, Jan: Rozhledny Čech, Moravy a Slezska, Nakladatelství 555, 1999, 18 – 20.

¹⁹⁶ Ibidem, 13.

dlouhou dobu zastával funkci jilemnického starosty a už v roce 1861 byl jmenován čestným měšťanem [43]. Podle místního kronikáře mu jilemničtí při jeho pobytu na zdejší panství v srpnu 1862 připravili slavnostní osvětlení města, pochodňový průvod a další bohatý program na jeho počest. Vděčný majitel velkostatku zato později městu věnoval novou krásnou městskou pamětní knihu, do níž vepsal obsáhlé věnování. Do Jilemnice si Harrach také často zval řadu významných osobností českého politického, kulturního a hospodářského života. Za tímto účelem nechal upravit a rozšířit zdejší zámek a park [44, 45].

Zámek a park se nachází nedaleko náměstí v samotném centru Jilemnice. Zámecká budova je postavena na půdorysu ve tvaru písmene L a byla vybudována na místě bývalé valdštejské tvrze z druhé poloviny 16. století. Architektonicky nepřesahovala stavba jilemnického zámku rámec venkovského šlechtického sídla. Nejhonosnější prvek představovaly arkády a snad i jednodušší sgrafita na fasádě. Do dnešních časů se dochovala v přízemí renesanční hřebínková klenba a v obou patrech západní věže klenba hvězdicová. Již ze sklonku předbělohorské doby je doložena existence samostatné kaple sv. Alžběty a o něco později i zámecké zahrady s několika drobnými stavbami (herna, letohrádek, vodotrysky ad.). Součástí zámeckého areálu byla i celá řada hospodářských budov, zpočátku většinou dřevěných. Harrachové prováděli od roku 1714 rozsáhlejší přestavby a destrukce, ale renesanční podobu zámku respektovali.

Poslední větší úpravu provedl v roce 1895 hrabě Jan Harrach, nechal zbořit některé hospodářské budovy a postavit východní zámecké křídlo s východní věží. I tehdy se citlivě navázalo na původní renesanční podobu objektu. Zároveň byl nově upraven a rozšířen zámecký park o rozloze 4 ha s umělecky cennými barokními plastikami sv. Josefa a Immaculaty od žáků Matyáše Bernarda Brauna. (V jilemnickém zámku se dnes nachází krkonošské muzeum KRNAPu s unikátní sbírkou betlémů a expozice věnovaná pobytu hraběte Jana Harracha.)¹⁹⁷

¹⁹⁷ LUŠTINEC, Jan: Zámek Jilemnice, Správa KRNAP.

5.2.5. Aristokratický konzervativismus a Jan Nepomuk Harrach jako představitel reformního konzervativismu

Miloš Havelka ve své knize, odkazující se na práci amerického politologa a historika současnosti Samuela Huntingtona *Conservatism as and Ideology*, píše o tzv. „aristokratickém“ typu konzervativismu, jehož nepochybnými reprezentanty byli v poslední třetině 19. století aristokratičtí členové „českého klubu“ v říšském sněmu, jako např. Jindřich Jaroslav Clam-Martinič a jeho stoupenci: bratr Richard Clam-Martinič, Jiří Lobkovic, Jan Nepomuk Harrach, Bedřich Kinský a další. Jak Havelka uvádí, tak podle Huntingtona jde o takový konzervativismus, který je vymezitelný jako jednoznačná ideologie (resp. politická doktrína) historicky jedinečných vrstev (případně elit) společnosti, vzniká např. jako reakce církevních kruhů na osvícenství či jako reakce feudálně aristokratických a agrárních tříd na francouzskou revoluci, na liberalismus a vzestup buržoazie v prvních dvou třetinách 19. století.¹⁹⁸

Mezi znaky aristokratického konzervativismu patří podle Huntingtona kritika osvícenství, spojená jednak s náboženským pojetím řádu světa a společnosti, jednak odmítající osvícenskou univerzalistickou unitarizaci světa, protiemancipační postoje v sociálním i etnickém smyslu, odpor k liberalismu, socialismu i nacionalismu jako hlavním ideologiím 19. století, založený nejčastěji z přesvědčení o transcendentní povaze řádu světa a hierarchie společnosti, a v neposlední řadě také odmítání demokracie a důraz na elity z rodu (případně z majetku).¹⁹⁹

Aristokratický konzervativismus měl v habsburské monarchii silnou tradici, ke které přispíval i rod Harrachů. Podle konzervativní politické ideologie rakouského politika Victora von Andriana (1813 – 1858) totiž vděčily Čechy a Morava za své výsadní postavení v ekonomice „mocné a den ode dne silnější a obecněji zámožné, vlivné, vlastenecké šlechtě“.²⁰⁰ Adrian ve svém populárním spise *Oesterreich und dessen Zukunft*, který se bezpochyby nacházel i v harrachovské knihovně zdůrazňoval, že má-li si šlechta nadále udržet své výsadní postavení, musí nalézt novou funkci ve státě a společnosti. To podle Adriana znamenalo, nikoliv opět na zděděných stavovských výsadách, ale zapojit se do procesu modernizace

¹⁹⁸ HAVELKA, Miloš: *Ideje, dějiny, společnost – studie k historické sociologii vědění*, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010, 267.

¹⁹⁹ *Ibidem*, 268.

²⁰⁰ VYBÍRAL (pozn. 13), 69.

ekonomického a politického života, a svými hospodářskými úspěchy dosáhnout opětovné ekonomické moci, a tím si zajistit rozhodující politický vliv, využitelný ve prospěch celé občanské společnosti. Jen takto „osvícený“ aristokrat, který se neuzavírá před výdobytky moderního světa a dokáže přijmout i plebejce, může podle Andriana přežít a udržet se na výsluní.

Andrianovy konzervativní postoje vycházely z příkladu anglické společnosti, v níž si šlechta udržela výsadní postavení díky své proměně z „politické korporace“ v čistě „sociální stav“ občanské společnosti, hájící národní svobodu a ekonomický pokrok. Victor von Andrian napsal, že: *„anglická šlechta, která stojí na takové reálné a přirozené bázi, je dodnes uctívána, vážena a milována, a moderní nivelizační teorie, jež se šíří v Anglii stejně jako kdekoliv jinde, nemají moc otřást její právní ani morální autoritou, opírající se o sympatie a přesvědčení lidu“*.²⁰¹ Andrian nebyl v Rakousku jediný politik, který vnímal kladně britskou aristokracii. I Carl Friedrich von Kuebeck (1780 – 1855), pozdější prezident rakouské říšské rady, si do svého deníku zapsal: *„Podle mých představ odpovídají anglické šlechtické instituce nejčistším přirozeným zákonům. Šlechta tam stojí v čele národa díky svému bohatství, moci a inteligenci, čímž vším rovnoměrně oplývá: šlechtictví je dědičné, aniž by však bylo nedostupné. (...) Je skutečně vedoucí a ochraňující, když vítězně válčí v čele armád a flotil a jednou zaštiťuje lid proti svévoli a panovačnosti, jindy vládu proti slepým vášním lidu a vždy tedy národ proti jiným a proti vlastní zběsilosti“*.²⁰² Angažovanost v národním hnutí tedy podle Kuebecka nezávisí na sociálním původu, ale spíše na morálních kvalitách jedince.

Utváření konzervativního myšlení můžeme sledovat už před Velkou francouzskou revolucí, avšak právě ta se stala hnacím motorem strukturální změny společenského dění a projevem, na který bylo třeba reagovat.²⁰³ V habsburské monarchii však byly ohlasy na Francouzskou revoluci po josefínských osvícenských reformách velmi slabé. *„Pokud tedy ohlas Francouzské revoluce nějakým způsobem oživil politickou aktivitu, pak šlo především o posílení konzervativní opozice v odporu k centralistickým reformám ohrožujícím privilegia zemských stavů (...) Konzervatismus se tak formoval v opozici vůči osvícenství, důsledkům kapitalismu a růstu moci měšťanstva, přičemž v kontextu rakouských politických dějin můžeme hovořit o obranné reakci na podněty josefinismu“*.²⁰⁴ Šlechta se obávala z vítězství materialistického

²⁰¹ Ibidem, 70.

²⁰² Ibidem, 70.

²⁰³ GEORGIEV (pozn. 31), 36.

²⁰⁴ Ibidem, 37.

pohledu na člověka, odvržení osvědčených tradic, společenských vazeb a privilegií ve jménu sociální mobility a rovnosti před zákonem na principech občanské společnosti. Šlechta, která štědrá podporou osvícenských myslitelů i jejich projektů při aristokratických salonech 18. století sama přispěla k této změně, si nyní uvědomila ohrožení vlastních pozic a přiklonila se na stranu konzervativců, protože postavení aristokracie, vyplývající z tradiční struktury společnosti, začaly ohrožovat důsledky průmyslové revoluce a související společenské změny.

Zcela klíčový aspekt konzervativního myšlení přesvědčivě vystihl teoretik konzervativismu Robert Nisbet, když prohlásil, že konzervativismus je ochrana dosavadního společenského řádu – rodiny, otce, místního společenství a regionu – před uchvatitelskými pokusy centralizovaného státu (nikoliv však absolutismu, pozn. aut.). Tradiční konzervativci neuznávali ani práva a svobody jednotlivců, která podle nich nemají dostatečnou společenskou legitimitu.²⁰⁵ Dlouhá tradice absolutistického způsobu vlády v Rakousku dávala konzervativismu možnost vycházet z přirozených domácích kořenů a zároveň dávala šlechtě šanci k aktivní účasti na dění odehrávajícím se na půdě moderních zastupitelských sborů, a to i za situace, kdy se rozhodujícím kritériem pro míru politického vlivu stal místo urozeného původu majetkový cenzus.²⁰⁶

V habsburské monarchii existovaly podle německého politologa Klause Epsteina tři typy ideálního aristokratického konzervativce, zabývajících se střeoevropským konzervativním myšlením. První typ tzv. konzervativního reakcionáře, reprezentovaný osobou Jindřicha Jaroslava Clama-Martinice, věřil v dynamiku vývoje, obhajoval pokrok a byl kritikem existujícího stavu. Své myšlenky a ideje, ovlivněné dobovým romantismem, prosazoval reakcionář principiálně a nekompromisně, a proto Epstein označuje tento konzervativismus jako „autentický konzervativismus“. Naproti tomu druhý typ konzervativního obhájce statutu quo, představovaný v habsburské monarchii např. Bedřichem Schoenbornem vystupoval proti výraznějším změnám ve společnosti, upřednostňoval stávající podobu věcí a kritizoval jakékoliv ohrožení „přirozeného“ řádu. Epstein dále upozorňuje na absenci politické vize a prosazování tzv. „drobečkové politiky“ (drobné politické ústupky, pozn. aut.). Třetím typem konzervativce, kterému se podrobněji věnuji v této práci, je konzervativní reformátor, zosobněný hrabětem Janem Nepomukem Harrachem, který bere v potaz běh událostí a

²⁰⁵ Ibidem, 38 – 40.

²⁰⁶ Ibidem, 69 – 71.

většinu vývojových tendencí své doby, a snaží se je aktivně prosazovat. Epstein píše, že: *„reformátor si je vědom, že pokud změny neprovede umírněný politik, budou realizovány radikály. Pozice takového konzervativce je ožehavá – na jedné straně jej skalní konzervativci považují za odrodilce, na straně druhé je jeho úsilí nahlíženo stoupenci společenských změn s patřičnou nedůvěrou jako polovičaté. Liší se od nich jak prostředky, tak konečným cílem, který sleduje. Jeho reformní úsilí se totiž řídí leitmotivem uchování tradičního přirozeného řádu ve společnosti, jehož nosné smlouvy však mohou být obměňovány“.*²⁰⁷ Pro reformního konzervativce je dále podle Epsteina důležité zachovat odkaz minulých generací, ale zároveň jej obohatit o nové podněty, které odpovídají historickému vývoji, a jsou s ním v souladu.²⁰⁸

Co se týče samotného hraběte Harracha, můžeme za jeho nejradikálnější názor považovat postoj ke Slovanům. Harrach byl první významnější aristokrat, který po racionální úvaze, k níž dospěl na základě svých zkušeností, postavil do centra dění slovanský živel jakožto základní stavební kámen moderního rakouského patriotismu. Harrach také jako jeden z prvních šlechticů pochopil význam zdola vyrůstajícího českého národního hnutí v národnostní otázce, spojil s ním budoucnost úspěchu konzervativní politiky a v jeho duchu reformuloval státoprávní program.²⁰⁹ Jako příslušník starého českého šlechtického rodu sice dál hájil státoprávní integritu Českého království, avšak nově ji naplnil programem realizace přirozeným vývojem nastoleného požadavku autonomie. Jinými slovy, Harrach doufal, že spojením staročechů, státoprávní šlechty a slovanského obyvatelstva se podaří vytvořit zárodek moderní české politické strany na konzervativní bázi, jejíž program ale bude přijatelný pro všechny obyvatele monarchie.

Nutno podotknout, že Harrachovo upřímné přesvědčení o růstu významu slovanského živlu, založené na jeho kulturně-společenských a podnikatelských aktivitách, většina tehdejší šlechty nesdílela, především kvůli obavě z radikálního nacionalismu a věrnosti dynastii. Jak píše Georgiev ve své knize, hrabě si ve svém zápalu neuvědomoval, že národní myšlenka a reformní konzervativismus mohou být v rozporu se státoprávní ideou v její autentické podobě. Jako problematický se ukázal být i předpoklad, že k uznání svébytnosti Království českého by stačil pouze souhlas jednoho ze dvou národních „kmenů“. Georgiev dále píše, že Harrach zapomínal, že naprostá většina konzervativních aristokratů, sympatizovala spíše

²⁰⁷ Ibidem, 45 – 46.

²⁰⁸ GEORGIEV (pozn. 31), 320.

²⁰⁹ Ibidem, 334.

s německou myšlenkou a byla tudíž proti jakékoliv preferenci slovanského obyvatelstva. Obavu z rozpadu monarchie mezi šlechtou dále vyvolávala Harrachova myšlenka „*opuštění konceptu historicko-politických individualit korunních zemí, nastolení samosprávy a vytvoření oddělených autonomních jednotek na národnostní a jazykové bázi. V případě neúspěchu by reálně hrozil rozpad monarchie a riziko naprosté sociální restrukturalizace společnosti*“.²¹⁰

Jak z Georgievových názorů vyplývá, Harrach příliš optimisticky věřil v soulad a politickou dohodu Čechů s Němci, a v to, že pouhé naplnění požadavků jazykové rovnoprávnosti a autonomie oba národy monarchie uspokojí. Jeho racionální konstrukce o postupném naplňování požadavků od jazykové rovnoprávnosti přes národnostní rovnoprávnost až po státoprávní vyrovnání v duchu rakouského patriotismu a společných zájmů všech provincií a národů monarchie zkrátka nebrala v potaz emocionální a iracionální mentalitu doby. Reformní konzervativismus představuje v Harrachově podání poslední pokus o nalezení nové, životaschopné základny pro obrození tohoto politického směru, a tím i záchranu celého Rakouska.²¹¹ Proto se hrabě ze svého postavení snažil všemožně angažovat v politickém a v národním životě a podstatná část jeho výdajů plynula na společné česko-německé aktivity. U Jana Nepomuka z Harrachu se politická reprezentace překrývala s reprezentací hospodářskou.

²¹⁰ Ibidem, 341 – 342.

²¹¹ Ibidem, 345.

VI. Závěr

Záměrem této bakalářské práce bylo představit možnosti reprezentace šlechty v 19. století na příkladech dvou šlechtických osobností z rodu Harrachů. Zajímaly mě způsoby, jakými se šlechta mohla v období radikálních společenských změn nově prezentovat a jakou roli v tomto procesu sehrála. Většina dosud publikovaných prací na toto téma se zabývá především reprezentací šlechty v období mezi 13. a 17. století, tedy obdobím středověku a raného novověku, a 19. století nevěnuje podle mého názoru dostatečnou pozornost.

Přitom právě v období „dlouhého“ 19. století (1780 – 1914), které se v českém prostředí vymezuje počátkem osvícenských reforem a vypuknutím první světové války, se zformoval v pravém slova smyslu moderní svět, vycházející z osvícenských a liberálních myšlenek. Výjimečnost období 19. století spočívala v tom, že se v jeho průběhu vystřídaly dva společenské řády spjaté s vedoucími vrstvami společnosti - feudální a kapitalistický. Rozkladem starých společenských vztahů vzniká ve střední Evropě občanská společnost formálně rovných a svobodných občanů, která však zůstávala nadále stavovsky strukturovaná. Nejvyšší místa společenského žebříčku nadále zaujímal pozemková aristokracie.

Na umělecko-historickém poli dochází k vytvoření pojmu styl a k hledání hlavních, společenských znaků uměleckých děl. Počátky romantismu a historismu byly ve střední Evropě spjaty s rodovou aristokracií a její orientací na anglickou kulturu. Zatímco oficiálním stylem císařského dvora bylo, v duchu tradiční francouzské a italské orientace, baroko, rokoko, empír, a později popř. biedermeier a druhé rokoko, šlechta si v důsledku stále většího omezování feudálních práv panovníkem hledala svůj vlastní styl. Stavbou zámeckých sídel v neogotickém stylu demonstrovala šlechta svoji okázalost a snažila se oživit slavnou feudální minulost.

Zároveň si i aristokracie musela hledat v počínající kapitalistické společnosti nové uplatnění a příjmy, protože velice oslabený výdělek z panství jí už nemohl zcela zaopatřit. Díky dostatku kapitálových prostředků se šlechta zapojovala do podnikání na svých pozemcích, opět po vzoru anglické šlechty. Šlechta si tak vytvořila nový způsob reprezentace: úspěšný a vzdělaný podnikatel, hospodář.

Přes mecenášskou podporu českých vědy a kultury se část aristokracie zapojuje také do vlasteneckých aktivit. Spolufinancováním výstavby kostelů, muzeí, divadel se tato zemská historická šlechta stává významným iniciátorem národního hnutí a formuluje svůj vlastní národní politický program, vycházející z tradic aristokratického konzervativizmu, který ovšem postrádal podporu širokých mas i císařského dvora.

Mým cílem bylo rovněž podat ucelený obraz o životech Františka Arnošta a Jana Nepomuka z Harrachu, o nichž nebyl dosud publikován žádný souvislejší text. Většina literatury, zabývající se šlechtou v 19. století, se odkazuje na osobnosti z jiných českých rodů, např. Schwarzenbergů či Liechtensteinů, a harrachovský rod tak neprávem zůstává z dlouhodobého hlediska ve stínu slavnějších aristokratických rodů. Dosavadní práce se pouze okrajově zabývaly stavební (v případě Františka Arnošta) či politickou (v případě Jana Nepomuka) činností obou Harrachů. Můj přínos k této problematice tedy spočívá v propojení pohledu dějin umění s pohledem politických dějin a vytvoření komplexní studie o reprezentaci harrachovského rodu v Čechách v 19. století z dostupných zdrojů a v dobovém kontextu.

VII. Textová a obrazová příloha

Textová příloha

Dopisy Jana Nepomuka z Harrachu²¹²

A. *Drahý pane Vocol,*

již dávno chtěl sem Vám psát, ale lepší příležitosti sem se nemohl dočkat, neb doufám, že Vám něco příjemného sdělití mohu.

Ku narozeninám panímámy sme hráli na malém divadle, které Alfred štědrého večera dostal, s panáčky schválně složený německý kus „Harrach und Popel von Lobkovic.“ (1611) - Otec se vyjádřil, že by také českou hru rád viděl. Tedy 2ho dubna na jeho svátek hráli sme „Rohovína Čverrohého“ od Klicpery na velkém divadle, v tom pokoji, kde biliard stával.

Divadlo s povýšeným dějištěm, s boudou pro napovídaře Pana Kavku bylo vypůjčeno z Koritanské ulice. (...)

Oděv sme měli pěkný a přiměřený. Představení všeobecné pochvaly dostalo, ba i ony dámy, které se obávaly dlouhé chvíle, se bavily, vůbec všichni se radovali a herce vyvolali. Před dáváním tohoto kusu nic o jiném se ve Vídni nemluvilo, než o karrousellu a českém divadlu. Hrabě Szechénýj, onen slovučný a zasloužilý vlastenec v Uherském království, mé milé matce jako uražený domlouval, že pozván nebyl a na budoucí představení, kdyby to ještě podruhé dáno býti mělo, se pozval. (...)

Bohunko se připravuje na zkoušku toho měsíce u sv. Anny a já se nadějí kojím, že měsícem květnem také zkoušku složím. Letos celé léto a podzim ne v Aschachu, ale v Čechách strávíme. – Nemaje nyní žádného koně, nejezdím.

Moje rodiče a babička Dr. Gruenwald a Bohunko srdečně Vás pozdravují, často na Vás vzpomínajíce, a především Vás

Vděčný Jan Přibyslav Harrach

P.S. Příloženou zprávu o divadle dle žádosti otcovy uctivé dejte prosím do „Květů“, aby brzo vyšla a netečnosti redakce se neopozdila. Uctivé pozdravení od pana Kampelíka.

Nota: Jména Přibyslav sem přijal, protože první Harrach se tak jmenoval.

Ve Vídni dne 11ho dubna 1843

²¹² LUŠTINEC (pozn. 39), 6 – 11.

B. *Vaše blahorodí!*

Dle usnešení p. soudců ve schůzce dne 25 tohoto měsíce u mne odbývané byla cena 600 zlatých dílu Vašemu „Braniboři v Čechách“ přiřknuta.

Skladba Vaše vyhověla z velké části všem požadavkům vkusu a umění hudebního, jenom jednomu požadavku programu mnou původně vytknutého, ohledně národního rázu hudby, zůstala dle uznání p. soudců nemálo dlužno.

Uváživ jednak mnohé skutečné krásy v duchaplné hudbě Vaší, jednak jak těžká to úloha, našemu předce jenom málo vyvinutému hudebnímu umění vtisknouti ráz národní, vypustil jsem dotčený odstavec z programu, následkem čeho páni soudcové skladbě Vaší cenu přisouditi neváhali. Odesílám Vám tedy s potěšením cenu 600 zl. r. č. v šlechetném závodu dostihnutou a přeji si, aby Vás, jenž cenu tuto přijímáte, tatáž snaha o povznesení našeho domácího hudebního umění povždy naplňovala, kteráž mě naplňovala, když jsem cenu tuto vypsál.

Při tak skvěle osvědčených vlohách a čistě uměleckého snažení bude Vám zajisté lze, vniknouti v ducha národních našich zpěvů a si jej pro skladby Svě osvojiti.

K nastoupené Vámi dráze, by povedlo k slávě Vaší a národu našeho, přijměte mé srdečné blahopřání.

S úctou oddaný Jan hrabě Harrach. V Praze dne 27. března 1866.

C. *Ctěný pane doktore*

*Částky mezi námi sbírané pro gymnasium v Tur. sv. Martině obnášejí nyní již větší sumu a jelikož gymnasium takové od asiatické vlády zapovězeno jest, musíme co nejdříve hledět, aby se pomoc poskytla žákům, kteří jsou ochotní u nás studovati a proto dovoluji si návrh podati sl. klubu českému, aby se ktomu působilo v Praze, by 30-40 žáků mohlo studovati v **Přerově**, kam by neměli tak daleko jako do Čech a kam **by co nejdříve** se odstěhovali, dle výroku jednoho z předchozích vůdců slovenského národa, s kterým jsem dnes zde u mě konferoval. Více jich nebude, an ostatních již v maďarských gymnasiích rozděleni jsou. Bylo by tedy zapotřebí získati jistého člověka, který by v Přerově bydlel a tam těm **ubožákům** podpory odevzdal. Vám pánové bude jistě známo, komu by se takový důvěrný úkol svěřiti mohl v Přerově, musí se to totiž co možná **tajně** státi, poněvadž rodiče těch žáků by měli od vlády despotické a barbarské všelijaké ukrutnosti k očekávání, kdyby se dozvěděla, že synové dostávají podpory od **nás!** (...)*

Račte též sdělití panu drovi Mladému (soukromě ale), že bych si velice přál, kdyby pan Pauliny Toth dostal nějaké postavení u zdejšího jednatelstva (banky) Slavie, an chudák života svého doma jistý již není a chce pro nějaký čas z uherské říše se sem stěhovati, pak ale ztratí příjmy své v Uhersku.

Račte mi odpověď Vaši cestou p. Beneše zaslati, an věc tak choulostivá se uveřejniti nedá, což by se stalo, kdyby psaní přímo od Vás na osobu mou odesláno bylo. Radostnějšího nemám nic k sdělení, i Rusové se špatně chovají. [Předchozí čtyři slova jsou napsaná azbukou.]

Srdečným pozdravem

Váš J h Harrach

D.

V Praze 10/7 1883.

Velectěná Paní

Odpustíte prosím, že na ctěný list Váš dnes teprv odpovídám, mnohonásobné zaměstnání mé mi nedovoľovalo dříve psáti a věc samá, o které se jedná, potřebovala přemýšlení, psaní Vaše jsem dostal v cizině, kdež jsem v lázni se nacházel.

*Osady feriální pro chudé děti městské jsou zajisté pro každého lidomila vítané, i já jsem již často již zamýšlel podporovati tuto skutečně **křesťanskou** činnost našich dam. Lituji však, že mi možná není věnovati nějaké stavení k takovému účeli, za to ale jiným způsobem přispívati chci milerád a tím více, když od tak vznešené v národě našem tak slovné strany se mi dostalo poskytnutí k tomu. Račte mi prosím laskavě sdělit, jakým způsobem dcery mé k tomu nápomocné býti by mohly a zdali komité své sídlo v Praze má? Kde se příspěvky přijímají?*

*Mám sice chudého lidu na statku svých dosti a věru děti tohoto lidu ku příkladu na Krkonoši, ačkoli na **zdravém vzduchu**, předce ještě větší nouzi trpí než děti ve městě. Povinnost má je tedy předně **tam** podporovati, kde hlad a bída jest větší! Proto mi nelze také na horály naše zapomenouti (...)*

E. *Vaše Osvícenosti!*

Byl bych celý šťasten, kdyby mě to bylo jen tak lehce a třeba s obtížema možno pokynu vyhovět, i který, jak vím, Vaší Osvícenosti leží velice na srdci. Bohužel, mne ani v okamžení ani v nejbližší době není možno něco jen drobet většího poskytnouti aneb se i jen k něčemu takovému připojiti. Složil jsem právě posledních asi (!) 100 000 na založení koleje pro české vys. školy v Praze a kdyby mně to bývalo bylo možno, byl bych s radostí věnoval i obnos mnohem větší. Tu musel jsem i tuto částku ze všech koutů shánět, abych ji v tuto dobu dostal dohromady. Úkol koleje student. pro naše vysoké školy jest jedna z těch nejdůležitějších věcí, kterých máme zapotřebí (...)

Dal jsem již mnoha spolkům českým vídeňským příspěvky, (...) když by se nějaké možnosti ku zřízení spolkového domu ve vnitřním městě ukázala, ale nemohl by to být příspěvek, který by obsahoval 100 tisíce, ba ani ne deseti tisíce.

Myslím, že zřízení centrálního českého spolku ve Vídni je otázkou tak dalekého dosahu, že musí na něj širší veřejnost bráti podíl a že to musí být především užší veřejnost vídeňská a jsem toho náhledu předem musí být skutečná potřeba pro veliký počet účastníků nade vší pochybnost tak zjištěna, že

vyhovění této potřebě se stane věcí zcela přirozenou, takže i potřebně prostředky se stejně přirozeným způsobem shromáždí (...)

Josef Hlávka, 1. července 1901

F. Slovný pane doktore a příteli!

Dostal jsem blahopřání ze **všech** stran takové množství, že jsem se tomu věru divil, **nejpřednější** místo ale patří pro mě **Vašemu** listu – a proto nemohu jen tak krátce se poděkovati, nýbrž cítím potřebu zvláštní svou vděčnost za slova Vaše Vám vysloviti!

Není snad člověka, kterého si tolik vážím a kterého jsem si vždy co příklad vzal, jak milý náš Rieger! Patříme již pomalu k veteránům, ale srdce naše **stejně** cítí, doku Bůh nám popřeje vezdejšího života. I já pohlížím na vyznamenání mé ze stanoviska nejen osobního, ale hlavně ze stanoviska politického pro národ český důležitého – kéž by se **konečně** smýšlení kruhů rozhodných obrátilo – aby Slovanům bylo dáno to, co spravedlnost požaduje – v tom vidím **jedinou** spásu Rakouska. (...)

Kdyžby jen Bůh dal, abych se úplně uzdravil, bych opět pracovati mohl k uskutečnění ideálů našich! i bojovati mohl neohroženě proti nesprávnám – (...)

G. (...) Namáhavá práce na Krkonoších mě poutá zde – chci, dokud mi Bůh popřeje sil dostatečných, za zvelebení našich hor přispívati zakládáním závodů průmyslových na naší Jizeře, kde jsme dráhu železní si postavili. Často si vzpomínám na otevření silnice zemské, kde jsme spolu s Aurspergem jí prozkoumali a kde **konečně** nyní železnice spojuje Jilemnicki s Raketnicí.

[Fr. L. Riegrovi, zámek Jilemnice, 18. července 1900]

Písemné studie Jana Nepomuka z Harrachu²¹³

H. Spása Rakouska (1865) – ukázka:

„Proniknout nejupřímnější snahou, viděti mocnářství naše Rakouské zachováno, sesíleno a pro budoucnost trvale upevněno, vstupuji s osobními svými náhledy a dlouho již přemítanými rozvrhy před veřejnost v té naději, že tak snad předce zrnkem přispěju k zmožnění budovy říše naší, v nebezpečnosti postavené – poněvadž mi jiné cesty nezbyvá, přání své vysloviti, by i tam vniknouti mohlo, odkud vyplnění jeho **jedině** možné jest.

²¹³ Ibidem, 6 – 11.

Dlouho jsem váhal, myšlénky tyto již. r. 1860 poznamenané uveřejniti, domnívaje se, že běh času sám do oněch kolejí povede, na které jsem poukázati chtěl; doufal jsem, že diplom říjnový, co „slovo císařské“, dokonalý obrat v politice naší způsobí. Změnilo se sice od té doby již mnoho, některá z mých přání již u nás z části vyplněna; avšak mnohem více jich jest a vážnějších, která dosud na uskutečnění čekají a mně k sepsání tohoto pojednání vzbuzují. (...)

Jediný pramen života a trvání Rakouska co velmoci, a ochrana jeho před pádem, jest pouze nejdokonalejší rovnoprávnost všech národností, změněné postavení říše k Německému Bundu a změna v zevnější politice vůbec. (...)

Ještě jest však čas, ale vrchovatý, bychom vykonali úlohu svou co Rakušané, ještě můžeme, ačkoli jen částečně dohoniti, co jsme dříve zanedbali. Toto jest úloha naší vlády, a jakkoli se velmi těžkou zdá, má předce v zdravé mysli našich národů mocnou čáku, že se podaří. (...)

Budiž mi dovoleno, dříve než o ústavě pojednám, pohlédnouti na mezinárodní poměry, na zevnější politiku Rakouska. Tu spatřujeme tutéž bezzásadovost; marně čekáme na nějakou iniciativu poněvadž dosavadní rakouské politice jakýsi jednotný daleko a do budoucnosti sahající plán nebo úkol chyběl; posud byli jsme vždy vlečeni a zevnějšího tlaku poslušní. Státníci naši hleděli jen, aby s nouzí přítomnost překlouzli, o budoucnost nedělali si starosti a vše zdálo se daleké, co zrovna nevyhnutelně činu nevyžadovalo.

Jedinou úlohu bylo status quo udržeti, aniž by bylo pomyšleno, že kdo nevydobývá, jenom stále ztrácí; aniž by bylo pomyšleno, že činnost udržování nemá ceny, když předmět její dávno pod ruou zmizel. Budova státní od r. 1815 je již vetchá a nemůže Rakousku žádné ochrany poskytnouti; ona se již ve zříceninu rozdrobila, v níž zchytralé moci tajně i veřejně násilím a lstí po záměrech svých se honí. (...)

Vídeň, byvší dříve s dlem císaře německého, stála se sídlem císaře rakouského. Tam se tedy mají soustřediti zraky všech národů v Rakousku bydlících a odtamtud má stejné právo vycházeti všem národům. (...)

Bylo by dle práva žádoucí, aby se císař dal nejprve korunovati co král český, markrabě moravský a vévoda slezský, jako to již r. 1861 deputaci sněmu českého byl přislíbil, pak co král uherský, potom co císař rakouský ve Vídni, s čím by spojeno bylo holdování jemu co arcivévodu rakouskému, vévodovi štyrskému (...). Tím by bylo všeobecnému přání vyhověno.

Všecky dosavadní podniky, jak ze strany centralistů, tak ze strany dualistů nepovedou nás k smíření Rakouska, poněvadž by centralismem dostala němčina, dualismem ale němčina a maďarština vrch v Rakousku.

K rovnoprávnosti, kterouž za jedinou spásu Rakouska pokládám, vede jedině zásada federalismu, pokud se srovnává s celistvostí a postavením říše co velmoci. (...)

Staré ústavy zemské nyní nedostačují a jsou za našich dob nemožny, protož musí císař pán moci svou svrchovanou zákonodárskou samostatný jakýsi krok učiniti, poněvadž jiného prostředku není, aby spravedlivá ústava v život uvedena byla.

I. Čechoslované ve Vídni (1881) – ukázka:

Dva jsou výběžkové národu českého, kterým odnárodnění nejvíc hrozí: Slováci v Uhrách a Čechoslované ve Vídni. Na ony jsme skoro úplně zapomněli, na tyto jsme pramálo pamatovali (...)

Můžeme tedy říci, že máme ve Vídni druhou, ano větší Prahu. V naší královské Praze r. 1869 žilo 96 690 Čechů, kdežto je nás ve Vídni 147 090!

K tomu sluší ovšem hned poznamenat, že kdežto v Praze je asi každý pátý obyvatel Němcem, je poměr ve Vídni právě opačný (...)

Tento poměr ovšem nikterak nevysvětluje zcela dosavadní podřízenost a neuznalost živlu českého ve Vídni (...) Hlavní příčinu tlaku, jenž na národním vývoji lidu českého ve Vídni spočíval, sluší hledati ve dřívějším směru vládních systémů rakouských, které žádnému ruchu německému nepřály (...)

V první řadě musí národu českému o to jíti, aby rodáci, které do Vídně vysílá, nebyli mu odcizeni, tedy aby lid český zde nepřestal česky smýšleti a cítiti a aby zde v hlavním sídelním městě, kde se všechny popudy prostopášnosti a mravní kluzkosti sbíhají, v ohledu mravním nezahynul. (...)

Poukázal jsem ve své interpelaci [jako poslanec v říšské radě, pozn. aut.] na jednu hlavní vadu, že totiž mnoho dětí z Čech a Moravy přichází, které jsou povinny školy ještě navštěvovati, a jich buď nenavštěvují, anebo navštěvují, že vyučování německému pro neznalost řeči rozuměti nemohou.

Vzhledem tomuto zlořádu jeví se mi býti nutnou potřebou:

- 1. Vláda nařidiž polici vídeňské, aby aspoň 14 dní před počatím každého školního běhu z oznamovacích listů, které ji domácí páni a hostinští předkládají, správám škol národních ve Vídni návštěví podala, moho-i v předešlém půlletí českých dětí a v kterém stáří (do 14 let) z Čech, Moravy a Slezska do Vídně přibylo. Správu škol vídeňských budtež napomenuty, aby k tomu hleděly, by děti přistěhované, jak to zákon káže, do školy chodily. (...)*
- 2. Vláda učiniž opatření, aby při školách, kde se aspoň 25 českých dětí uhledá, český učitel ustanoven byl, jenž by asi dvě hodiny denně děti řeči německé vyučoval, po případě s nimi také česky opakoval, co jim v třídě německy předneseno bylo. (...)*

Jest nutno, aby byli ve Vídni v okresích, které jsou od Čechů nejvíce obydleny, čeští kněží ustanovení, kteří by česky kázali, mše svaté při českém zpěvu sloužili, česky zpovídali, snoubencům před vstupem do stavu manželského naučení v mateřské řeči dávali a nemocným útěchu církve v mateřské řeči udíleli. Episkopát český by se měl té důležité otázky uchopiti a měl by na zřízení českých far u

vídeňského arcibiskupa naléhati. Církev sama se vzdává svého mocného vlivu, když mateřskou řeč věřících svých zanedbává, která je hlavní pákou k šlechtění srdcí lidských. (...)

V nejnovější době učiněn návrh, abychom si postavili ve Vídni Národní dům. Ve švýcarském Berně ovšem není potřeba domu italského nebo francouzského – neboť jsou tam Francouzové a Italové švýcarští tak doma jako Němci; a k takovému poměru to musí i ve Vídni časem dospěti.

Obrazová příloha

1. Karel z Harrachu (1570 – 1628)

2. Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598 – 1667)

3. Ferdinand Bonaventura z Harrachu (1636 – 1706)

4. Alois Thomas Raimund z Harrachu (1679 – 1742)

5. František Arnošt z Harrachu (1799 – 1884)

6. Jan Nepomuk hrabě z Harrachu (1828 – 1909)

7. Harrachovský erb

8. Zámek Prugg nad Litavou

9. Harrachovský palác ve Vídni

10. Zámek Rohrau

11. Kostel sv. Cyrila a Metoděje v Karlíně

12. Kostel sv. Cyrila a Metoděje v Karlíně – interiér

13. Velká Británie, Warwick

14. Velká Británie, Kenilsworth

15. Velká Británie, Harlaxton Manor

16. Velká Británie, Harlaxton Manor – interiér

17. J. Nash: The Mansion of England in the Olden Time

18. Hrádek u Nechanic, letecký pohled

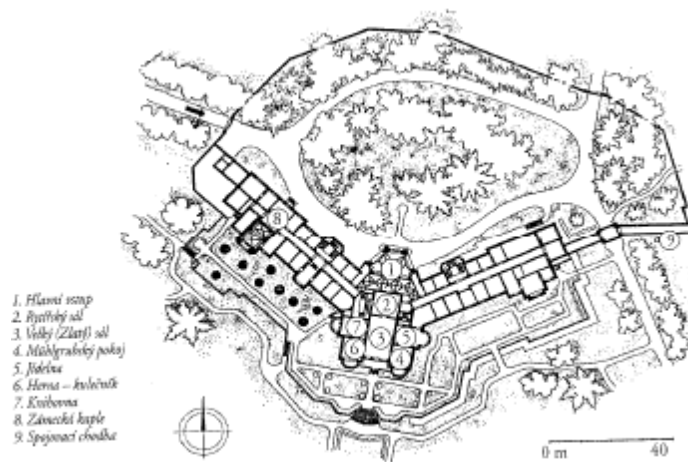
19. Hrádek u Nechanic, pohled od jihu

20. Hrádek u Nechanic, pohled od severovýchodu

21. E. B. Lamb: První skica zámku Hrádek u Nechanic, asi 1839

22. Hrádek u Nechanic, půdorys v úrovni přízemí

23. Hrádek u Nechanic, hlavní zámecká věž z jihu

24. harrachovský erb na jižním průčelí věže

25. Hrádek u Nechanic, vstupní hala

26. Hrádek u Nechanic, Rytířský sál

27. Hrádek u Nechanic, Zlatý sál

28. Hrádek u Nechanic, jídelna

29. Hrobka v Horní Branné

30. Hrobka v Horní Branné, detail dveří

31. Hrobka v Horní Branné, interiér

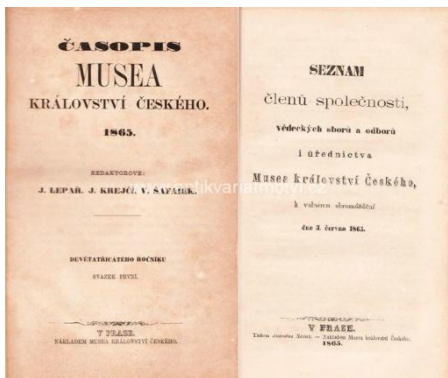
32. Hrobka v Horní Branné, pamětní deska

33. Plakát k premiéře Smetanovy opery Braniboři v Čechách, 5. 1. 1866

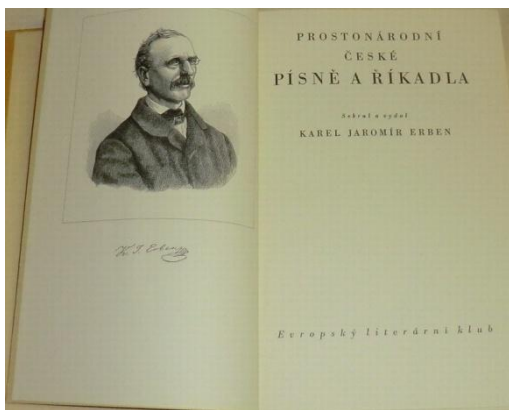
34. Bedřich Smetana, 1865

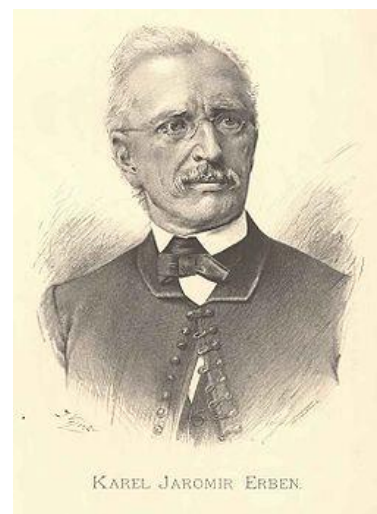
35. Titulní strana časopisu Musea království českého, 1865

36. Národní muzeum, 1900

37. Titulní strana Prostonárodních českých písní a říkadel K. J. Erbena

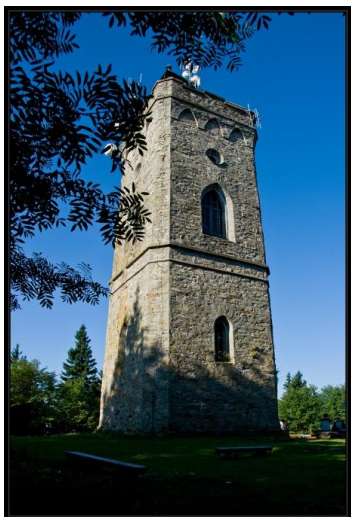
38. Karel Jaromír Erben, 1868

39. Harrachovský palác v Praze

40. Harrachovský pavilon na Zemské jubilejní výstavě v Praze, 1891

41. rozhledna Žalý

42. Restaurace na vrchu Kozinec nad Jilemnicí

43. Harrachov, 90. léta 19. století

44. Zámek Jilemnice

45. Zámek Jilemnice, Harrachova pracovna

VIII. Seznam vyobrazení

1. Karel z Harrachu (1570 – 1628). Reprodukce z internetu:
http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Karl_Graf_von_Harrach.jpg, vyhledáno 25. 3. 2013.
2. Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598 – 1666). Reprodukce z internetu:
http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Ernst_Adalbert_von_Harrach.jpg, vyhledáno 25. 3. 2013.
3. Ferdinand Bonaventura z Harrachu (1636 – 1706). Reprodukce z internetu:
<http://www.europeana.eu/portal/record/92062/F4D258A9E3D484073CEC64A746DC8341858E8751.html>, vyhledáno 25. 3. 2013.
4. Alois Tomáš Raimund z Harrachu (1669 – 1742). Reprodukce z internetu:
http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Alois_Thomas_Raimund_Harrach.jpg, vyhledáno 25. 3. 2013.
5. František Arnošt z Harrachu (1799 – 1884), Reprodukce z internetu:
<http://www.harrach7.estranky.cz>, vyhledáno 25. 3. 2013.
6. Jan Nepomuk z Harrachu (1828- 1909). Reprodukce z internetu: <http://www.harrachov.cz/clanky-detail.asp?NewsID=910>, vyhledáno 25. 3. 2013.
7. Erb rodu Harrachů. Reprodukce z internetu: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Harracherb.jpg>, vyhledáno 25. 3. 2013.
8. Rakousko, zámek Rohrau. Reprodukce z internetu:
http://en.wikipedia.org/wiki/File:Schloss_Rohrau.JPG, vyhledáno 25. 3. 2013.
9. Vídeň, Harrachovský palác. Reprodukce z internetu:
http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Palais_Harrach_Vienna_June_2006_054.jpg, vyhledáno 25. 3. 2013.
10. Rakousko, zámek Prugg nad Litavou. Reprodukce z internetu:
http://en.wikipedia.org/wiki/File:CIMG5507_schloss_harrach.jpg, vyhledáno 25. 3. 2013.
11. Praha, kostel sv. Cyrila a Metoděje v Karlíně. Reprodukce z internetu:
http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Karlinsky_kostel.jpgm, vyhledáno 29. 3. 2013.
12. Praha, kostel sv. Cyrila a Metoděje v Karlíně – interiér. Reprodukce z internetu:
http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Olt%C3%A1%C5%99_Cytil_a_Metod%C4%9Bj_Praha.jpg, vyhledáno 29. 3. 2013.
13. Velká Británie, Warwick. Reprodukce z internetu: <http://www.stacks-warwickshire.co.uk/regional-info/>, vyhledáno 29. 3. 2013.
14. Velká Británie, Kenilworth. Reprodukce z internetu: <http://www.tourist-information-uk.com/kenilworth-castle.htm>, vyhledáno 29. 3. 2013.
15. Velká Británie, Harlaxton Manor. Reprodukce z internetu:
<http://glebestone.com/harlaxtonmanor.html>, vyhledáno 29. 3. 2013.

16. Velká Británie, Harlaxton Manor - interiér. Reprodukce z internetu: http://harlaxtoncollege-students.blogspot.cz/2011_07_01_archive.html, vyhledáno 29. 3. 2013.
17. John Nash: The Mansion of England in the Olden Time, Westmoreland, Levens Hall, the Hall (1849 – 1870). Reprodukce z internetu: <http://www.ancestryimages.com/products.php?cat=122&pg=3>, vyhledáno 29. 3. 2013.
18. Hrádek u Nechanic (1839 – 1857), letecký snímek. Reprodukce z internetu: http://www.zamky-hrady.cz/1/hradek_u_nechanic.htm, vyhledáno 29. 3. 2013.
19. Hrádek u Nechanic, pohled od jihu. Reprodukce z internetu: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Hr%C3%A1dek_u_Nechanic_castle_whole.jpg, vyhledáno 25. 3. 2013.
20. Hrádek u Nechanic, pohled od severovýchodu. Reprodukce z internetu: http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Palac_Hradek_u_Nechanic3.JPG, vyhledáno 25. 3. 2013.
21. Edward Buckton Lamb: První skica zámku Hrádek u Nechanic, asi 1839, kresba tužkou, perem sépii, běleno, papír, 35,7 × 62,8 cm, Praha, Ústav dějin umění AVČR. Reprodukce z knihy: Taťána PETRASOVÁ: Architektura „státního“ klasicismu, palladiánského neoklasicismu a počátků romantického historismu, in: Dějiny českého výtvarného umění III/1, Taťána PETRASOVA / Helena LORENZOVA (ed.), Praha 2001, 57.
22. Hrádek u Nechanic, půdorys v úrovni přízemí. Reprodukce z knihy: Jiří KUTHAN: Aristokratická sídla období romantismu a historismu, Praha 2001, 21.
23. Hrádek u Nechanic, hlavní zámecká věž z jihu. Reprodukce z internetu: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hr%C3%A1dek_u_Nechanic_castle_detail.jpg, vyhledáno 29. 3. 2013.
24. Hrádek u Nechanic, harrachovský erb z dílny Josefa Krannera na jižním průčelí zámecké věže. Reprodukce z internetu: http://www.volny.cz/info.rb/fotogalerie_wd.html, vyhledáno 29. 3. 2013.
25. Hrádek u Nechanic, vstupní hala. Reprodukce z internetu: <http://www.hradekunechanic.cz/fotogalerie/interier-prizemi/>, vyhledáno 29. 3. 2013.
26. Hrádek u Nechanic, rytířský sál. Reprodukce z internetu: <http://www.hradekunechanic.cz/fotogalerie/interier-prizemi/>, vyhledáno 29. 3. 2013.
27. Hrádek u Nechanic, zlatý sál. Reprodukce z internetu: <http://www.hradekunechanic.cz/fotogalerie/interier-prizemi/>, vyhledáno 29. 3. 2013.
28. Hrádek u Nechanic, jídelna. Reprodukce z internetu: <http://www.hradekunechanic.cz/fotogalerie/interier-prizemi/>, vyhledáno 29. 3. 2013.
29. Horní Branná, Harrachovská hrobka. Reprodukce z internetu: http://www.zamky-hrady.cz/4/horni_branna.htm, vyhledáno 30. 3. 2013.

30. Horní Branná, Harrachovská hrobka, detail dveří. Reprodukce z internetu:
<http://www.panoramio.com/user/6924339/tags/Horn%C3%AD%20Brann%C3%A1>, vyhledáno 30. 3. 2013.
31. Horní Branná, Harrachovská hrobka, interiér. Reprodukce z internetu:
http://www.infocesko.cz/Content/galerie_alone.aspx?zoomimg=40876&slideimg=-1&clanekid=3104, vyhledáno 30. 3. 2013.
32. Horní Branná, Harrachovská hrobka, pamětní deska Františka Arnošta z Harrachu. Reprodukce z internetu: <http://www.hbranna.cz/pamatky/harrachovska-hrobka/>, vyhledáno 30. 3. 2013.
33. Plakát k premiéře Smetanovy opery Braniboři v Čechách, 5. 1. 1866. Reprodukce z internetu:
http://www.ascolti.cz/opera/Branibo%C5%99i%20v%20%C4%8Cech%C3%A1ch_Bed%C5%99ich%20Smetana, vyhledáno 1. 4. 2013.
34. Bedřich Smetana, 1865. Reprodukce z internetu:
http://www.obristvi.cz/osobnosti_smetana_bedrich.htm, vyhledáno 1. 4. 2013.
35. Titulní strana časopisu Musea království českého, 1865. Reprodukce z internetu:
<http://www.antikvariatkarlin.cz/search.php?q=%8Eena>, vyhledáno 1. 4. 2013.
36. Praha, Národní muzeum. Reprodukce z internetu:
<http://www.archslohy.estranky.cz/fotoalbum/historizujici-slohy/narodni-muzeum-1900.html>, vyhledáno 1. 4. 2013.
37. Titulní strana Prostonárodních českých písní a říkadel K. J. Erbena. Reprodukce z internetu:
http://antikvariatyslona.cz/product.php?id_product=2139?id_lang=2, vyhledáno 1. 4. 2013.
38. Karel Jaromír Erben. Reprodukce z internetu:
http://cs.wikipedia.org/wiki/Karel_Jarom%C3%ADr_Erben, vyhledáno 1. 4. 2013.
39. Praha, Harrachovský palác. Reprodukce z internetu:
http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Harrachovsk%C3%BD_pal%C3%A1c.jpg, vyhledáno 25. 3. 2013.
40. Praha, Harrachovský pavilon na Zemské jubilejní výstavě, 1891. Reprodukce z internetu:
http://cs.wikipedia.org/wiki/Jubilejn%C3%AD_zemsk%C3%A1_v%C3%BDstava_v_Praze_1891, vyhledáno 1. 4. 2013.
41. Benecko, rozhledna Žalý. Reprodukce z internetu:
http://archivkct.sramkova.info/kct/kct08/webkrkonosky/webkubat/slides/IMG_4452.html, vyhledáno 1. 4. 2013.
42. Kozinec u Jilemnice, hotel a restaurace Vyhlička. Reprodukce z internetu:
<http://www.ceskemsnami.cz/hotely/krkonose/jilemnice-okres-semily/hotel-a-restaurace-vyhlicka.html>, vyhledáno 1. 4. 2013.
43. Harrachov, 90. léta 19. století. Reprodukce z internetu:
<http://www.harrachov.com/de/harrachov/stadtgeschichte/>, vyhledáno 1. 4. 2013.

44. Zámek Jilemnice. Reprodukce z internetu:

http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Jilemnick%C3%BD_z%C3%A1mek.jpg, vyhledáno 25. 3. 2013.

45. Zámek Jilemnice, Harrachova pracovna. Reprodukce z internetu: http://liberec.idnes.cz/osviceny-hrabe-harrach-ma-v-jilemnickem-zamku-stalou-expozici-p6q-/liberec-zpravy.aspx?c=A110720_1621470_liberec-zpravy_oks, vyhledáno 25. 3. 2013.

IX. Seznam použitých pramenů a literatury

Archivní prameny

Katalog souborné výstavy Jana hraběte Harracha na Všeobecné zemské jubilejní výstavě v Praze roku 1891 na oslavu jubilea první průmyslové výstavy 1791 v Praze, Vrchní lesní úřad Jana hraběte Harracha, Praha, 1891, 11 – 27.

SOA Zámorsk, fond Ústřední správa Harrachů.

SOA Zámorsk, fond Velkostatek Sadová.

Tištěná literatura

BARTLOVÁ, Milena: Reprezentace In: Borovský, Tomáš; Řepa, Milan; Hanuš, Jiří: Kultura jako téma a problém dějepisců, Země a Kultura ve střední Evropě – Svazek 2, Matice Moravská, 2006, 63 – 65.

BARTLOVÁ, Milena: Naše, národní umění, Barrister-Principal, 37.

BUBEN, Milan: Encyklopedie heraldiky, Praha 2003, 391 – 392.

GEORGIEV, Jiří: Až do těch hrdel a statků? – konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848, NLN, 2011, 36 – 342.

HALADA, Jan: Lexikon české šlechty: erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti – Svazek 2, Nakl. Akropolis, 2005, 54.

HAVELKA, Miloš: Ideje, dějiny, společnost – studie k historické sociologii vědění, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010, 267 – 268.

HORÁK, Václav: Krkonoše, Olympia, 1980, 62 – 66.

HROCH, Miroslav: Na prahu národní existence – touha a skutečnost, Mladá fronta, 1999, 17 - 19.

HROCH, Miroslav: Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních národ, Praha: Slon, 2009, 246.

KNOZ, Tomáš; DVOŘÁK, Jan: Šlechta v proměnách věků, Matice Moravská, 2011, 12 – 193.

KOLÁŘ, František; HLAVAČKA, Milan: Jubilejní výstava 1891. *Slovo k historii*, roč. 1991, čís. 28, 5 – 8.

KROUPA, Jiří: Antropologický obrat a umění v českých zemích kolem roku 1800, in: HOJDA, Zdeněk; PRAHL, Roman: Mezi časy... - Kultura a umění v českých zemích kolem roku 1800, KLP Praha. 200, 11 – 14.

KROUPA, Jiří: Úvod – Čechy 1780 – 1840, In: PETRASOVÁ, Taťána; LORENZOVÁ, Helena: Dějiny českého výtvarného umění 1780 – 1890: Svazky 2 – 3, Academia, 2001, 16 – 26.

KULHÁNEK Ludvík, Chrám sv. Cyrila a Methoděje v Karlíně, Praha: Storch, 1906, 4 – 9.

KUSÁK, Dalibor; BURIAN, Jiří; MUCHKA, Ivan: Hrady a zámky v Čechách a na Moravě – proměny slohů a životního stylu, Panorama, 1980, 95.

KUTHAN, Jiří: Aristokratická sídla období romantismu a historismu, Akropolis, 2001, 18 – 25.

MACHALÍKOVÁ, Pavla: Objevování středověku. Tři kapitoly k recepci gotického umění v Čechách v pozdním 18. a raném 19. století, Praha 2005, 16 - 17.

MAŠEK, Petr: Modrá krev – minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích, Mladá fronta, 2003, 93 – 95.

MAŤA, Petr: Svět české aristokracie (1500 – 1700). Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004, str. 225 – 267.

MENČÍK, Ferdinand: Jan hrabě Harrach, Praha 1898, 29 – 39.

MENČÍK, Karel: Příspěvky k dějinám českého divadla, Vydání 11, Česká akademie Františka Josefa, 1895, 74.

MENČÍK, Ferdinand: Slovanské vědomí Jana hr. Harracha, in: Osvěta 3/1913, 165.

MUCHKA Ivan; PETŘÍČEK, Václav; NEUBERT, Ladislav: Východní Čechy – historie, krajina. Umělecké památky, Panorama, 1990, 74 - 75.

LUŠTINEC, Jan: Jan Nepomuk František hrabě Harrach (1828 – 1909), Správa KRNAP, 2008, 1 – 16.

LUŠTINEC Jan, Hrobka hrabat Harrachů, in: Kruh autorů Liberecka, Kalmanach, 2003, 79 – 81.

LUŠTINEC, Jan: Z myšlenek hraběte Jana, in: Krkonoše, Správa KRNAP, č. 4., 2009, 4 – 11.

NOUZA, Jan: Rozhledny Čech, Moravy a Slezska, Nakladatelství 555, 1999, 18 – 20.

PETRASOVÁ, Taťána: Stylový pluralismus – raný historismus (1844 – 1870), In: BENEŠOVSKÁ, Klára: Velké dějiny země Koruny české – Tematická řada. Architektura, Paseka, 2009, 57.

POSPÍŠILOVÁ, Marie: Historizující zámecký interiér 19. století v Čechách, in: Umění, Ústav pro teorii a dějiny umění ČSAV, Praha, 1979, 298 – 301.

POUZAR, Vladimír (a kol.): Almanach českých šlechtických rodů, Praha 1999, 151.

PRAHL Roman a kolektiv, Umění náhrobku v českých zemích let 1780 – 1830, Academia, 2004, 298 – 300.

PUTNA, Martin C.: Česká katolická literatura 1848 – 1918 v evropském kontextu, Praha, Torst, 1998, 220 – 221.

ŘEZNÍKOVÁ, Lenka: Moderna & historismus, Praha: Libri, 2004, 57 – 68.

SKLENÁŘ, Karel: Obraz vlasti – příběh Národního muzea, Paseka, 2001, 203 – 275.

URBAN, Otto: Česká společnost 1848 – 1918, Svoboda, 1982, 392 – 393.

VALENTA, Politické dějiny českých zemí a habsburské monarchie 1848 – 1914, Gaudeamus, 2002, 54.

VLČEK, Pavel: Ilustrovaná encyklopedie českých zámků, Praha 1999, 123 – 124.

VYBÍRAL, Jindřich: Česká architektura na prahu moderní doby – 19 esejů o 19. století, Argo, 2002, 12 – 16.

VYBÍRAL, Jindřich: Století dědiců a zakladatelů – architektura jižních Čech v období historismu, Argo, 1999, 25 – 83.

VYBÍRAL, Jindřich: Historismus – mrtvolné divadlo? In: Česká architektura na prahu moderní doby, Argo-VŠUP 2002, 40.

VYBÍRAL, Jindřich; SEKYRKOVÁ, Milada: Britská cesta Jana Adolfa ze Schwarzenberku roku 1825, In: Umění 46, Praha, 1998, 129 – 145.

WAINWRIGHT, Clive: The Gothic Revival in Britain from Walter Scott to Pugin, in: MŽYKOVÁ 1997, 33 – 52.

ŽUPANIČ, Jan: Nová šlechta rakouského císařství, Agentura Pankrác 2006, 16 – 56.